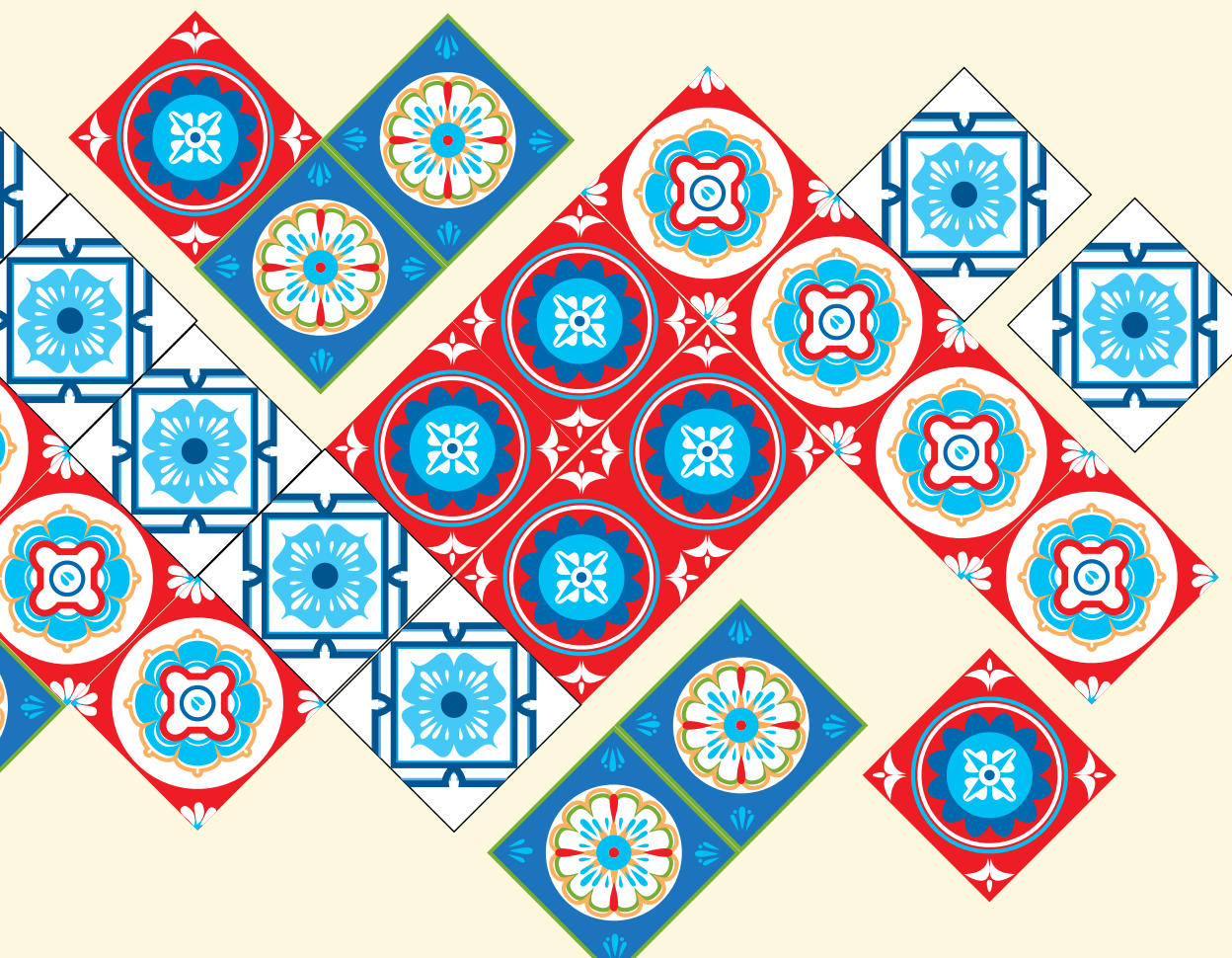

KADA

se sretnu
feminizam
i religija

Kada
se sretnu
feminizam
i religija

Sarajevo, 2017.

KADA SE SRETNU FEMINIZAM I RELIGIJA

Izdavač: IMIC Zajedno Sarajevo

Suizdavači: TPO Fondacija iz Sarajeva,
Omladinski forum iz Mostara

Odgovorni urednik: Marko Oršolić

Urednica: Medina Mujić

Lektura: TPO

DTP i dizajn: Šejla Dizdarević

Štamparske usluge: Dobra knjiga

Tiraž: 500

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

141.72:27/28(082)

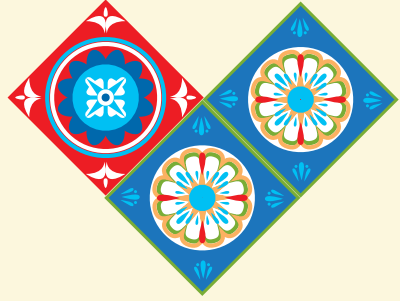
KADA se sretnu feminizam i religija. - Sarajevo :
IMIC Zajedno : TPO Fondacija ; Mostar : Omladinski
forum, 2017. - 107 str. : ilustr. ; 24 cm

Bibliografija i bilješke uz tekst

ISBN 978-9958-9786-6-1 (IMIC)
ISBN 978-9926-422-03-5 (TPO fondacija)

COBISS.BH-ID 24206342
Sarajevo, 2017.

Objavljivanje ove publikacije podržala je Ekumenska inicijativa žena iz Omiša, Hrvatska. Pisani tekstovi objavljeni u publikaciji odražavaju isključivo stavove njihovih autora/-ica i ne predstavljaju nužno i službene stavove EIŽ-a.

SADRŽAJ

Uvod	5
Feminizam je i muško pitanje	8
Razgovori: A kakav je vaš feminizam?	14
Feminizam i islam	22
Olupine historije	31
Muška i ženska vrata svijeta	38
Krivo rebro	45
Može li žena do Boga bez muškarca?	54
Ummu Selemine feministički zahtjev: Gdje su žene u Božijoj Objavi?	63
Isus i Samarijanka	72
Rosa Parks u džamiji	80
Dobre djevojke idu u brak/raj, loše djevojke idu gdje požele!	90
Dodatak: Biologija (ni)je sudbina	100

UVOD

Ideja o zborniku *Kada se sretnu feminizam i religija* nastala je nakon ciklusa seminara održanih u nekoliko bosanskohercegovačkih gradova na temu *Etos rodne ravnopravnosti*. Partnerski su ih organizirali IMIC Zajedno Sarajevo, TPO Fondacija iz Sarajeva i Omladinski forum iz Mostara, uz podršku Ekumenske ženske inicijative iz Omiša. Seminare su vodili doc. dr. Zilka Spahić Šiljak, dr. Drago Bojić i mr. sci. Božana Katava. Cilj je bio, dekonstrukcijom religijskih narativa o antropologiji čovjeka, pokazati mogućim reduciranje stereotipnih shvatanja uloge žene i muškarca u porodici i društvu, te pokazati da sveti tekstovi nude okvir i za egalitarna čitanja rodnih odnosa. Učesnici/e seminara su bili/e nastavnici/e, studenti/ce i aktivisti/ce iz Tuzle, Sarajeva i Mostara. Inspirirani teorijskim promišljanjima, ali i praktičnim refleksijama rodnih pitanja u bh. društvu, odlučili su napisati kraće tekstove za ovaj zbornik i tako doprinijeti raspravama o rodnoj ravnopravnosti. Tekstovi su produkt interpretiranja vlastitih iskustava, promišljanja, ideja, viđenja i stavova kroz različite i zasebno tematizirane narative koji predstavljaju dijelove mozaika rodne politike u našem društvu. Autori/ce propituju, analiziraju i kompariraju vlastita i druga iskustva kroz religijske, historijske i običajne prakse – među kojima su i one postavljene kao norme ili univerzalni principi – što se koriste bez jasnog međusobnog razgraničavanja i mogućnosti dovođenja u pitanje. Ovi tekstovi su pokušaj propitivanja zadatih društvenih i religijski (ne)utemeljenih normi i praksi koje još uvijek promiču hijerarhijsko ili, u najboljem slučaju, komplementarno razumijevanje odnosa žena i muškaraca. Propituju se i različiti diskursi društvene moći. Analizira se pojava retradicionizacije društva koja, nakon devedesetih,

žene vraća u privatnost porodice i doma te nudi kontradiktorne i zamagljene argumente jednakih prava i mogućnosti u privatnoj i javnoj sferi djelovanja.

Jednakost i partnerstvo, kao polazna osnova napretka bilo koje zajednice, su principi koje autori/ce pronalaze u religijskim narativima kroz nova čitanja i analize što uključuju i žensku perspektivu koja je do nedavno bila potpuno marginalizirana. Iako bi *zajednica* – vjerska, društvena ili politička – koju čine i muškarci i žene trebala omogućiti partnersko djelovanje, do danas su žene uglavnom isključene i reducirane na biološku ulogu i bavljenje “prirodnim” poslovima. Pojava retradicionalizacije, u religijskim i drugim zajednicama, iznova podvlači podjelu na privatno i javno te ulogu žene u privatnoj sferi u podizanju porodice, dok muškarac ostaje neprikosnoveni vladar javne sfere u kojoj se donose odluke i kreira politika i za žene i muškarce.

Privatno se još uvijek veže isključivo za žene, a javno za muškarce. Čak i žene koje aktivno učestvuju u javnoj sferi, često nose breme privatnih i porodičnih obaveza. One podrazumijevaju niz zadataka i uloga koje obavljaju i ispunjavaju bez propitivanja, logičnih objašnjenja ili uključivanja ostalih članova/ica porodice u svrhu ravnomjerne raspodjele. Rodne uloge su duboko ukorijenjene u kolektivnoj svijesti pojedinaca i pojedinki, u privatnoj i javnoj sferi. Nerjetko se, osim porodičnih i kućanskih poslova, i javni angažmani dijele na *muške* i *ženske*. Naučene i običajne prakse se slijepo slijede. Njihovo propitivanje ili odbijanje – u bilo kojoj sferi djelovanja – budi otpor i javno negodovanje i definira se kao *stranputica* odnosno *skretanje sa pravog puta*. Ovakvo poimanje se koristi u svrhu zastrašivanja, posebno ukoliko se predstavi kao dio vjerskih odredbi ili obaveza. Takav vid osude često budi strah, pa se zato ćutke odobravaju nelogičnosti i superiornost muškaraca. Superiornost daje moć, a moćnici/e često kreiraju nepisana pravila koja subordinirani/e bez promišljanja slijede.

Jedan od ciljeva zbornika je pokazati da su različita mišljenja poželjna. Istovremeno, lični izbori ostaju u amanet svima da se s njima nosimo onako kako mislimo da treba, a ne onako kako bi nam drugi propisali.

Radeći na poboljšanju položaja žena u javnoj i privatnoj sferi, kao dugogodišnja feministkinja i aktivistkinja, prihvatila sam ulogu urednice ovog zbornika. Na Balkanu se veoma malo propituju teme feminizma, roda i religije. Izuetak čine

nekoliko autorica poput Rebeke Anić, Zilke Spahić Šiljak, Svenke Savić, Ane Marije Grunfelder, Đermene Šeta, Nermine Baljević i Jadranke Brnčić.

Svi tekstovi se referiraju na naučne radove u oblasti feminizma, roda i religije koji mogu pomoći čitateljima/cama da shvate stereotipne stavove o ženskoj i muškoj *naravi*, ženskim i muškim *poslovima* i sferama interesa.

Autori pokazuju da je susret feminizma i religije ne samo moguć već i poželjan, te da se feminizam ne tiče samo žena već svih koji zagovaraju život bez diskriminacije i poštovanje temeljnih ljudskih prava i sloboda. Različitim primjerima je pokazano šta se dogodi kada biologija postane ideologija i kada se na temelju bioloških razlika utemeljuju društvene razlike i osporava jednakost žena i muškaraca.

Tekst profesorice Zilke Spahić Šiljak *Biologija (ni)je sudbina*, na kraju Zbornika, predstavlja dodatak tekstovima polaznika seminarara *Etosa rodne ravnopravnosti*. U njemu se sumiraju korijeni i refleksije hijerarhijske kosmologije rodних odnosa utemeljene na spolnim razlikama koje su i danas sudbina značajnom dijelu čovječanstva.

Zbog ograničenog trajanja projekta nije bilo moguće studioznije pristupiti obradi navedenih tema. Raznolikost autora po obrazovnom profilu, ali i iskustvu u aktivizmu i izučavanju navedenih tematskih oblasti predstavlja svojevrsno ograničenje u harmoniziranju stilova pisanja, izražavanja i individualnog razumijevanja feminizma, roda i religije. S druge strane, raznolikost ima i prednosti jer različiti pristupi feminizmu, rodu i religiji otkrivaju bogatstvo koje se često zanemaruje.

Tekstovi su pisani esejistički kako bi publikacija bila dostupna široj čitalačkoj javnosti, pored studenata i nastavnika u školama.

Tekstovi koji se nalaze u Zborniku predstavljaju u potpunosti mišljenje i stavove autora. Ovim Zbornikom IMIC Zajedno i TPO Fondacija otvaraju prostor za raspravu, sučeljavanje mišljenja, propitivanje dogmi, običajnih normi i vjerovanja u superiornost muškarca u odnosu na ženu.

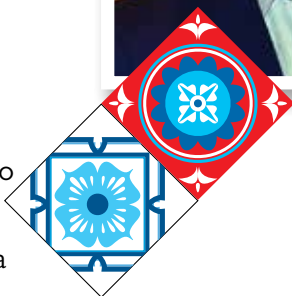
Zahvaljujemo se svim autorima i Ekumenskoj ženskoj inicijativi na podršci.

Urednica:
dr. sci. Medina Mujić

FEMINIZAM JE I MUŠKO PITANJE

Nikola Vučić, rođen u Mostaru, radi kao novinar na regionalnoj televiziji. U fokusu njegovog novinarskog, društvenog i studijskog angažmana su teme koje se tiču ponajprije obrazovnih i kulturnih politika, izgradnje mira i ljudskih prava. Među aktualnim istraživačkim interesovanjima su pitanja nacionalnih identiteta, nacionalizma, feminizma, teorija roda i kulture. Publicirao u nekoliko časopisa i sudjelovao u organizaciji različitih aktivnosti u okviru Centra za kritičko mišljenje u Mostaru, a 2017. godine bio koordinator projekta “Etos rodne ravnopravnosti”.

Iako se primarno odnose na problematiku podređenosti žena u društvu, feminizam i feministički pokreti ne bi trebali predstavljati isključivo žensku borbu u postizanju ravnopravnosti, već je svakako važna i podrška muškaraca¹. Stoga ću, u ovome članku, pokušati potvrditi tezu iz naslova i ujedno kritički

¹ Michael Kaufman (1999: 70) u članku o muškom kontradiktornom iskustvu moći piše kako je sve veći broj muškaraca postao naklonjen feminizmu (u osnovnom značenju, ako ne u imenu) i da su prihvatili feminističku teoriju i djelovanje (iako više teoriju). Različiti su, ističe Kaufman, razlozi njihovog prihvatanja feminizma: ogorčenje prouzrokovano nejednakošću, utjecaj partnera, člana vlastite obitelji ili prijatelja, osjećaj nepravde koju nanose drugi muškarci, osjećaj ugnjetavanja koji dijele sa ženama, seksualna orijentacija ili osjećaj krivice. Kaufmanove zaključke o sve većem prihvatanju feminizma kod muške populacije valja adekvatno kontekstualizirati, budući da bosanskohercegovački kontekst ne potvrđuje (osim u iznimnim slučajevima) ovu tezu. Ipak, nedvojbeno bi se iskustvo drugačije od dominantno patrijarhalnog i mizoginog moglo iskoristiti kao poticaj u smislu vlastitog emancipatorskog djelovanja.

propitati ustaljene prakse patrijarhalnoga² govora o feminizmu, ženskim pravima i praksama potčinjavanja.

Suočavanje s muškom poviješću

Američka teoretičarka bell hooks³ u knjizi *Feminist Theory: From Margin to Center* postavlja veoma važno pitanje koje se odnosi na tendencije ka ravnopravnosti žena i muškaraca, a to je ustvari “sa kojim muškarcima želimo biti jednake” (hooks, 1984: 18), imajući u vidu činjenicu da “ni sami muškarci nisu jednaki u klasnoj strukturi bjelačke prevlasti, kapitalizma i patrijarhata” (Ibidem). Upravo na temeljima ovog pitanja mogli bismo (nastaviti) graditi zajednički manifest feminističke borbe koja će u svoje redove uključiti i sve muškarce koji nisu sudjelovali i ne sudjeluju u praksama potčinjavanja i isključivanja žena, ženskih glasova i perspektiva iz procesa odlučivanja, na svim planovima i u različitim segmentima društvenog i političkog života. Iako je važno govoriti i naglašavati da feminizam nije pokret usmjeren protiv muškaraca, ne smijemo zaboraviti da je najnečasnija uloga u uspostavljanju i održavanju patrijarhalnih običajnih, religijskih i drugih praksi i normi koje kontinuirano proizvode podređenost žena u društvu upravo muška i da baš muške, a ne ženske, elite “vladaju poviješću i politikom te kontroliraju sredstva moći i tako odlučuju koje će realnosti uvažavati, pri čemu ženi dodjeljuju marginalan kulturni položaj”. (Drndić, 2006: 35)

Zbog toga se muškarcima danas, kao obaveza, nameće suočavanje s poviješću i sadašnjošću vlastite dominacije i politike opresije nad ženama, ali i suočavanje s realnošću suvremenog patrijarhata kojem su ponovno ključni faktor održavanja i promoviranja. Unatoč jasnoj svijesti o tome tko u tradicionalnim rodnim politikama

2 Premda neki/e teoretičari/ke baveći se danas aktivno ovom problematikom ne koriste pojam “patrijarhat” budući da je, kako to tvrdi filozofkinja Adriana Zaharijević, ova riječ zarobljena “sopstvenom pojmovnom istorijom” (Prometej, 2016.), u ovom radu ćemo je ipak upotrebljavati budući da se u kontekstu teme čini neizbježnom za bolje razumijevanje problema tradicionalne podjele rodnih uloga. Također, teoretičari/ke na koje ovaj rad, među ostalima, upućuje koriste upravo ovaj pojam za koji se može ustvrditi i to da, iako jeste primarno opis jednog povijesnog konteksta, on kao takav i danas egzistira u nešto drugačijim formama i oblicima. Patrijarhat, stanovišta je Kate Millett, predstavlja primarni oblik društvenog porobljavanja. Stoga se u ovom radu patrijarhat, između ostalog, promišlja kao jedan od temeljnih koncepata nejednakih odnosa moći.

3 bell hooks (1952.) pseudonim je Glorie Watkins, jedne od najznačajnijih američkih feminističkih teoretičarki i aktivistkinja. U njenim interdisciplinarnim radovima prepliću se teme roda, rase, obrazovanja, medija i suvremene kulture.

ima prednost i tko je primarno “žrtvovan” radi te višestoljetne dominacije, kritika se ne može odnositi samo na muške elite. U održavanju stabilnih koncepata patrijarhata i tradicionalnih kulturnih normi sudjeluju, također, i mnoge žene koje “odgajaju nove generacije preko kojih prenose i čuvaju patrijarhat. One ne žele izgubiti sigurne pozicije koje imaju i previše su skoncentrirane na sebe i svoje porodice i ne obaziru se na druge i njihovu obespravljenost i isključenost. Uglavnom reaguju ako su direktno ugrožene i obespravljene”. (Spahić Šiljak, *Zašto feminizam?*) Zbog toga, kako navodi Spahić Šiljak, važno je dati doprinos u borbi protiv “diskriminacije i isključivanja jer su klasna, rasna, ideološka, etnička i druga raslojavanja sve snažnija, a podupiru ih desničarske snage”. (Ibidem)

U toj borbi je važna perspektiva i podrška muškaraca iz više razloga, a nezaobilazno je istaći da su i oni na izvjestan način žrtve patrijarhata. To se najbolje očituje u činjenici da strogo utvrđena tradicionalna podjela rodni uloga ne dopušta ni ženama ni muškarcima da se izdignu iznad rodnih normativa i oslobode se uspostavljene rodne i kulturne “razumljivosti”⁴. Feministička je misao, baš kao i filozofija, nastala na temeljima “opiranja” normama, podsjeća nas u poglavlju “Biologija: kletva ili dar?” knjige “Tijelo, ženskost i moć” autorica Belma Bećirbašić. Opirati se normama i “razumljivosti” se čini doista važnim i revolucionarnim činom u kontekstu propitivanja tzv. fiksiranosti *muškosti* i *ženskosti* kao svojevrsnih kalupa u kojima je udobnost zagarantirana.

Sve to daje sliku patrijarhalne uslovljenosti – ne samo žena nego i muškaraca – s obzirom na to da su i oni “učeni da oslikavaju snagu, izdržljivost, emotivnu suzdržanost, agresivnost, samodovoljnost, natjecateljski duh”. (Bećirbašić, 2011: 45) Da bismo kritički preispitali dodijeljene rodne uloge, načine djelovanja i ponašanja po principima binarne oprečnosti *muško-žensko*, važno je imati na umu da je ono što se označava kao muškost i ženskost zapravo “društveno konstruiran koncept i apsolutno nepoveziv sa spolnim datostima”. (Ibidem) To se najbolje vidi na planu onoga što je definirano kao tijelo koje je “više nego bilo koji drugi element našeg sebstva potčinjeno manipulativnim strategijama moći ne u smislu opresije, već što je postalo površina na kojoj se ispisuju i proizvode nova znanja; ono je eksperiment, performans, ekonomsko dobro, trgovinski proizvod, predmet razmjene”. (Ibidem)

4 U knjizi *Nevolja s rodom* Judith Butler piše da “upravo stoga što se izvjesne vrste ‘rodni identiteta’ ne mogu prilagoditi ovim normama kulturne razumljivosti, one se u tom domenu javljaju samo kao greška u razvoju ili kao logičke nemogućnosti”. (Butler, 2010: 76)

Zašto je važan muški feminizam?

Vratimo li se ponovno na tezu da je feminizam i muško pitanje ili i šire od toga – da je feminizam za sve, kako napominje bell hooks, vidjet ćemo zbog čega je važno zajedničkim snagama i nastojanjima graditi bolje društvo u kojem neće biti mjesta nejednakosti muškaraca i žena, ratu i siromaštvu niti bilo kakvoj opresiji. Tu je feminizam polazišna točka svim ljudima koji se ne pristaju pomiriti sa stanjem u kojem vladaju nasilje, strah, klasni elitizam, nacionalizam, rasizam i dominacija. Feministička borba subverzivna je utoliko što se suprotstavlja navedenim oblicima nasilja. Danas se ono provodi i nad ženama i muškarcima, pa se u tom kontekstu značajno posvetiti feminizmu koji će iznova dovesti u pitanje “društvene odnose vladavine, njihovu kulturnu osnovu, polarizaciju, dualizam, odnose koji su ustanovili potčinjene kategorije, niža bića, koja nikad nisu priznata potpuno kao ljudska”. (Touraine, 2011: 142) Nemojmo zaboraviti da tradicija definiranja žena kao onih koje *nikad nisu priznate potpuno kao ljudska* bića nije iskorijenjena, pa u društvu nerijetko svjedočimo pristupima prema kojima su muškarci napredniji samo zato što su muškarci i kao takvi su prirodno predodređeni da budu dominantni⁵. To je u samom temelju patrijarhalne svijesti koju karakterizira “muška dominacija kako u javnoj, tako i u društvenoj sferi života, kao i nejednak odnos moći između žena i muškaraca pri čemu su žene sistematski u nepovoljnijem položaju i diskriminirane”. (Vasić, 2016: 134)

Ovako uređen sistem vrijednosti, zasnovan na hijerarhijskoj moći i dominaciji muškarca nad ženom nije stvar prošlosti već je, unatoč brojnim emancipacijskim iskoracima, još prisutan u 21. stoljeću kada “žene širom svijeta uživaju prava i mogućnosti o kojima prve feministkinje nisu mogle ni da sanjaju”. (Zaharijević, 2013: 398) Za feminizam, ističe Adriana Zaharijević, još uvijek ima mjesta, “za to je zaslužno društvo koje se i dalje sporo mijenja i teško odriče tradicionalnih

5 Primjera je mnogo, no posebnu pažnju šire javnosti početkom 2017. je godine izazvao komentar u Europskome parlamentu, poljskog zastupnika Janusza Korwina-Mikkeja, koji je s tog mjesta donošenja važnih društveno-političkih odluka poručio da žene trebaju biti plaćene manje jer su “slabije i manje inteligentne”. Na to mu je odgovorila španjolska zastupnica u Europskom Parlamentu Iratxe Garcia Perez: “Prema vašoj teoriji, ja ne bih trebala imati pravo biti ovdje kao zastupnica ovog parlamenta. Znam da vas to boli, i da vas zabrinjava što žene danas mogu sjediti u ovom domu i zastupati evropske građane s istim pravima kao vi. Ovdje sam da bih branila sve evropske žene od muškaraca kao što ste vi”.

obrazaca; za to su odgovorne žene i muškarci koji različito žive promjene uslovljene feminizmom; za to je, najzad, odgovoran *sporni* karakter želja koji u ženski pokret ulažemo, mogućnosti koje nam se nude, vizija budućeg društva i feminističke prošlosti koja nam služi kao uzor". (Ibidem) Upravo bismo, vođeni prethodnom mišlju, mogli govoriti i o tomu da je vizija budućeg društva kao emancipiranog i oslobođenog okova mizoginije, klasne nejednakosti i diskriminacije⁶ zajednička vizija i ženama i muškarcima. Za postizanje takvog društva važno je u savezništvu imati i političke predstavnike koji će imati razumijevanje za probleme duboko u svim razinama društva, a koji se neće oglašivati na odveć prisutan problem rodne diskriminacije, neravnopravnosti i stvarnosti dizajnirane po mjeri elita. Budući da su na južnoslavenskom području, na mjestima odlučivanja, uglavnom dominantni predstavnici desnice, a ni ljevica nije autentična i principijelna u borbi, teško je vjerovati da pokretač promjena može biti isključivo onaj dio akademske zajednice koji ne robuje etnonacionalističkim retrogradnim politikama što su u pravilu i ženomrzačke jer poznato je da "središnja je dimenzija tih politika u većoj ili manjoj mjeri obično zabrinutost za 'genetsku zalihu' nacije". (Yuval-Davis, 2004: 36)

Teror patrijarhalne kulture provodi se, vidjeli smo, nad svima. Takva kultura, međutim, primarno je i ponajviše usmjerena na žene pa je stoga važno iznova se vratiti feminističkim principima pravde i jednakosti, koji će u svoje redove uključiti sve marginalizirane skupine i pojedince jer "bez šire društvene intervencije išli bismo sigurno daljem produblivanju razlika". (Grebo, 2014: 270) Govoreći riječima bell hooks, zamislimo život u kojem je vizija zajedništva filozofija koja oblikuje naše odnose: "Približite se. Vidite kako feminizam može dodirnuti i promijeniti vaš život i živote svih nas. Približite se i doznajte iz prve ruke o čemu je riječ u feminizmu. Približite se i vidjet ćete: feminizam je za sve". (hooks, 2005: 11) Feminizam je i muško pitanje.

⁶ U studiji *Ženski eros i civilizacija smrti* sociolog Vjeran Katunarić 1984. godine zapisuje kako "diskriminacija žena miješa se sa drugim oblicima diskriminacije (dobne, rasne, političke i druge), što čini sustav diskriminacije složenim i iz njega je teško izvlačiti dijelove". Katunarićevu studiju izdavačka je kuća Jesenski i Turk u Hrvatskoj objavila u reprint izdanju 2009. godine, povodom dvadeset pete godišnjice od objavljivanja prve verzije, koju pak neki autori proglašavaju i prvom znanstvenom studijom o feminizmu na ovim prostorima. Posebno je zanimljivo da se u to vrijeme za istraživanje odlučio muškarac što doprinosi rušenju stereotipnog pogleda da je feminizam isključivo žensko pitanje: "nekritičko preuzimanje antiandrocentričnog diskursa pridonijelo je, naime, tome da se knjiga – iako se bavi muško-ženskim odnosima – manje spominje i citira u feminističkoj literaturi, nego što bi to bio slučaj da ju je napisala žena" (Tomić-Koludrović, 2009: 288).

Korištena literatura

1. Bećirbašić, B., (2011) *Tijelo, ženskost i moć*, Zagreb-Sarajevo: Synopsis
2. Butler, J., (2010) *Nevolja s rodom: feminizam i subverzija identiteta*, Loznica: Karpos
3. Drndić, D., (2006) *Feministički rukopis ili politička parabola*, Zagreb: Ženska infoteka
4. Grebo, Z., (2014) Ženska civilna scena u BiH, u: Čaušević, J. (ur.) *Zabilježene: žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku*, Sarajevo: SOC, Fondacija CURE
5. hooks, b., (1984) *Feminist Theory: From Margin to Center*, Boston: South End Press
6. hooks, b., (2005) *Feminizam je za sve: strastvena politika*, Zagreb: Centar za ženske studije
7. Katunarić, V., (1984) *Ženski eros i civilizacija smrti*, Zagreb: Naprijed
8. Kaufman, M., (1999) Men, Feminism, and Men's Contradictory Experiences of Power. u: Kuypers, J. (ur.) *Men and Power*, Amherst: Prometheus Books
9. Millet, K., (1981) Teorija politike polova, *Marksizam u svetu*, br. 8-9
10. Spahić Šiljak, Z., (2016) *Zašto feminizam?*, (internet) dostupno na: <http://www.tacno.net/kultura/zasto-feminizam/>, pristupljeno: 25. 3. 2017.
11. Tomić-Koludrović, I., (2009) Muškarci i žene u mikro-makro kontekstu: 25 godina poslije. *Forum, Revija za sociologiju* 40 (3-4), 279–288
12. Touraine, A., (2011) *Svijet žena*, Podgorica: CID
13. Vasić, B., (2015) Patrijarhat, u: Čaušević, J., Spahić, A. (ur.) *Feministička čitanja društvenih fenomena* (134-140), Sarajevo: SOC, Fondacija CURE
14. Zaharijević, A., (2012) Kratka historija sporova: šta je feminizam? u: Zaharijević, A. (Ur.) *Neko je rekao feminizam?*, Novi Sad: Heinrich Böll Stiftung
15. Yuval-Davis, N., (2004) *Rod i nacija*, Zagreb: Ženska infoteka

RAZGOVORI: A KAKAV JE VAŠ FEMINIZAM?

Marko Vrljić, rođen u Mostaru 1995. godine. Apsolvent Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru – studij Odnosi s javnošću. Član Centra za kritičko mišljenje i portala Tačno.net. Organizator Omladinskog foruma u Mostaru i učesnik građanskih škola za kritičko mišljenje, toleranciju i jednakost.

Kada definiramo feminizam i način na koji djeluje u društvu, prvenstveno mislimo na kritičko i aktivističko djelovanje u pitanjima rodne diskriminacije i “razbijanja” patrijarhalnih konstrukcija koje su postavljene hijerarhijski i u kojoj su žene subordnirane na svim društvenim razinama. Hijerarhijski režim igra glavnu ulogu u održavanju postojećih konstrukcija podređenosti, netolerancije, neravnopravnosti i dominacije u ulogama moći. U osnovi, cilj feminističkog djelovanja, kako tvrdi Joanne Hollows je “forma politike kojoj je cilj intervenirati u nejednake odnose moći između muškaraca i žena te ih transformirati”. (Grdešić, 2013: 33) Teorije feminizma polaze od rodnih nejednakosti pri čemu razlikuju spol i rod. “Spol se odnosi na biološke razlike između muških i ženskih tijela, dok se rod tiče psihičkih, socijalnih i kulturnih razlika između muškaraca i žena”. (Giddens, 2007: 137) Kada govori o feminizmu, Giddens ističe da “mnoge razlike između muškaraca i žena nisu biološke po podrijetlu”. (Ibidem)

Čije su politike?

O aktivnostima i dosadašnjim utjecajima i naporima raznih udruženja na našem prostoru nakon rata, te otvaranju pitanja o mjestu i ulozi žene u društvu, profesorica Zlata Grebo u knjizi *Zabilježene* piše da su se u toku rata, a i poslije, osnovala mnoga društva sa nacionalnim ili vjerskim predznakom, mnoge nestranačke i nevladine organizacije i državne institucije čiji su programi rada obuhvatali pitanja o ženi i njenom statusu u društvu i porodici. Može se pretpostaviti da prevelika organiziranost ne doprinosi efikasnijem rješavanju problema, da zaključci mnogih skupova ne dopiru do onih na koje se odnose ili do onih koji bi ih morali čuti i raditi na njihovoj realizaciji. Iako je feminizam bio kritičan u dosta područja popularne kulture, posebno je kritizirao reprezentaciju i stereotipizaciju žene, relativno odsustvo žena iz kulturne produkcije i relativno zanemarivanje žena kao članova recipijenata popularne kulture. (Strinati, 2000: 179) Bez obzira na zakonska rješenja koja omogućavaju ženama privid jednakosti, Zilka Spahić Šiljak smatra da je bosanskohercegovačko društvo pluralno i da je tek pred izazovima i zahtjevima za jednakopravnošću koji bi trebali uključivati određene kanale interakcije. (Spahić Šiljak, 2012: 221)

Članak predstavlja razgovor sa ljudima što, u svojim oblastima, nude feminističku perspektivu koja na otvoren način može biti legitimna, uključiva i koja se ne ograničava na aktivnosti nevladinoga sektora nego vrši pritisak kroz različite institucionalne mehanizme s pozicija na kojima se nalaze.

U razgovoru sa Besimom Borić, bivšom parlamentarkom i aktivisticom u ženskim organizacijama koja radi na rješavanju pitanja ravnopravnosti spolova i socijalne politike, dotakli smo se problema ženskog političkog angažmana, stvaranja institucionalnog pravnog okvira po pitanju ravnopravne zastupljenosti i mogućnosti da žene ponude novu dimenziju u političkim odnosima i odlukama. S obzirom na sistemski problem (ne)uključivanja žena u politiku i nedostatak njihovog angažmana u političkom odlučivanju na početku ističe "da su žene društveno angažirane mnogo više u nevladinim organizacijama, a da se manji broj odlučuje za djelovanje u političkim organizacijama. Stvaranje povoljnijih uvjeta za uključivanje u politiku i stvaranje bolje atmosfere, vremenom su povećali broj politički angažiranih žena. Naravno, sve je to još uvijek nedovoljno

i nesrazmjerno jer se žene generalno teže odlučuju za djelovanje koje je javno vidljivo i eksponirano”.

Također, navodi da je hijerarhijski sustav dominacije moći i uloga najviše vidljiv u politici i pozicijama u strukturama izvršne vlasti, a te pozicije su dominantno muške. “Uspjele smo vremenom izgraditi institucionalni pravni okvir kako bismo uspostavili ravnotežu u zastupljenosti žena i muškaraca, ali to još uvijek ne daje očekivane rezultate. U nekim političkim strankama je pitanje ravnopravne zastupljenosti uneseno i u stranačke Statute što je, također, napredak. No, generalno je deficit žena na rukovodećim pozicijama. Mislim da nismo dovoljno uradili na mijenjanju svijesti i shvatanju, tako da praksa zaostaje za zakonskim rješenjima, odnosno Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH mnogi ne shvataju ozbiljno, za neprimjenu nema sankcija, a ni žene, osim deklarativno, nisu istrajne u insistiranju na njegovoj primjeni”.

“Stvaranje institucionalnih mehanizama i pravnih okvira dovodi do povećanja žena među izabranima i povećava njihovo aktivno učešće, ali se već dugo vrtimo oko sličnih procenata, oko dvadeset posto izabраниh”. To je, dakle, duplo manji broj od obaveznog broja na listama od četrdeset posto. Čak ponekad bilježimo i pad, kao i pokušaje urušavanja stvorenih mehanizama pod isprikom da ne treba nikoga favorizirati. Kako ističe, vidljiv je i očit pokušaj da se obično iskoriste žene na pozicijama i da predlažu izmjene izbornih pravila koje bi donijele manji broj žena ili lošije pozicije za njih kao da smo riješili sve probleme u oblasti izjednačavanja mogućnosti i ravnopravnosti.

“Ove tendencije su prisutne stalno, samo se s vremena na vrijeme pritaje do neke zgodne prilike.”

O tome svjedoče raniji pokušaji urušavanja kvote (2005), zatvaranja listi (2009), ukidanja ravnopravnog rasporeda (2015) i mnogi drugi.

Obrazovanje i rod

Problem koji se zanemaruje, a ima najveći utjecaj na sadašnje i nove generacije je rješavanje rodne problematike kroz obrazovne politike koje mogu ponuditi rodnu perspektivu u nastavnim planovima i programima i ići u smjeru otvaranja rodni studija. Besima Borić ima stav da “obrazovna politika nije još uvijek

integrirala pitanja rodne ravnopravnosti u kurikulume pa se sva ta tematika, uglavnom, posmatra izolirano i rijetko u sastavu redovnih studija. Još uvijek primat imaju NVO i kroz različite akademije i slične oblike obezbjeđuju rodne studije. A zapravo bi obrazovni sistem bio najbolji način borbe protiv predrasuda i stereotipa.”

Kada je riječ o borbi protiv predrasuda u javnom prostoru, Borić ističe i da se malo radi na njihovom razbijanju te da se trka vodi oko donošenja i implementacije zakona zaboravljajući da u ljudima nije sazrela svijest da se neke stvari trebaju mijenjati i “zadržavamo se samo na prebrojavanju koliko nas ima, na konstatacijama da nas nema dovoljno, a to samo po sebi neće promijeniti odnos. Suštinski, najbolji način je i najzahtjevniji, ali i najučinkovitiji, a to je obrazovni sistem te puna integracija pitanja rodne ravnopravnosti koja uključuje i ravnopravnost muškaraca i žena da djeluju na mjestima odlučivanja, bez diskriminacije”.

U političkom prostoru je dominantna muška populacija, a mnogi smatraju da bi upravo ulaskom i dolaskom žena na političke pozicije bila donesena nova, jasnija i kritička dimenzija. Borić ne dijeli takvo stajalište u potpunosti i ukazuje da, posmatrajući rad dijela žena koje su dugo na pozicijama u strankama, parlamentima i vladama, ne vidi tu vrstu djelovanja. “Dapače, vidim da ‘dobro’ prolaze one koje dosljedno slijede svoje lidere i izvršavaju zadatak politiku. Vidim da nisu kreatorice, nego sljedbenice. Nisam tako zamišljala našu ulogu u politici.” “Ali, realno, treba se pitati čemu tolika očekivanja i jesu li ostvariva u okolnostima u kojima se odvija naš politički život. Mi smo ‘zarobljeni’, i muškarci i žene i svako ili svaka ona koja iskoči iz matrice biva ustrijeljena ili marginalizirana, u najmanju ruku. Zato nas nema više u politici”, zaključila je Besima Borić.

S Amilom Ždralović, feministkinjom, aktivistkinjom i docenticom Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu otvorili smo diskusiju kritikom feminizma na raznim pozicijama. Ždralović smatra da se o feminizmu kao kontinuiranoj društvenoj kritici mora govoriti “a kao osoba iz obrazovnog sistema imam potrebu govoriti o ovim problemima, a ‘ova pozicija’ naprosto podrazumijeva i tu odgovornost. Čini mi se da je fokus upravo na političkoj participaciji žena, te da nevladine organizacije dosta rade na tim pitanjima. Ovo ne znači da se ne govori i o nekim drugim problemima. Na koncu, mi probleme prepoznavamo u

društvenoj stvarnosti koja nameće primat nekih tema u određenim prostornim i vremenskim kontekstima.”

Kada je riječ o zakonskim propisima i problemu sve većeg njihovog kršenja u institucijama, smatra da imamo jako dobar zakonski okvir o zaštiti jednakopravnosti te “da na polju *de iure* jednakopravnosti ostaje još malo za uraditi”.

Muškarci, feministi

U javnom prostoru imamo mnogo žena i muškaraca koji “bježe” od feminističkog identiteta i uopće takvog izjašnjavanja, a na različite načine i kroz aktivnosti zagovaraju jednakost i ravnopravnost u društvu. Ždralović smatra da “ovaj identitet je još uvijek jedna vrsta stigmatiziranog identiteta. Onda kada za sebe kažete da ste feminista/feministkinja, ono kako vas drugi/druga percipira počinje uključivati i čitav niz predrasuda. Ipak, kontinuirano naglašavanje ovog identiteta kao onog koji je važan, čini sam identitet sve manje stigmatiziranim”. U kontekstu našeg društva i stereotipnog razumijevanja feminizma “stvara se atmosfera u kojoj identifikacija žene kao feministkinje povlači isključenost i marginalizaciju u patrijarhalnoj svakodnevnici.” (Spahić Šiljak, 2012: 140) Često se zbog takvog načina shvaćanja i stereotipne slike o izjašnjavanju feministicom “žene upozoravaju da trebaju izbjegavati takvo identificiranje i stoga se opiru javno zagovarati feminističke vrijednosti”. (Ibidem)

Represija i gubljenje prava su mogući bez obzira na to kada su stečeni što najbolje vidimo u posljednje vrijeme po pitanju prava na abortus. Činjenica je da se mnoga stečena prava danas pokušavaju osporiti i da je u tom smislu moguć korak unazad. Amila Ždralović podsjeća da se set određenih prava već ranije izgubio u periodu tranzicije, a da je za gubitak već stečenih prava potreban postepeni proces. U obrazovnoj politici ističe važnost nastavne prakse kroz rad i “da je fokus uvijek na nastavnim planovima i programima i udžbenicima, a da je ipak izuzetno važna (ako ne i važnija) nastavna praksa. Da bih mogla adekvatno odgovoriti na ovo pitanje, trebala bih provesti cijelo istraživanje. Sada mogu govoriti samo o ličnim zapažanjima, uvjerenjima i stavovima. U tom kontekstu je moje uvjerenje da se dosta toga promijenilo upravo kroz nastavnu praksu. Možda ova pretpostavka

nije tačna s obzirom da je gradim, između ostalog, imajući u vidu rad i razgovore s osobama koje se bave sličnim temama kao i ja, odnosno osobama koje se u javnom diskursu izjašnjavaju kao feministi i feministkinje. Možda me upravo ove okolnosti usmjeravaju ka 'entuzijastičnim' zaključcima”.

Vahidin Omanović, voditelj Centra za izgradnju mira u Sanskom Mostu, aktivist i dobitnik međunarodnih nagrada za mir, toleranciju i zajedništvo naglašava važnost muškaraca u borbi za jednakost gdje “imamo takve primjere u kojima se muškarci bore za ljudska prava žena, ali je sve to još uvijek na nivou pojedinca. I smatram da mediji treba da posvete više pažnje trenutnoj situaciji što se tiče rodne ravnopravnosti jer kampanje koje postoje u našem društvu nisu dovoljno vidljive”.

Vjerski lideri nerijetko u govorima zaobilaze pitanje mjesta i uloge žene u religiji. I kada govore o tome strogo se drže zadatih patrijarhalnih konstrukcija. Omanović smatra da su tri lidera vjerskih zajednica u BiH spremna govoriti o problematici tj. podređenosti žena i da pokazuju otvorenost po tom pitanju. “Mi smo organizovali predavanja na temu ‘Zastupljenost žena’ i kako svete knjige podržavaju jednakopravnost. Osmi mart je povod da se na hutbama govori o pravima žena. Nekoliko puta sam bio svjedok kada naš glavni imam Husein ef. Kovačević savjetuje džemat, koji je petkom uglavnom muški, da obrati pažnju koliko se u praksi razlikuje odnos prema ženama od onoga što nam naređuju Kur'an i sunnet.”

O mogućnosti distanciranja moći i privilegija muškaraca u patrijarhalnom društvenom sistemu – kroz volju i spremnost na zajedničku borbu za jednakost – je teško govoriti a Omanović ističe da je generalno teško odustati od moći i preći na drugu stranu “ali ja mogu reći iz iskustva da u ličnom životu sa suprugom živim u partnerstvu, pomažemo jedno drugom u donošenju odluka i nikada ni jedno od nas nema potrebu kontrolisati ono drugo. Vjerujem da je takvih slučajeva u našem društvu mnogo, ali ako pogledamo na rukovodeće pozicije vidimo da je situacija daleko od one kakva bi trebala biti. Kao neko ko radi na promociji pravde u našem društvu, znam koliko je kreiranje pravednog društva težak proces, ali isto tako znam da bez jednakopravnosti spolova nikada nećemo imati pravedno društvo u kojem će se svi osjećati komotno. Smatram da bi vrijednosti feminizma svakako trebale biti uključene u sve dijelove našega življenja. I pitanje

je kada će naše društvo biti spremno za to. S obzirom na apatiju koja vlada, na podjeljenost društva i države, s obzirom na to da je već veliki dio društva digao ruke i odlazi iz naše države.”

Feminističko-aktivistička scena u Bosni i Hercegovini javnim djelovanjem zagovara drugačiji pristup rješavanju problema rodne neravnopravnosti ulazeći u sfere politike, obrazovanja i religije. Preispitujući ulogu žene u društvu, mnoge feministkinje su postale aktivne sudionice društvenih promjena unutar svojih zajednica osnažujući vlastitu ulogu u procesu emancipacije. U razgovoru sa ženama iz oblasti politike i obrazovanja vidljiv je problem društvene stigme u iskazivanju feminističkog identiteta, međutim “lično osnaživanje kroz obrazovanje omogućilo im je da postanu aktivistice i da pruže podršku i sigurnost drugim ženama, djeci i muškarcima. Aktivizam većine žena može se promatrati i tumačiti kao njihov feminizam”. (Spahić Šiljak, 2012: 252) U tradicionalnom i patrijarhalnom sistemu koji isključuje ženu iz svih bitnih društvenih odnosa, “neki/e autori/ce se s pravom pitaju kako je moguće dostići jednakopravnost, ako su muškarci izgradili društvene institucije tako da one odgovaraju njihovim interesima”. (Babić Avdispahić, 2004: 218) Spremnost kulture i društva da se suoče s vlastitim predrasudama i stereotipima i da odbace tradicionalne ideje i prakse u popularnoj kulturi je važan zadatak kako bi se, kroz feminističku kritiku, gradila kultura jednakosti žene i muškarca na svim razinama.

Korištena literatura

1. Babić Avdispahić, J., (2004) *Feminizam i diskurs prava*, u: Jasminka Babić Avdispahić (ur.), *Izazovi Feminizma*, Sarajevo: International Forum Bosnae
2. Giddens, A., (2007) *Sociologija*, Zagreb: Globus
3. Grdešić, M., (2013) *Cosmopolitika*, Zagreb: Disput
4. Spahić Šiljak, Z., (2012) *Feministički identiteti*, u: Zilka Spahić Šiljak (ur.), *Propitivanje ženskih feminističkih i muslimanskih identiteta*, Sarajevo: Centar za interdisciplinarnu postdipomsku studiju Univerziteta u Sarajevu
5. Strinati, D., (2000) *An introduction to theories of popular culture*, London i New York: Routledge

FEMINIZAM I ISLAM

Nihad Suljić je rođen 1990. godine u Tuzli. Završio je Srednju Ekonomsku školu u Tuzli i četverogodišnji Kurs islama u Behram-begovoj medresi. Studira jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Tuzli. Pisao je za školske novine Behram-begove medrese "Misak" i Bilten Udruženja građana "Žene Srebrenice", čiji je višegodišnji član. Za neke literarne radove osvajao priznanja i nagrade, a posebno značajnom ističe nagradu Fondacije Bošnjaci Sarajevo. Pohađao je različite kurseve i radionice kao vid neformalnoga obrazovanja. Nihad je aktivista za ljudska prava. Zaljubljenik u tradiciju i prirodu. Trenutno zaposlen u privatnoj kompaniji kao administrativni radnik.

"Ko od vas vidi neku nepravdu neka je ukloni rukom, a ako to ne može, neka to onda učini svojim jezikom. Ako ni to ne može, onda (neka to osudi) svojim srcem, ali je to najslabiji oblik imana (vjerovanja)."

(Muslimova zbirka hadisa, br. 49)

Ovaj kratki esej počinjem izrekom (hadis) poslanika Muhammeda zbog toga što naglašava obavezu vjernika, vjernica i općenito ljudi da ustanu protiv nepravde bilo koje vrste, uključujući i nepravdu prema ženama. Danas je diskriminacija žena prisutna u svim društvima, samo su načini i oblici obespravljenosti različiti ovisno o kulturološkom kontekstu. Baš zbog toga je važno različitim argumentima i resursima, pa i religijskim, podržati feminističke napore žena i muškaraca. Iako mnogi/e vjernici/e, kao i oni/e koji/e ne vjeruju, misle

da feminizam i religija nemaju ništa zajedničko te da je njihovo povezivanje oksimoron, iskustva i društvene prakse u mnogim zemljama pokazuju da to nije tačno. I feminizam i religija traže da se poštuje dignitet svake osobe – i muškarca i žene – te naglašavaju nužnost slobode izbora i jednakih mogućnosti za ispoljavanje talenata i intelektualnih potencijala.

Međutim, u mnogim društvima religije su itekako utjecale na to da se ženama onemogući život u punini ljudskog dostojanstva i da se one ostave bez prava na izbor. Stoga je susret religije i feminizma ne samo moguć, već i nužan kako bi se dekonstruirale naslage patrijarhalnog učenja i praksi koje opravdavaju podređenost žene muškarcu i njeno isključivanje iz mnogih polja društvenog djelovanja.

Bosanskohercegovačko društvo nije iznimka. Višestoljeno prisustvo islama, ali i drugih religija, kreiralo je jedinstvene tradicije, kulture i običaje prema kojima je ženino mjesto na dnu građanske, porodične i društvene zajednice. I danas, kada imamo zakone koji garantiraju ravnopravnost spolova i mislimo da smo emancipirani i civilizirani, većina muškaraca smatra da žena treba služiti njihovim kao i potrebama društva u cjelini. Načini na koji se ova nepravda i potiranje digniteta žene artikuliraju su sofisticiraniji nego ranije, ali suština je ostala ista.

U ovom kratkom eseju posebno ću se osvrnuti na odnos islama i feminizma jer su to vrlo aktualne i nedovoljno istražene teme, posebno u bosanskohercegovačkom kontekstu. Platforma za rodnu ravnopravnost postoji u osnovnim izvorima vjere ako se oni čitaju univerzalistički i kroz prizmu temeljenih principa islama kao što su pravda i milosrđe.

Islam se danas koristi da podupre različite ideologije od kojih većina teži kontrolirati ženu, njeno tijelo, kretanje i općenito njen život, a sve u ime Boga. Žena je, tokom islamske povijesti, bila važan temelj porodice i društva i učestvovala je u širenju poruke vjere, njenom očuvanju i oblikovanju. Međutim, kada se pogleda literatura, ali i djelovanje institucija i teološko-pravnih autoriteta, jasno je da su žene u cjelosti izostavljene i zapostavljene iako su bile učiteljice velikih učenjaka, prenositeljice Poslanikove tradicije (Spahić Šiljak, 2007), pa i vladarice diljem muslimanskog svijeta (Mernissi, 2005).

Odakle feminizam?

Feminizam kao način života, stav i simbol jedne borbe, uopće nije radikalani niti prethodnik grijehu, kako bi ga opisala većina religioznih ljudi. Upravo suprotno, feminizam je metod za vraćanje onoga što je grijehom i nepravdom ženi oduzeto te opravdano religijom.

Da bi to objasnili najprije moramo iskreno doživjeti feminizam budući da se ne da definirati na uobičajeni način, kako to građanstvo očekuje. Feminizam se istinski može upoznati tek kada ga se živi.

“Samo se sa muškarcima i jedino s muškarcima moramo hvatati u koštac! Najprije sam zgriješila što sam htjela da zadovoljim jednog muškarca, da bih se potom vukla od jednog do drugog. U policiji nas muškarci drže u šaci. Muškarci nas pregledaju, dodiruju nas rukama, liječe i odbacuju. U bolnici nam opet muškarac čita molitve i Bibliju. Vode nas sudijama koji su također muškarci... A ovaj zakon koji me čini izgređnicom donijela je Skupština u kojoj nema drugih do muškaraca.” (Phillips, 2003: 92)

Ove riječi engleske prostitutke, bezimene žene iz viktorijanskog doba, mogu biti simbol početka sekularnog feminizma. Kasnije ćemo saznati da je u povijesti religija prisutan i teistički feminizam, ma koliko nam izgledalo nemoguće iz današnje perspektive.

Termin “feminizam” osmislila je u Francuskoj, osamdesetih godina 18. stoljeća, Hubertine Auclert i počela ga koristiti u svome žurnalu “La Citoyenne” kako bi kritizirala predominantnost muškaraca, te zahtijevala prava žena i emancipaciju obećanu Francuskom revolucijom.

Da sumiramo, feminizam se pojavio kao potreba da se ženama u društvu, porodici, politici te javnom životu daju jednaka prava, odnosno ljudska prava koja su do tad bila rezervisana isključivo za muškarce.

U vremenu kada nauka, tehnologija, kultura i umjetnost počinju da se mijenjaju i razvijaju, ženska prava i dalje ostaju na dnu ljestvice a mišljenje da je muškarac duhovno, intelektualno i na svaki drugi način superiorniji od žene ostaje univerzalna norma.

To je navelo pojedinke, ali i grupe žena, da vlastitim aktivizmom pokušaju promijeniti višestoljetnu nepravdu, no ni tad žena nije mogla samostalno učiniti

nešto, a da iza sebe nema muškarca koji će dati blagoslov.

Zbog navedenoga, među prvim feministicama su bile isključivo bijelkinje, žene iz više ili bogate klase društva pri tome obavezno ili udate ili s jakom očevom podrškom. To, naprimjer, važi za Harriet Taylor Mill, Millicent Fawcett i Emmeline Pankhurst.

Dok su se žene iz viših klasa borile za određena društvena i politička prava, one iz nižih klasa su mjesto u društvu obezbjeđivale tako što su im, zbog egzistencijalnih problema, muškarcima morali dozvoliti da obavljaju čak i poslove koje bi oni trebali raditi, za njih se pitati ili odlučivati. Ova borba, koja je trajala od sredine 19. do šezdesetih godina 20. stoljeća, obuhvata ono što se u literaturi kategorizira kao prvi talas feminizma.

Drugi i treći talas feminizma će obilježiti drugu polovinu 20. stoljeća tokom kojeg će se pojaviti čitava lepeza feminizama ovisno o društveno-političkim kontekstima u kojima su djelovale žene. U suštini riječ je o nastavku borbe za građanska i politička prava te proširenju borbe na ekonomska, socijalna i kulturna prava. Bilo je jasno da, i pored velikog broja međunarodnih normi za garantiranje jednakih prava ženama i muškarcima, diskriminacija ostaje pristuna i žene su bile i ostale podzastupljene na mjestima odlučivanja. (Spahić Šiljak, 2012: 35-49)

Mogu li religija i feminizam zajedno?

Većina ljudi spajanje feminizma i religije doživljava kao oksimoron: nespojivo, neprihvatljivo i nepotrebno iako o religiji i feminizmu vrlo malo znaju. Uglavnom se o feminizmu govorilo i pisalo u zapadnom kontekstu. U socijalističkim zemljama koje su na svoj način zagovarale ravnopravnost spolova, feminizam je doživljavao kao buržoaski uvoz i namet, a slično se doživljava u muslimanskom svijetu.

Međutim, malo je poznato da se krajem 19. stoljeća feminizam javlja i u muslimanskom svijetu a primjeri Egipta, Irana i Turske svjedoče o intelektualnim naporima da se ženama omogući pravo na obrazovanje, rad i političko djelovanje. Egipatski šerijatski sudija Qasim A. Amin će napisati čuveno djelo *Oslobođenje žena* u kojem je, kako Spahić Šiljak navodi, “predstavio za to vrijeme radikalne ideje te postao prethodnikom feminizma u arapskom svijetu i dijelovima šireg muslimanskog svijeta”. (Spahić Šiljak, 2012 :61)

Teistički feminizam ili borba za jednakost između muškarca i žene na temelju Božije riječi u monoteističkim religijama, po mom skromnom sudu, počinje stvaranjem prvih ljudi – Adema i Have – koji su dobili na dar razum i slobodu. Zapravo je početak života na ovome svijetu bio u znaku jednakosti i pravičnosti za oba spola, barem prema mom shvatanju kur'anske priče o stvaranju. U njoj su oboje bili na kušnji, oboje prekršili Božiju naredbu i oboje protjerani iz Dženneta. Žena nije kriva i nije donijela grijeh na svijet. Problem je što se kasnije, kroz tradiciju, integriralo mnogo toga što nije u skladu s porukom Kur'ana i što je na pleća žene stavilo teret krivnje, grijeha, pa i zloće koje se treba čuvati.

Ako se pogleda u prve modele ljudi, vidi se da su žene bile iznimne moralne veličine i istinske partnerice u promociji Božije riječi, mira i pravde. Za muslimane je Muhammed posljednji Božiji poslanik i prenosilac savršene Božije riječi i upute koja ljudima treba biti smjernica do prestanka svijeta. On je, kao prvu podršku i prvu sljedbenicu Objave, imao suprugu – časnu Hatidžu. Bila je to odvažna žena koja je njega zaposila, izdržavala ga i ekonomski pomagala te prijateljski hrabrila u misiji. Njihov život je paradigma partnerskog odnosa, prijateljstva i brige za sve ljude. Nažalost, to se zaboravlja i umjesto toga se propagiraju hijerarhijski modeli rodnih odnosa.

U predislamsko vrijeme je položaj žena – izuzev povlaštenih – bio krajnje nehuman i degradirajući budući da je žena mogla biti prodata, naslijeđena i razvedena bez ikakvih ograničenja. Poslanik Muhammed uspostavlja drugačiji model. Dolaskom Objave Muhammedu i odnos prema ženi se mijenja. Tako se, naprimjer, u tekstu Kur'ana često posebno naglašava da će i žene i muškarci imati podjednake nagrade za svoje zasluge: “Muškarcima i ženama koji se često Allaha sjećaju. Za njih je Allah pripremio oprost i nagradu veliku.” (Kur'an, sura Saveznici, ajet 35)

Kur'anska objava daje viziju žena i muškaraca koji imaju jednaka prava i dužnosti, te su obavezni to provoditi u djelo i učiniti je djelatnom u svakodnevnicima i načinu života. Kako Karen Armstrong ističe: “Kur'ansko zakonodavstvo je insistiralo na tome da je pojedinac slobodan i suveren – a to se također odnosilo i na žene”. (Armstrong, 2008: 133-134)

Drugim riječima, to bi značilo da su pred Bogom potpuno jednaki i jednako odgovorni.

Gore navedeni ajeti su tadašnjim ženama bili jasna smjernica da islam, u suštinskim propisima i odredbama, ne polarizira obaveze i da, naprimjer, ne postoji muški namaz, muški post ili muški hadž. Pravila i propisi, ali i prava i odgovornosti, podjednako se odnose na sve bez bilo kakve segregacije i diskriminacije. U praksi se isključenje i segregacija događaju, ali je to produkt tumačenja principa islama na koje su imali i imaju monopol – muškarci.

Jedini kriterij razlikovanja među ljudima je *taqwa* – moralna ispravnost (Wadud, 2014: 37-39), što se u bh. prevodima Kur'ana navodi kao bogobožnost iako je to samo jedno od značenja.

Djelovanje u paru

U Kur'anu se često ističe važnost stvaranja u paru i djelovanja u paru jer Uzvišeni Allah sve stvara tako (Kur'an, Sura Dogovaranje, ajet 11), pa i žene i muškarce, da jedni uz druge pronađu smiraj. (Kur'an, Sura Bizantinci, ajet 21) Poziv na zajedničko djelovanje Bog upućuje svima u sljedećem ajetu:

“A vjernici i vjernice su prijatelji jedni drugima: traže da se čine dobra djela, a od nevaljalih odvrću, i molitvu obavljaju i zekat daju, i Allahu i Poslaniku Njegovu se pokoravaju. To su oni kojima će se Allah sigurno smilovati – Allah je doista silan i mudar.” (Kur'an, sura Pokajanje, ajet 71)

Ovaj kur'anski tekst, kako navodi Zilka Spahić Šiljak “predstavlja zajedničku platformu djelovanja žena i muškaraca”. (Spahić Šiljak 2009: 186) Fathi Osman dodaje “da pokriva sve društvene i političke aktivnosti koje se sada priznaju kao ljudska prava”. (Osman 1996: 253) Žene i muškarci su pozvani da, kao prijatelji i zaštitnici jedni drugih, djeluju na promociji dobra i sprečavanju zla pa su obavezni reagirati na nepravdu i diskriminaciju shodno hadisu koji sam naveo na početku eseja.

Oni, također, zajedno obavljaju molitvu i izvršavaju druge propise, a za svako djelo će individualno biti nagrađeni kako se navodi u sljedećem stavku Kur'ana: “A onaj ko čini dobro, bio muškarac ili žena, a vjernik/ca je – ući će u Džennet i neće mu se ni koliko trun jedan nepravda učiniti”. (Kur'an, sura Žene, ajet 124) Brojni su kur'anski narativi koji potvrđuju egalitarnu viziju rodnih odnosa u islamu i služe kao platforma i okvir onoga što se danas naziva islamskim feminizmom.

Islamski feminizam, kako Margot Badran ističe, ne zagovara samo ravnopravnost u javnoj sferi već i u porodici i suprostavlja se patrijarhalnom uređenju porodice jer nije u skladu sa principima pravde i jednakosti koji su temeljni principi islama (Badran, *Feministički identitet i islamski feminizam*). O kakvoj pravdi možemo govoriti ako je više od trideset posto žena u muslimanskim zemljama neobrazovano, pod kontrolom muškaraca su, zakonom je sankcionirano kako će se odijevati i ekonomski ovisiti o muškarcima?! Izuzetak čini mali broj bogatijih žena koje imaju privilegije, kao što su ih uvijek imale žene iz viših staleža.

Ideal i praksa

Na temelju navedenih kur'anskih stavaka vidljivo je da postoji okvir za rodnu ravnopravnost u islamskoj tradiciji, ali da se umjesto tog okvira koriste drugi tekstovi koji podupiru hijerarhijsku sliku i model uređenja odnosa između muškaraca i žena. U cijelom islamskom svijetu, ali i bosanskohercegovačkom društvu, praksa je suprotna gore navedenim kur'anskim porukama. Žena se još uvijek doživljava kao manje vrijedna od muškarca iako za to nema nikakvog religijskog osnova. Pred Bogom su jednaki i žene i muškarci, ali izgleda da pred ljudima nisu. Ljudi, preciznije kazano muškarci, su interpretirali islam tako da ženu marginaliziraju i potisnu u sferu doma i porodice.

Niz je primjera koji pokazuju kako muslimani diskriminiraju, opstruiraju i minimiziraju prava koja je žena dobila izravno od Boga. Dvostruki moralni aršini, nažalost, postoje i u Islamskoj zajednici BiH gdje su žene prisutne u obrazovnim institucijama, ali su marginalizirane na vodećim pozicijama i lokalnim odborima (medžlis) kojima dominiraju muškarci. Ovu nepravdu mnogi i ne primijećuju i ne žele je ispraviti kako bi bila u skladu sa kur'anskom platformom zajedničkog djelovanja žena i muškaraca.

Zabrinjavajuće je da se u redovima Islamske zajednice nalazi minimalan broj žena, ali i da one koje su tu obavljaju ustaljene tradicionalno-patrijarhalne poslove i dužnosti. Nema nikakve **šerijatske osnove** koja bi sprečavala da mnogo više žena bude uključeno u rad zajednice koja bi trebala biti **i muška i ženska**. Kada se pogledaju vijesti, portali, programi, delegacije i strukture na svim nivoima od Rijasetu i muftijstava pa do lokalnih odbora vidi se da žena skoro i nema. Pored

imamskih poslova za koje postoji konsezus da ih žene ne obavljaju za mješoviti džemat (kongregaciju) – ali mogu za ženski – postoji niz drugih poslova i pozicija, uključujući i pozicije muftija koje žene mogu obavljati. Problem nije u vjeri već u ljudima koji imaju monopol da tu vjeru tumače, a to su dominantno muškarci i poneka rodno neosviještena žena koja samo prati postojeću patrijarhalnu strukturu odnosa.

Ako u svijetu postoji blizu pedeset posto žena onda bi i Islamska zajednica morala razmisliti kako da taj intelektualni potencijal uključi u svoje redove. Da se prisjetimo profesora islamskih nauka, Huseina Đoze, koji je u svojim fetvama iz sedamdesetih godina prošlog vijeka rekao:

“Islamska zajednica morat će se u budućnosti mnogo više oslanjati na žene. Bit će potrebno mnogo više aktivirati ih u vjerskome životu. Nameće se kao nužno, i od velikog je značaja i potrebe njihovo aktivno uključivanje u odbore i sve druge organe Islamske zajednice.” (Đozo, 1999: 60)

Zaključak

U zaključku bi najbolja poruka bila da vjernik i vjernica ne mogu biti pasivni, da su dužni mijenjati stvari i okolnosti oko sebe. Zalaganjem za prava žena zalažemo se zapravo za realizaciju Božijih naredbi za šta je vjericima vječna nagrada džennet. Feminizam je prema velikom broju islamskih mislilaca današnjice kao što su Omid Safi, Khaled Abou El-Fadl, Amina Wadud, Riffat Hassan, Fatima Mernissi obaveza svakog vjernika i vjernice, ali i svakog čovjeka jer se bori protiv svih vrsta opresija koje ne dozvoljavaju ljudskom biću da živi dostojanstveno i da iz slobode vjeruje.

Stoga ne treba čekati momenat kada će ljudi oko nas početi poštovati ženska prava ni trenutak kada će muslimansko i društvo općenito postati inkluzivno, kao što ne treba čekati da vrijeme promijeni neke stvari. Treba djelovati, odmah i sada i ukazivati na nepravde i nehumano djelovanje jer i feminizam i religiju zanimaju svi aspekti života. Nepravda se događa svugdje u svijetu i svima, ali glas dižu malobrojni, odvažni. Želim da budem jedan od njih. Svjestan sam da moj glas neće mnogo promijeniti, ali ću barem zauzeti stranu dobra, pravde, jednakosti, milosrđa, empatije i, u konačnici, ljudskosti.

Korištena literatura:

1. Armstrong, K., (2008) *Muhammed Poslanik za naše vrijeme*, Sarajevo: Buybook
2. Badran, M., (2009) *Feminism in Islam, Secular and Religious Convergences*, Oneworld Publication
3. Badran, M., *Feministički identitet i islamski feminizam*, dostupno na: http://znaci.com/osnovi_vjerovanja/feminizam/art173_0.html, pristupljeno stranici: 10.04.2017.
4. Duraković E., *Prevod Kur'ana na bosanski jezik*, dostupno na: <https://www.slideshare.net/suana1/novi-prijevod-kurana>, I. pristupljeno stranici: 10.04.2017.
5. Đozo, H., (1999) *Fetve*, Sarajevo
6. Korkut, B., *Prevod Kur'ana na bosanski jezik*, dostupno na: https://dl.islamhouse.com/data/bs/ih_books/bs_Prevod_Kuran_Korkut_novo_izdanje.pdf, pristupljeno stranici: 10.04.2017.
7. Mernissi, F., (2005) *Zaboravljene vladarice u svijetu islama*, Sarajevo: Buybook
8. *Muslimova zbirka Hadisa*, dostupno na: <https://ervincurkoli2015.files.wordpress.com/2015/05/muslimova-zbirka-hadisa-1.pdf>, pristupljeno stranici: 10. 04. 2017.
9. Osman, F., (1996) *Prava muslimanske žene u porodici i društvu*. u: Enes Karić (ur.), *Ljudska prava u kontekstu islamsko-zapadne debate*, Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu
10. Phillips, M., (2003) *The Ascent of Women. A History of the Suffragette Movement and the Ideas Behind it*. Little, Brown
11. Spahić Šiljak, Z., (2009) *Rodna perspektiva – islamska tradicija*. u: Zilka Spahić Šiljak i Rebeka Jadranka Anić (ur.) *I vjernice i građanke*, Sarajevo: TPO Fondacija
12. Spahić Šiljak, Z., (2007) *Žene, religija i politika. Analiza utjecaja interpretativnog religijskog naslijeđa Judaizma, kršćanstva i islama na angažman žene u javnom životu i politici*, Sarajevo: IMIC, CIPS, TPO
13. Šuško, Dž., (2016) *Osvrt na stanje Bošnjakinje tokom proteklih stotinu godina nasuprot položaju žene u prvoj generaciji muslimana, Takvim 2017 godina*, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini – Rijaset
14. Zaharijević, A., *Neko je rekao feminizam*, dostupno na: http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2012/12/BiH_Feminizam_el-verzija.pdf, pristupljeno stranici: 10.04.2017.
15. Wadud, A., (2014) *Kur'an i žena*, Sarajevo: TPO Fondacija

OLUPINE HISTORIJE

Arnela Fazlić je rođena 1993. godine u Goraždu gdje je završila i gimnaziju. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu na Odsjeku za komparativnu književnost i bibliotekarstvo, studijska grupa Komparativna književnost. Piše kratke priče, eseje, teorijske i historijske tekstove. Živi i radi u Sarajevu.

“Predavati predrasude kao istine je najgora moguća stvar. Dječiji sluh ih prihvata i vjeruje u njih i samo ih se uz veliki bol može osloboditi u kasnijim godinama. Ustvari, čovjek će se za predrasude boriti isto tako odlučno kao za živu istinu – čak i više od toga, jer su predrasude tako neopipljive da ih ne možete shvatiti da biste ih odbacili, dok istina zavisi od tačke gledišta i zato je promjenjiva.”

Hipatija⁷

Sigurno se sjećate priče o Šeherzadi iz *1001 noći* (perz. *Hezār-o Yek shab*). Cara Šahrijara žena je prevarila s robom. Naredio je da preljubnike ubiju. Od tada je Šahrijar patio zbog pretrpljene sramote i nanesene boli. Svoju bol je gušio sveteći se cijelom ženskom rodu tako što bi svaku noć dovodio djevicu, spavao s njom i ujutro je ubijao. Na isti način, i sa istim ciljem, dovedena mu je Šeherzada. Međutim, Šeherzada je bila obrazovana i mudra vezirova kćer.

⁷ Grčka neoplatoničarska filozofkinja i matematičarka koja je živjela u 4.st. Bavila se filozofijom, matematikom, geometrijom i astronomijom. Nažalost, sačuvano je vrlo malo pisanih tragova. Okolnosti pod kojima je umrla vrlo su nejasne, no najvjerovatnije je da se radi o političkom ubistvu. O Hipatijinom liku i djelu je 2009. snimljen film pod nazivom *Agora*.

Shvatala je bol koja je razdirala cara i tjerala da okrutno ubija djevojke nakon što bi s njima proveo noć. Razumjela je da nju čeka ista sudbina ako ne razmisli šta može učiniti i samo se prepusti.

Samo zato što je cara prevarila žena završiti tako jednom smrću?! Nije pristajala na logiku autoriteta pa je, zahvaljujući učenosti, domislila kako spasiti vlastiti život. Šta je uradila? Nećete vjerovati, ali pričala mu je priče! Svaku noć je Šeharzada počinjala priču.

Pametna, kakva je bila, nije dovršavala priče nego bi stala uvijek pred zoru. Na taj je način izazivala, gicala i dražila Šahrijarovu moć, maštu i radoznalost. To je značilo da je svaku noć pred zoru odgađala svoju smrt. O čemu mu je toliko pričala? Kazivala je priče u kojima je sve moguće. O životu, o čudesnim svjetovima, da ga nasmije, da odleđi njegovo srce, pričala mu je o ženama koje su varale svoje muževe, o ženama koje su voljele svoje muževe, o ženama mudrim i domišljatim, o dobrim i zlim vješticama, o zlobnim ženama, o dobrim ženama, o ženama koje su bile zle pa postale dobre (i obrnuto). Pričala mu je o muškarcima koji su dobri, zli, mudri, koji vole i ne vole, koji su naivni, koji su mudri, o pravednim carevima i caricama, o nepravednim carevima i caricama... I tako je pričala 1001 noć.

Zašto je to radila? Neko bi mogao upitati šta je Šeharzada htjela postići tim pričama? Dat ću vam jednostavan odgovor! Osim što je pričama odgađala smrt, njima je i mijenjala Šahrijara. Priče mijenjaju ljudsko biće jer ih ljudska bića oduvijek ispredaju i njima doživljavaju svijet. Šeharzada je pokazala Šahrijaru da je život nepredvidiv i vrijedan. Promijenila je njegovu zlu namjeru da se sveti dok je grcao u bolu jer mu je nanesena uvreda. Šahrijar je prestao dovoditi djevice koje će ubiti. Nije se više jedio zato što ga je žena prevarila s robom. Upoznao je novu ljubav sa Šeharzadom koja mu je otkrila da se svijet sastoji od različitih ljudskih bića i da ne mogu svi biti krivi za bol koju je doživio. A Šahrijar je nakon 1001 noći (konačno) shvatio poruku koju mu Šeharzada želi prenijeti. Kad mu je poruka uspješno dostavljena, legenda kaže da je Šahrijar, kao dostojan car, priredio gozbu za sve građane tadašnjeg Bagdada. Zabava je trajala trideset dana i naredio je pisarima da zapišu sve Šeharzadine priče. Možda je želio je da te priče budu sačuvane od zaborava zbog neizmjernog bogatstva koje sadrže i želio je da posluže i nekim drugim ženama i muškarcima.

Percepcija feminizma

“Helmer: Ti govoriš kao dijete. Ti ne razumiješ društvo u kome živiš.

Nora: Ne razumijem ga. – Svakako. Ali sad ću ga izbliza pogledati.

Moram saznati ko ima pravo, društvo ili ja.”

(Ibsen, 1879:53)

Mnogo žena, a još više muškaraca, zazire od riječi feminizam. Feministkinje bivaju predstavljene kao žestoke mrziteljice muškaraca, lezbijke, one koje ruše porodicu, ponekad čak i kao one koje na feminizmu grade karijeru. Gdje je istina? Rekla bih da je negdje na granici. Na svijetu ima različitih žena: onih koje su prihvatile patrijarhalne dogme i onih kojima je draža sloboda. Da, postoje žene koje vole žene. Zasto bi nas to iznenađivalo?! Da, postoje žene koje “ruše” porodicu, no iz toga proizlazi da u toj porodici nisu pronašle sreću (i obrnuto). Da, postoje žene koje svoju karijeru grade na feminizmu. Treba se sjetiti da ne postoji ideja koja na neki način nije bila pogrešno iskorištena. Isto važi i za feminizam.

Svako ima svoj doživljaj te ozloglašene riječi, zato i jesam odlučila da ovaj tekst pišem iz lične perspektive te pokušam objasniti šta mi privatno znači feminizam. Do prije par godina nisam se izjašnjavala feministkinjom, iako sam bila upoznata sa svim dimenzijama pokreta. Razlog tome je, donekle, bila ideja da meni to ne treba jer se svakako mogu boriti za sebe, “ne dati na sebe”, i slično. Ali, šta je sa drugim ženama kojima je izmakla srž ideje?!

Feminizam treba žene i muškarce kao suradnike i prijatelje. Feminizam je raskrinkao društvene stege i nelogičnosti koje su se dugo taložile svijetu i neminovno bile usmjerene protiv žena. Te iste stege i nelogičnosti nasljeđivane su i promovirane kao prirodne datosti. Jednom sam imala momka koji je slijepo vjerovao da je njemu Bog rekao kako su muškarci iznad žena i kako žena može u džennet samo preko muškarca. Nakon što je to izjavio, bila sam u blagom šoku. Šta ću ja s nekim ko me ne smatra sebi ravnom? Šta ću ja s nekim ko vjeruje da je moralno i intelektualno iznad mene? To sam sebe pitala, a njemu sam postavila sljedeća pitanja: Bog je rekao da smo pred Njim svi jednaki i da

ćemo pred Njega doći kao individue koje će odgovarati za svoje postupke. Zašto onda žene i muškarci nisu jednaki u očima pojedinih muškaraca? Pa zar Bog nije rekao da smo pred Njim jednaki? Je li važnije šta kaže Bog ili šta kaže neki muškarac koji je prije više od deset stoljeća tumačio Kur'an?

Pokušala sam razgovarati s njim o tome, ali nije želio čuti moje argumente. Kad sam ga pitala da li je on uopće pročitao Kur'an, rekao je da nije. Pa zašto onda misli tako? Zato što je to čuo u roditeljskoj kući, na selu, džumi, u razgovoru sa drugim muškarcima ili na osnovu ponašanja žena koje su dobrim dijelom čuvarice patrijarhata, itd. Dakle, nije znao šta da mi odgovori. A ja nisam željela imati pored sebe momka koji ne poštuje žene i smatra ih nižim bićima. Nisam htjela ni da mu pričam hiljadu i jednu noć, kao Šeherzada. Ipak, Šeherzada je spašavala svoj život, a moj nije bio ugrožen zbog takvog stava jednog muškaraca – i to samo zato što su se moji preci izborili i za moja prava. Trebamo zahvaliti svakoj ženi na čijem tijelu se lomila historija okrutnih društvenih stega. Zahvaliti se ženama o kojima nas nisu učili u školama, a koje su mnogo napravile za ljudsku vrstu. Sjećam se koliko mi je značilo kad sam prvi put čitala o Rosalindi Franklin koja je doprinijela razumijevanju DNA strukture, Adi Lovelace koja je bila prva programerka, Valentini Terješkovoju prvoj ženi koja je letjela u svemir, hemičarkama Lisi Meitner i Marie Curie, prevoditeljici, matematičarki i fizičarki Gabrielle-Emilie Le Tonnelier de Breteuil, astronomkinji Annie Jump-Cannon, spisateljici Mary Shelley, pjesnikinji Sapfo i mnogim drugim ženama.

Fatima Mernissi je sociologinja, marokanskog porijekla, koja u knjizi *Zaboravljene vladarice u svijetu islama* piše o ženama (od Španije do Dalekog istoka) izbrisanima iz historijskog sjećanja. Povod za pisanje ove fascinantne knjige Mernissi je našla 16. novembra 1988. godine kada je Benazir Bhutto pobijedila na izborima i postala premijerka Pakistana, nakon čega su pobjedu osporavali lideri tadašnje opozicije. Naime, oni su se pozivali na historiju i tradiciju koja, po njihovim riječima, nikad nije imala ženu na čelu muslimanske države. Mernissi dokazuje da to nije tačno i navodi imena žena koje su suvereno vladale. Time brljantno pokazuje kako je cijela slika svijeta bivala brisana iz zvanične historije. Ukazuje na momente u historiji u kojima su žene nasljeđivale tron od majke, momente u kojima je otac ostavljao tron kćerki jer su sinovi, po njegovim riječima, bili nesposobni za vladavinu. Navodi još i momente u kojima su muž i žena ravnopravno dijelili

tron, itd. Preciznije rečeno, Mernissi vrlo iskrenim pripovjedačkim i istraživačkim tonom osvjetljava živote Malike 'Arve, 'Alam al-Hurre, Sultane Radije, Šadžarat al-Durre, Turkan Hatun i drugih. Fatima Mernissi u knjizi govori o njihovom načinu vladavine:

“Neke su dobile vlast nasljedstvom; druge su, pak, morale ubiti nasljednike da bi došle na vlast. Mnoge od njih su vodile bitke, nanosile poraze i zaključivale primirja. Neke su imale povjerenja u sposobne vezire, dok su se druge oslanjale isključivo na sebe. Svaka je imala svoj način ophođenja s ljudima u izricanju pravde i u načinu na koji je upravljala poreskom politikom. Neke su uspjele ostati dugo na prijestolu, dok su druge jedva imale vremena da se priberu.” (Mernissi, 2005: 17)

Gdje su učiteljice?

Žena mora upoznati sebe. Odnosno, iznova mora upoznavati sebe. Dok sam studirala jedan od profesora nam pričao je o pozorištu i izvođenju drame *Nora ili Lutkina kuća*. (Ukratko: to je drama u kojoj žena napušta muža. Sve se dešava u društvu u kojem je to bilo neprihvatljivo po logici da žena treba trpiti muža i ostati s njim bez obzira šta se dešavalo, a sve to (navodno) zbog djece i stava sredine. Pri tome se zaboravljalo da djeca najviše trpe zbog roditelja između kojih nema ni poštovanja niti ljubavi. Zbog toga je ova drama bila inovativna i važna, a napisao ju je muškarac.)

Dok je pričao o tehnikama u drami, profesor je rekao: “Nećemo se sad baviti ženskim pitanjem, kao da je to važno kad se svijet raspada.” Javim se ja i kažem mu: “Važno nam je da se bavimo ženskim pitanjem, zato što pola svjetske populacije čine žene u tom svijetu koji se raspada. A i u ovoj učionici ima žena i važno nam je to pitanje jer je svaka žena bogme pomalo Nora.” Moj profesor se na to kratko nasmijao i nastavio pričati o tehnikama, ali vidjela sam mu na licu da je shvatio.

Dovoljno je da pogledaš u svoju majku, tetku, komšinicu, nanu, prananu i da shvatiš kako su te žene uglavnom lišene najvažnije stvari u ljudskom životu: obrazovanja. Zašto? Zašto ne znamo (ili malo znamo) o učiteljicama koje su djelovale na našim prostorima? Zašto ne znamo za snažne žene koje su opismenjivale stanovništvo, borile se za izmjenu zakona i poboljšanje ženskog položaja poput Mare Radić, Nate Hadžić-Todorović, Nasihe Porobić i mnogih

drugih? O njima znamo malo ili nimalo, a doprinijele su tome da ja danas, između ostalog, imam pravo na obrazovanje.

Nekad su se ženama nudile samo tri profesije: kćer, majka, supruga. Ženski um i tijelo su odgajani isključivo za brak. Pod izlikom da pojedini poslovi nisu za ženu – jer je tobože obezvrjeđuju i ne dolikuju joj – žena je kroz historiju bila vraćana u kuhinju da miješa gulaš i krpi čarape.

Žene su i danas često izložene agresivnom seksizmu. Mnogo opasniji jeste skriveni seksizam na koji upozorava Zilka Spahić Šiljak:

“Benevolentni seksizam zapravo je mač s dvije oštrice koji laska mnogim ženama. Njime se potvrđuje i veliča tradicionalna uloga majke, odgajateljice, učiteljice i općenito čestite žene koja ima osjećaj za porodicu i druge ljude, što je većini žena bitno, i u tome nema ništa sporno. Problem nastaje onda kada se ženi zbog te važne uloge majčinstva osporava da se angažira i iskaže i u drugim poljima djelovanja, a posebno na mjestima odlučivanja i kreiranja politika koje se tiču kako porodice tako i zajednice i društva u cjelini.” (Spahić Šiljak, *Zašto još uvijek govorimo o seksizmu*)

Danas se nijedna žena koja radi, bez obzira na stav o feminizmu, ne bi odrekla prava da zarađuje. A šta ako bi jednog dana, na primjer, vlada (koju i u svijetu, a ne samo u BiH, čine većinom muškarci) odlučila da žene više ne mogu imati bankovne račune?!

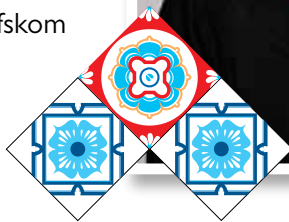
Treba mi feminizam. Jako mi je važno kako kultura u kojoj živim misli o ženama i muškarcima. Važno mi je kakve odnose ta kultura proizvodi. Fizičke razlike između žena i muškaraca ne osporavam, ali insistiram na intelektualnoj, moralnoj i etičkoj jednakosti. Sve dok u društvu i kulturi postoji mržnja ili odbojnost prema ženama i sve dok postoje djevojčice, dječaci, žene i muškarci koji su izloženi bilo kojem vidu diskriminacije, ponižavanja i nasilja društvo se ne može razvijati.

Korištena literatura

1. Grupa autora., (2008) *1001 noć – I knjiga – Priča o caru Šahrijaru*, Beograd: Čigoja
2. Ibsen, H., (1879) *Nora ili Lutkina kuća*, Zagreb: Školska knjiga
3. Mernissi, F., (2005) *Zaboravljene vladarice u svijetu islama*, Sarajevo: Buybook
4. Spahić Šiljak, Z., (2015) *Zašto još uvijek govorimo o seksizmu*, u: Monja Šuta-Hibert (ur.) *Monja Šuta-Hibert. Rodni stereotipi: zvuči poznato?* Sarajevo: TPO Fondacija

MUŠKA I ŽENSKA VRATA SVIJETA

Saida Mustajbegović je sociologinja i novinarka. Sarađivala je sa brojnim časopisima u BiH i Hrvatskoj, a objavljuje i prozu. Radila je na pravno-socijalnim analitičkim projektima i istraživanjima, a posebno interesovanje ima za kulturnu antropologiju. Trenutno je na master studiju komparativne književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

Je li žena čovjek? Na ovo pitanje bi većina ljudi potvrdno odgovorila, mada drugačije kazuju navodi iz historije civilizacija koju su uglavnom pisali muškarci. Oni i danas kreiraju politike i imaju moć da određuju kanone u nauci, književnosti i svim drugim oblastima života

“Istina je da muškarci i žene od iskona čine dva uzajamno zavisna dijela čovječanstva, ali i da su istovremeno njihove uloge, mogućnosti samoregulacije, prava i status koji su uživali bitno različiti. Njihova biološka razlika bila je osnova na kojoj su stoljećima građene sve druge razlike i u gotovo svim kulturama i civilizacijama žene su bile, s obzirom na njihova prava i status, u podređenom položaju u odnosu na muškarce.” (Bakšić Muftić, 2006: 26)

Rodni stereotipi

U studiji *Media Women* (Bakšić Muftić, 2006) o imidžu žena u medijima, reklamama i na filmu pokazalo se da je žena domaćica, seksualni objekt ili seks

simbol. Studija donosi i analizu stripova tj. omiljenih likova s kojima su odrasli milioni djece diljem svijeta kao što su Disneyevi Mickey i Minnie, koji su kasnije i ekranizirani. Zaključeno je da upravo navedeni likovi predstavljaju stereotipe muškaraca i žena: on je inteligentan, domišljat i odgovoran, a ona dobra djevojka puna razumijevanja ali istovremeno i lakomislena, savršena domaćica i obuvena u prepoznatljive crvene cipele.

Stereotipe o muškarcima koji su superiorni u odnosu na žene, nalazimo još u staroj Grčkoj gdje je Aristotel tvrdio da je rođeno žensko dijete nedovršeni muškarac (Anić, 2003: 289-297). Aristotelijansko razumijevanje odnosa ženke i mužjaka su preuzeli sv. Augustin i sv. Toma i na temelju toga kreirali hijerarhijsku sliku odnosa žene i muškarca. I danas se podređen položaj žene razumijeva kroz eho biblijske priče o prvom grijehu ili padu čovjeka iz raja. To je bio i ostao dominantan okvir za iščitavanje samog statusa žene u mikročeliji društva – porodici, ali i društvu u cjelini. U nekim zajednicama su materijalni dokazi o podređenosti žene najvidljiviji u usmenoj književnosti. U jeziku i svakodnevnoj komunikaciji mnogo je stereotipa koji su toliko integrirani da se često i ne primjećuju.

Narodna kazivanja ili izreke su kulturni obrasci u okviru kojih možemo iščitavati rodne odnose unutar zajednice. *Bosanska sehara – poslovice, izreke i fraze u BiH* Zlatka Lukića je objedinila ono što smo imali priliku čuti, ali i ignorisati. Knjiga ilustrira fragmente svakodnevnice. Jedan od primjera je izreka “Bolje jedan dan biti horoz (tur. pijetao) nego čitav život kokoš” (Lukić, 2006:30) uz koju je sakupljač naveo tumačenje da se tako favorizira značaj muškarca u odnosu na ženu. Druga izreka kaže: “Čak i kada spavaju na istom jastuku, muž i žena različito misle”, a Lukić je tumači u smislu razlika među spolovima koja se ogleda u nerazumijevanju i komunikaciji između žena i muškaraca. (Lukić, 2006: 40) Inferioran položaj žene u odnosu na muškarca u društvu pokazuje i izreka: “Ako sam pereš veš, il(i) se oženi il(i) potjeraj ženu” (Lukić, 2006: 9), dakle govori o podjeli poslova na muške i ženske i ujedno sugerira rješenje za problem izrečen u poslovi.

I u politici i na mjestima odlučivanja rodni stereotipi se reflektiraju u maloj podršci ženama i nepovjerenju u njihovu sposobnost da budu liderice. Inače, u Bosni i Hercegovini su žene dobile pravo glasa 1946. godine. Uprkos tome su bile

nedovoljno zastupljene u društveno-političkom životu, a takva je situacija i danas. Istraživanje *Žene, religija i politika* pokazalo je, između ostalog, nepovjerenje društva prema tome da žene upravljaju i budu na mjestu odlučivanja. Jedna ispitanica je, na primjer, obrazložila nedostatak povjerenja u žene na sljedeći način: “Žene su, ipak, milostivije; lakše praštaju, podnose više, strpljivije su, ali se mora priznati da su lakomislenije.” (Spahić Šiljak, 2007: 269) Ovaj stereotip o lakomislenoj naravi žene također je produkt višestoljetnih tumačenja priče o stvaranju prvih ljudi.

Žena i(li) čovjek

Gdje je korijen ovakom odnosu odnosno statusu žene u društvu? Najbolje je u potrazi za odgovorom krenuti od riječi čovjek.

“Svi bismo na pitanje: *Je li žena čovjek?* odgovorili potvrdno. Ako, međutim, pažljivo slušamo govor na ulici možemo, primjerice, čuti: *Vidio sam ženu i čovjeka...* Razlikovanje na čovjeka-muškarca i ženu-samo-ženu nećemo naći samo u svagdašnjem govoru već i u naučnim i stručnim teološkim člancima. Nije neuobičajeno pisanje da je Bog, primjerice, stvorio čovjeka i ženu.” (Anić, 2010: 23) Upravo se takvo tumačenje Biblije uvriježilo i u kulturnim obrascima u kojima ne dominira učenje iz te svete knjige. Anić podsjeća na određenje čovjeka napisano u knjizi Postanka 1,26: “Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božiju on ga stvori, muško i žensko stvori ih”. (Knjiga postanka, stavak 1)

Priča počinje sa Adamom i Evom – prvim ljudima i najstarija je priča koju donose sveti tekstovi monoteističkih religija. Ona se različito tumačila kroz povijest, a usmene predaje sljedbenika ovih religija obiluju bogatim, ali stereotipnim slikama žene i muškarca, njihove naravi i uloga koje im shodno tome pripadaju.

“Svaka generacija davala je svoj pečat ovom biblijskom kazivanju, dodajući elemente svoje kulture i običaja (...). Nijedna druga priča nije imala toliko utjecaja na međudodne odnose kao što je priča iz Knjige postanka o stvaranju Adama i Eve.” (Spahić Šiljak, 2007: 22)

U novozavjetnim spisima također se nalaze dvije priče o stvaranju muškarca i žene. Jedna je konstruirana kao egalitarna, a druga hijerarhijska. Treba istaći da su, u kršćanskoj tradiciji, priče o stvaranju i tzv. istočnom grijehu, u velikoj mjeri

odredile odnose muškarca žene i odnos crkve prema ženi, njenim ulogama i mogućnostima. Već u ranim interpretacijama biblijskih spisa ističe se Evina izvedenost iz Adamovog rebra.

“Hijerarhijski poredak jasno je uspostavljen u novozavjetnim spisima kao kozmički princip: ‘Ali hoću da znate da je Krist glava svakom čovjeku, da je čovjek glava ženi i da je Bog glava Kristu.’” (Anić, 2003)

Vrlo utjecajni kršćanski mislilac Tertulijan (160-225. god. n. e.) je u raspravi *O odijevanju žene* povezo žene sa Evom, govoreći im da su đavolja kapija (Anić, 2003) i aludirajući na njihov izgled koji privlači pažnju muškaraca.

Kako navodi Zilka Spahić Šiljak: “U islamskom teološko-pravnom učenju priče o stvaranju muškarca i žene zauzimaju važno mjesto, ali na njima se ne temelji dogmatsko učenje o prvom grijehu i posljedicama koje je imao na čovječanstvo.” (Spahić Šiljak, 2007: 96)

Kur’an donosi više narativa o stvaranju čovjeka (adem) koji govore općenito o stvaranju ljudi ali i stvaranju *adema* (hebr. *Adama – zemlja*) koji u prevodima i tumačenjima postaje Adem – muškarac – a ne prvostvoreno biće od zemlje, zemljanin. (Ibidem) Taj dio narativa navodi da su prvi muškarac i žena podjednako pozvani da se ne približavaju zabranjenom stablu kako se ne bi ogriješili prema sebi, zajedno su probali voće i izložili se šejtanskim spletkama.

Iako su veliki komentatori Kur’ana izražavali rezerve u odnosu na biblijske komentare o stvaranju čovjeka ipak su ih preuzimali, kao i arapske legende, jer su željeli dočarati detalje kojih nema u tekstu Kur’ana. Stoga i ne čudi da, iako se krivo rebro ne spominje u Kur’anu, i iako su i žena i muškarac zajedno probali zabranjeno voće i iskusili posljedice svoje greške, prevlađujuća priča o stvaranju prvih ljudi je ona biblijska – žena je nagovorila muškarca na grijeh pa je samim tim povodljiva i sklona grijehu.

Ženski šer

Ženska zloća (ar. šer) i grešnost i danas se stereotipno koriste u etiketiranju žena, kada žele napraviti iskorak i tražiti jednaka prava sa muškarcima. Udar na njihovu prirodu koja je navodno zla i grešna je najbolji način da se žene ušutkaju. “Model Eve grešnice, odgovorne za pad čovjekov iz raja, smrtnost, bit će

podržavan i u djelima srednjevjekovnih teologa i mislilaca, a kulminacija Evinog prokletstva dogodit će se kada Katolička crkva otvori proces suđenja vješticama.” (Spahić Šiljak, 2007: 96)

Osim pisanih tragova, u centralnoj Evropi postoje i građevine koje ilustriraju ove navode. Tako se u švicarskom gradu Baselu, na mostu koji je spaja obale Rajne, i danas nalazi zaostavština iz srednjeg vijeka – kućica iz koje su u rijeku bacane “vještice”. Još jedan podsjetnik na Prvi grijeh nalazi se nedaleko od spomenutog mosta – katedrala Munster, šarenog krova, izgrađena u gotskom stilu. U njoj su Erasmusov i grobovi mnogih vitezova križarskih ratova. Sve to bilježi zvanična historija. Na prvobitno katoličkoj, a onda protestantskoj katedrali, posebno su zanimljiva vrata. Iznad njih izvajana je slika “muža” skrušene, ali i druge raskalašne žene ispred Isusa i apostola. Vrata baselske katedrale kupio je i poklonio prevareni muž kako bi iskupio ženine grijeha. Priča o vratima baselske katedrale podsjeća na fabulu romana *Gospođa Bovari*, francuskog romanopisca Gustava Flauberta iz 1857. godine. Flaubertov Charles je svoju ženu volio čak i nakon prevare, podjednako uzvišeno kao i u trenucima kada ju je upoznao.

“Formalno, žena jeste potčinjena muškarcu, bračna vjernost bila je samo njena obaveza, ali, od grčkih vremena do danas, ženska prevara je stalni umjetnički izazov.” (Bakšić Muftić, 2006: 25) U srednjovjekovnoj Bosni nije bilo inkvizicije nad ženama i spaljivanja vještica, ali žene nisu bile na zavidnom položaju. Društveni status žene i rodni stereotipi te podređenost u odnosu na muškarca na Balkanu su utkani u veliki opus usmenih kazivanja ovdašnjih naroda. Asocijacija na Evu i “prvi pad” vidljiva je iz narodne izreke “Aspida od žene – odnosi se na žensku osobu koja je veoma svojevolljna, svadljiva, koja je veliki inadžija. Grč. *aspis* – zmija otrovnica; poskok”. (Lukić, 2006: 12) To je asocijacija na biblijsko kazivanje.

Kod Bošnjaka na Balkanu ukorijenila se izreka “ženski šer” – Isaković navodi izreku: “Ženskog šera gore se čuvati nego šejtanskog” (Isaković, 1992: 44) – kao metafora za sve nedaće koje se u društvu dogode i vrlo često su korištene u svakodnevnom govoru. U narodnoj priči *Ženski šer* (Bašić, 2002: 77) muškarac koji si je postavio pitanje šta je ženski šer, umalo je i život izgubio. Žena se ponudila da mu pokaže i pretvorila ga u jarca. Kada ga je trgovac, u čiji je tor dopao, htio zaklati, ona ga je vratila u “stvarnost”.

Muško i žensko nije isto

“Rodna diskriminacija se zapravo uvijek odnosi na sociološki termin roda. Historijski, termin rod se počeo koristiti šezdesetih godina dvadesetog vijeka kako bi označio razliku između muškog i ženskog. To sociološko poimanje roda je ubrzo uobličeno kroz feminističku teoriju kako bi označilo socijalne procese koji dijele ljude i društvene prakse preko spolnih identiteta.” (Bavčić, 2015: 11)

U jednoj od najvažnijih knjiga feminističkog “prvog talasa” iz 1949. godine *Drugi spol* Simon de Beauvoire (1908-1986) je postavila tezu da vrijednosti koje stvaraju muškarci, a također i muška ponašanja, u patrijalnoj kulturi predstavljaju pozitivnu kulturnu normu, a da je žena uvijek osuđena na status “drugačije”. Na naraciji o Flaubertovoj Emi Bovari je nastao pojam bovarizam koji znači čovjekovu sklonost vjerovanju da je rođen za nešto bolje, više od onoga što mu je sudbina namijenila. To nas dovodi pred vrata kapele u Baselu: vrata je kupio muž kojeg je žena prevarila kako bi iskupio njene grijeha.

A u Bosni, prema onom što je zabilježio Lukić, vrijedi: “Sve su one divne dok se ne pokaže suprotno.” Lukić je to tumačio kao devizu *muških šovinista* koji podrazumijevaju da nema uzorne žene, sve su one naizgled divne i krasne, ali uvijek se mogu izroditi u svoju suprotnost. “Sve su žene...” (Lukić, 2006: 377)

Zaključak

Stereotipima o ženama nema kraja, o čemu svjedoče filozofsko, religijsko te u konačnici književno naslijeđe i običajna tradicija. Tako imamo filozofsko naslijeđe s aristotelijanskim tezama o ženi kao nesavršenom muškarcu, zatim religijsko naslijeđe koje priča o stvaranju prvog čovjeka-muškarca i žene kazuje da je žena povodljiva i sklona grijehu. Na koncu, tu su književno naslijeđe i običajna tradicija koji prikazuju ženu kao vješticu ili zlicu koja stalno nešto snuje protiv muškarca, pa mu je savjet da se čuva žene i kad na jastuku s njom spava.

Stereotipno predstavljanje žene i muškarca, njihove naravi i uloga koje im se društveno pripisuju i danas određuje ljudske živote. Borba za ravnopravnost se nastavlja jer je patrijarhat kao kameleon – mijenja samo boje dok suštinski i dalje isključuje žene i marginalizira njihov doprinos.

Korištena literatura

1. Anić R., J., (2010) *Žene u crkvi i društvu*, Sarajevo-Zagreb: Svjetlo riječi
2. Bakšić Muftić J., (2006) *Ženska prava – u sistemu ljudskih prava*, Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu
3. Bašić H., (2002) *Antologija usmene proze Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije*, Podgorica: Almanah
4. Bavčić E., (2015) *Šta je to diskriminacija?* u: Monja Šuta-Hibert. *Rodni stereotipi: zvuči poznato?* Sarajevo: TPO Fondacija
5. Isaković A., (1992) *Rječnik – karakteristične leksike u bosanskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost
6. Lukić Z., (2006) *Bosanska sehara – poslovice, izreke i fraze u BiH*, Sarajevo: TDK Šahinpašić
7. Spahić Šiljak Z., (2007) *Žene, religija i politika – analiza utjecaja interpretativnog religijskog naslijeđa judaizma, kršćanstva i islama na angažman žene u javnom životu i politici*, Sarajevo: IMIC Zajedno, CIPS Univerziteta u Sarajevu i TPO Fondacija

KRIVO REBRO

Kenan Muminagić je rođen u Sarajevu, završio je dodiplomski studij na nastavničkom smjeru Odsjeka za književnosti naroda BiH gdje je trenutno na master studiju. Rukovodilac je sektora za izdavaštvo i član rukovodstva studentske asocijacije Filozofskog fakulteta STAFF. Vršio je funkciju urednika studentskog časopisa “Slovo” i bio član redakcije časopisa “Poezija” i biltena “Desetka”. Suradnik je portala Prometj.ba.

Kosmogonijski narativi, koji govore o postanku svijeta, su sastavni dio svakodnevnice i važan dio svjetonazora svakog čovjeka. Neminovna su posljedica ljudske samosvijesti i pokušaj smirivanja egzistencijalne anksioznosti proizvedene njome. Nakon mitoloških, a prije naučnih kosmogonijskih narativa, nastali su religijski. Oni su još uvijek najrašireniji. Kao i svi narativi, pored objašnjenja nastanka svijeta, donose i niz ideologema o prirodi ljudskog postojanja kojima se tekstom implicira, a potom konstruira etički sistem. U tom smislu, religijski kosmogonijski narativi utječu na svakodnevnicu ljudi koji žive u dotičnom kontekstu, neovisno o njihovom (ne)vjerovanju.

Religijske tradicije kršćanstva i islama nude različite narative o postanku svijeta. U judaističkom učenju najvažniju ulogu nosi tekst Knjige Postanka, a u kršćanskom je, pored ovog, važan i početak Evanđelja po Ivanu. Islamsko učenje se oslanja na kur'anski tekst i hadise. Prilikom institucionalnog konstituiranja abrahamskih religija, nakon kanoniziranja svetih tekstova, interpretacija je dobijala na značaju.

Pritom se ispostavilo da onaj koji ima autoritet nad interpretacijom posjeduje moć u društvenoj praksi. Dalje je to značilo da se alternativne interpretacije počinju tretirati kao direktan napad na autoritet religijske institucije. Sukob interpretacija je tako postao sastavni dio borbe za društvenu moć i direktno je utjecao na etiku društvenih sistema. Druga važna činjenica jeste podložnost društva konstantnim promjenama dok sveti tekstovi, uvjetno rečeno, nisu. Iz tog razloga je interpretacija krucijalno mjesto promjene religijskih praksi i njihovog osavremenjavanja.

Abrahamove kćeri

Jedno od pitanja koje savremeno društvo postavlja abrahamskim religijama je pitanje rodne ravnopravnosti. Tokom stoljeća, vjerske institucije su vršile funkciju održavanja tradicije rodne diskriminacije žena. Kosmogonijski narativ je iskorišten za uspostavljanje hijerarhije u kojoj žena nije ravnopravna već ispod muškarca. Za ovakav odnos prema ženi, koji nije karakterističan isključivo za monoteizam, važno je imati u vidu upravo međuovisno djelovanje religije, kao institucije, i patrijahata. U biblijskom kosmogonijskom narativu čovjekova uloga je dvostruka⁸. U odnosu na Boga, kao stvoritelja i vladara smisla, sve kreacije imaju podređen položaj a istovremeno se uspostavlja hijerarhija među njima. Ta je hijerarhija antropocentrično zasnovana. Čovjek je Božija posljednja i najprivilegiranija kreacija. Njegova važnost se uspostavlja i učestvovanjem čovjeka u kreacijskom procesu prilikom imenovanja stvari: “Tada Jahve, Bog, načini od zemlje sve životinje u polju i sve ptice u zraku i predvede ih čovjeku da vidi kako će koju nazvati, pa kako koje stvorenje čovjek prozove, da mu tako bude ime.” (Post 2, 19)⁹ Na taj način je ispoštovana i hijerarhija (čovjek ne stvara već imenuje ono što je Bog već stvorio) i uspostavljena ljudska osobina kreativnosti kao distinktivno

8 “On the one hand, Christians have tried to defend human equality before God by identifying some feature common to all human beings (e.g., reason, freedom, self-consciousness) as the ground of God’s regard for us – of our ‘personhood!’” (McFarland, 2010: 12)

9 Prema standardnom citiranju biblijskog teksta prvenstveno se navodi kratica određene biblijske knjige. Npr. Ivanovo evanđelje za koje se koristi kratica Iv. Prvi od navedenih brojeva predstavlja poglavlje unutar navedene knjige, dok naredni broj ili brojevi predstavljaju redak ili opseg redaka unutar navedenog poglavlja. Pojedina poglavlja biblijskih knjiga navode se tako da se nakon odgovarajuće kratice doda i broj poglavlja (npr. Post 22 za 22. poglavlje Knjige Postanka).

obilježje čovjeka u odnosu na ostale Božije kreacije. Pošto stvarnost potvrđuje različitost čovjeka i životinje u sposobnosti kreacije, na isti način stvarnost 21. stoljeća potvrđuje jednakost muškarca i žene po tom pitanju. Potpuno je nebitno da li prvi imenuje muškarac ili žena. Sve dok posjeduju potencijal kreativnosti, oni su jednaki u svom oponašanju Božije kreacije. Rebeka Jadranka Anić naglašava utjecaj Aristotelove filozofske antropologije na kršćansku teološku antropologiju žene, što je rezultiralo tumačenjem u smislu manje vrijednosti žene. Ova tumačenja su sažeta u postavke:

“Žena je stvorena da muškarac (a ne čovjek) ne bi bio sam i kao njegova pomoćnica, odnosno žena je stvorena od muškarca, zbog muškarca i za muškarca. Žena je stvorena iz muškarčeva rebra a ne iz njegove glave, što znači da mu ne može biti jednaka. Stvaranje žene iz rebra ukazuje na njezina svojstva i uloge: osjećajnost, intuicija, briga za druge (osobito supruga), majčinstvo, manja razumnost, itd.

Muškarac ženi daje ime a u Bibliji ime daje onaj tko ima vlast.” (Anić, 2009: 51) Anić istovremeno nudi alternativno tumačenje kojim se osnovne postavke prethodnog tumačenja ukazuju često kao neukost:

“Osama o kojoj govori biblijski tekst ne pogađa muškarca već čovjeka.

Muškarac nije stvoren prvi, žena druga jer biblijski tekst najprije opisuje stvaranje čovjeka, potom stvaranje žene. U biblijskom tekstu nije riječ o vremenskom redosljedu već o literarnom redosljedu, a poruka nije kako je stvarana žena već tko je žena i tko je muškarac i kakva je njihova veza. Napušteno je, dakle, tumačenje da je žena stvorena za muškarca, od muškarca i za muškarca i ističe se njihova uzajamnost.

Jesmo li stvoreni od muškarca ili osobe?

Hebrejska riječ sela' koja se prevodila kao rebro znači strana, bok. Stvaranjem žene iz jedne strane čovjeka, preostala strana čovjeka je muškarac. Time je napušteno tumačenje da je žena stvorena od suvišne kosti muškarca te da mu zbog toga ima biti poslušna.

Pomoć iz Post 2, 18 ne tumači se više u smislu da je žena pomoć muškarcu u rađanju djece i obavljanju kućanskih poslova. Uočava se da se hebrejska riječ

pomoć ('ezer) u Bibliji odnosi na Boga kao pomoć te da taj pojam stoga znači pomoć koju čovjek sam sebi ne može dati. Riječ je o pomoći u nespašenom stanju osame, o uzajamnoj pomoći muškarca ženi i žene muškarcu.

U Post 2, 18-25 ne može se govoriti o tome da muškarac imenuje ženu, što znači da biblijski tekst ne daje podlogu tumačenju da je žena suprugovo vlasništvo.” (Anić, 2009: 53)

Čovjek ostvaruje djelomičnu slobodu imenovanjem stvari, ali ne i slobodnu volju u punom smislu te riječi. Kako primjećuje Yehezkel Kaufmann, za razliku od politeističkih narativa u kojima je čovjek svjedok borbe dobrih i zlih bogova, u monoteističkom narativu Bog zauzima poziciju apsolutnog dobra u metafizičkom prostoru. Kada se to ima na umu jasna je potreba za narativom o Edenu i čovjekovom izgonu iz njega. Za razliku od babilonskog mita Enuma Eliš koji dijeli mnoge strukturne karakteristike sa biblijskim narativom, Bog ne istjeruje čovjeka iz Edena zbog hira jer mu to ne dozvoljava njegova pozicija apsolutnog dobra. Uzrok se nudi u obliku čovjekove krivice. Na taj način je održana pozicija Boga kao apsolutnog dobra i objašnjena ljudska svakodnevnica sastavljena od dobrog i lošeg.

U Knjizi Postanka se žena pojavljuje u dva zasebna slučaja. U prvom je jednaka muškarcu: “Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih”. (Post 1, 27) U drugom je žena napravljena od Adamovog rebra: “Tada Jahve, Bog, pusti tvrd san na čovjeka te on zaspa, pa mu izvadi jedno rebro, a mjesto zatvori mesom. Od rebra što ga je uzeo čovjeku napravi Jahve, Bog, ženu pa je dovede čovjeku”. (Post 2, 21-22) Jasno je da se ta dva slučaja bitno razlikuju u daljoj uspostavi hijerarhije Božijeg nauma. Ono što snažno utječe na percepciju pozicije žene je dio narativa vezan za Istočni grijeh. Zmija nagovara Evu da ubere plod s drveta spoznaje dobra i zla, a Eva Adama. Kao što je zmija izvor zla za Evu, tako je Eva izvor zla za Adama. Ona postaje saučesnica, ne samo Adamu u činu, već i zmiji u nagovoru. Kazna – život proveden u mukotrpnom radu koji kulminira smrtnošću – posljedica je njenog nagovora. Na ovom narativu je izgrađen stereotip žene kao izvora opasnosti. Takva konstrukcija nije strana patrijahalnim društvima, pa se može naći u mnogim pričama i mitovima drugih politeističkih kultura u arhetipu fatalne žene. U grčkoj mitologiji, na primjer, možemo naći mnogobrojne primjere poput Helene Trojanske, Pandore ili sirena

koje iskušavaju Odiseja. Nakon što je ženi oduzeta društvena, kao jedini izvor moći joj ostaje seksualna privlačnost na koju patrijarhat reaguje krajnje fobično. Iz tog razloga je prva reakcija nakon grijeha stid zbog golotinje. No, potrebno je sagledati još jedan aspekt.

Čovjek je biće koje sposobnost za apstraktno mišljenje često koristi u stvaranju simboličkih ravni. Kada posmatramo iz te ravni, Bog ostvaruje čovjekovu slobodnu volju upravo Prvim grijehom. Da li je Prvi grijeh bio dio božanskog nauma? Ako je pred čovjeka postavljeno iskušenje, postavljena je i mogućnost da se tom iskušenju odupre. Takav test je smislen samo kada ga je moguće izvršiti u nekom vremenskom okviru. Pošto su Adam i Eva u Edenu lišeni smrtnosti njihov test nije moguće pozitivno položiti. Stoga on završava njihovim nezaobilaznim padom pred iskušenjem. Sazrijevanje čovjeka u spoznajuce biće je objašnjeno kako naukom, tako i kosmogonijskim narativima. "Može se reći da filozofsko-teološko i prirodoslovno shvaćanje stvaranja i evolucije nije međusobno suprotstavljeno, nego je riječ o dvjema različitim razinama gledanja stvarnosti, a njihovi iskazi se ne isključuju". (Kešina, 2006: 367) Kao što se može vidjeti, biblijski sveti tekst ostavlja prostora za tri različite interpretacije, jednu u kojoj je muškarac privilegovan, drugu u kojoj je žena privilegovana i treću u kojoj su jednaki.

Islamski narativi su različiti, zavisno od toga da li su obrazovani kur'anskim tekstom ili hadisima. "Analizirajući status žene u tradiciji islama, na temelju kur'anskih poruka i interpretacija Poslanikove prakse, također se može zaključiti da je riječ o snažnom uplivu patrijarhalne tradicije i maskuline ideologije, koja je egalitarnu poruku vrlo brzo zamijenila hijerarhijskom, potiskujući ženu u sferu privatnosti porodičnog života. Nastojanja poslanika Muhammeda a.s. da u tadašnjim društveno-povijesnim uslovima osigura ženama dostojanstvo sa pravima i obavezama ugovorne strane zamijenjena su starim kulturološkim konceptom hijerarhijskih odnosa koje je promovirala mekanska aristokracija. Iako žena nije smatrana krivcem za izgon iz dženneta (raja), jer Kur'an donosi egalitarne priče o stvaranju muškarca i žene, izreke koje se pripisuju Poslaniku (hadis) obiluju pričama o stvaranju žene od krivog rebra, sa sličnim konsekvencama kao i u judeo-kršćanskoj tradiciji." (Spahić Šiljak, 2007: 308)

Za razliku od Knjige Postanka, u Kur'anu drvo nije definirano kao drvo spoznaje dobra i zla već je određeno Iblisovom prevarom: "A ti, o Ademe, i žena tvoja u

Džennetu stanujte i odakle god hoćete jedite, samo se ovom drvetu ne približujte, da se prema sebi ne ogriješite!’ I šejtan im poče bajati da bi im otkrio stidna mjesta njihova, koja su im skrivena bila, i reče: ‘Gospodar vaš vam zabranjuje ovo drvo samo zato da ne biste meleki postali ili da ne biste besmrtni bili’”. (Kur’an, sura Bedemi, ajet 19 i 20) Motiv zmiye nije poznat, ali Iblisov jeste: ponos. Hijerarhija stvorenoga je opet usko vezana za priču o postanku čovjeka. Upravo radi uspostavljanja hijerarhije nastaje Iblisova pobuna: “Mi smo Adema stvorili i onda mu oblik dali, a poslije melekima rekli: ‘Poklonite mu se!’, i oni su se poklonili, osim Iblisa, on nije htio da se pokloni. ‘Zašto se nisi poklonio kad sam ti naredio?’ – upita on. ‘Ja sam bolji od njega; mene si od vatre stvorio, a njega od ilovače’ – odgovori on.” (Kur’an, sura Bedemi, ajet 11 i 12) Činom poklanjanja stvara se hijerarhija u kojoj je čovjek iznad meleka, ali u svakom trenutku su Adem i žena jednaki. Kur’anski tekst bi trebao imati apsolutnu prednost u odnosu na hadis.

Posebnu važnost za tumačenje svetih tekstova ima jezik i značenje koje ključne riječi imaju u njemu. Zloupotreba takvih riječi je, u patrijarhalnoj religijskoj tradiciji, česta i postojana pa je potrebno nanovo otvoriti pitanje određenih riječi. Kako primjećuje Amina Wadud, u kur’anskom tekstu je vrlo važan prijevod sljedećeg ajeta i riječi zevdž koju sadrži: “O ljudi, bojte se Gospodara svoga koji vas od jedne osobe stvara, a od nje je i njen par (zevdž) stvorio, i od njih dvoje mnoge muškarce i žene rasijao.” (Kur’an, Žene, ajet 1)

Wadud objašnjava: “Zanima me kur’anska upotreba pojma zevdž u značenju jednog neophodnog ili sastavnog dijela ‘para’ suštinski bitnog za kur’ansku priču o stvaranju: sve je stvoreno u paru. ‘I od svega smo Mi po par (zevdžen) stvorili da bi ste se vi opomenuli’. (Kur’an, sura Žene, ajet 1) Dualizam postaje neophodna karakteristika stvorenih stvari... Svaka stvar je suzavisna od svog zevdža. U toj zavisnosti, stvaranje oboje praiskonskih roditelja ljudske vrste nepovratno je i primordijalno povezano; stoga su oboje jednako suštinski važni”. (Wadud, 2014: 22) U drugom slučaju, sama riječ Adam nije nužno vlastito ime već generički termin: “U feminističkoj kritici androcentrične teologije postoje različita mišljenja, ali je većina usmjerena na to da se pokaže kako je prva priča o stvaranju iz ‘elohističkog perioda’ krucijalna za egalitarnu viziju rodni odnosa, dok drugo biblijsko kazivanje o stvaranju služi kao opravdanje muške supremacije i ženske drugorazredne pozicije. Phyllis Trible objašnjava da je termin adam

generički i da podrazumijeva biće koje u sebi sabire i muški ženski spol, shodno biblijskom stavku: 'Muško i žensko stvori ih'. Ako bismo uzeli u obzir i drugu priču o stvaranju, u kojoj je Bog spustio san na muškarca a onda stvorio ženu, jasno je da u stvaranju žene nije učestvovao muškarac već isključivo Bog. Pojam koji je upotrijebljen u ovom stavku je hebrejski glagol *bnh* što znači graditi, zidati, oblikovati, a u ovom slučaju stvaranje i oblikovanje žene. To znači da žena svoj život duguje samo Bogu i njemu je odgovorna. Kasnije, u revidiranim stavovima, pokušavajući prevesti pojam adam ili ha-adam s određenim članom koji se odnosi na Knjigu postanka, (2:7) Tribble je uočila da se ta riječ ne odnosi na muškarca niti na generički pojam čovjeka, niti na androgino biće, već na spolno nedefinirano biće koje nije ni muško ni žensko, niti kombinacija njih dvoje". (Spahić Šiljak, 2007: 27)

Granice jednakosti

Ako se analizira način na koji se sveti tekst može, u polju interpretacije, izvrnuti manipulaciji postaje očigledna važnost alternativnih interpretacija. Iako je društvena praksa najrelevantniji faktor u analizi utjecaja tumačenja religije na status žene u savremenom društvu, egalitarne poruke koje se mogu naći u svakoj abrahamskoj religiji nude prostor za promjenu diskriminirajućih praksi.

"U današnje doba ideja o vlastitom Bogu izgleda sve neprihvatljivija iz više razloga: moralnih, intelektualnih, naučnih i duhovnih. Feministkinje također ne prihvaćaju vlastito božanstvo koje je, zbog 'svog' roda, bilo muško od svojih plemenskih, paganskih dana. Ali govoriti o 'njoj' – osim na dijalektički način – može biti isto tako ograničavajuće, jer bezgraničnog Boga ograničava na čisto ljudsku kategoriju. Stari metafizički pojam Boga kao Vrhovnog Bića, koji je dugo bio popularan na Zapadu, također se smatra nezadovoljavajućim. Bog filozofa proizvod je sada zastarjelog racionalizma, tako da tradicionalni 'dokazi' o njegovu postojanju više ne djeluju. Rasprostranjeno prihvaćanje Boga filozofa od strane deista prosvijećenosti može se smatrati prvim korakom k današnjem ateizmu. Kao stari Nebeski Bog, to božanstvo je tako daleko od čovjeka i od zemaljskog svijeta da lako postaje Deus Otiosus i nestane iz naše svijesti. Bog mistika bi izgledao kao moguća alternativa. Mistici su dugo isticali da Bog nije neko Drugo Biće; oni su

tvrdili kako on u stvari ne postoji i da je bolje zvati ga Ništa. Ovaj Bog je u skladu s ateističkim raspoloženjem našeg svjetovnog društva, sa svojim nepovjerenjem prema neadekvatnim slikama Apsoluta. Umjesto da Boga vide kao objektivnu činjenicu koja se može demonstrirati pomoću naučnog dokaza, mistici su tvrdili da je on subjektivno iskustvo, tajanstveno doživljeno u osnovi bića. Tom Bogu treba prići kroz imaginaciju i on se može smatrati nekom vrstom umjetničke forme, slične drugim velikim umjetničkim simbolima koji izražavaju neizrecivi misterij, ljepotu i vrijednost života.” (Armstrong, 1998: 450) Ovako shvaćeno subjektivno iskustvo Boga i insistiranje na netotalitarnom institucionalnom vjerovanju, bez posrednika i oslonaca u kolektivizmu, se pokazuje kao ideja koja bi mogla transformirati stare načine promišljanja svijeta.

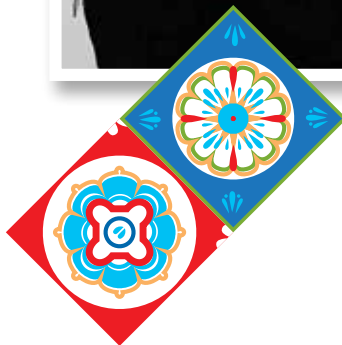
Ideja o ženi kao “krivom rebu” i fatalnom uzroku svih čovjekovih stradanja je duboko ukorijenjena u svijest većine pripadnika društava koja su svojim kolektivnim identitetom vezana za monoteističke religijske tradicije. Za religijsku tradiciju islama priča o krivom rebu nije vezana za kur’anski tekst, ali jeste prisutna u kolektivnoj svijesti, kako tvrdi Riffat Hassan (Hava se u Kur’anu ne spominje imenom, a u 21 od 25 slučajeva spominjanja Adema jasno je da se govori o konceptu). Ona je tu prisutna ponajviše radi čestog pojavljivanja u hadisima, ali u globalnom svijetu se jasno raspoznaje utjecaj kršćanske kolektivne svijesti kroz popularnu kulturu. Ako postavimo pitanje kako je nastala Eva/Hava dobit ćemo po pravilu isti odgovor: od Adamovog/Ademovog rebra, bez obzira pitali to muslimana, jevreja ili kršćanina. Narativ o stvaranju ostaje jedna od dominantnih ideoloških podloga patrijarhalnim tradicijama, tako da ponovno čitanje svetih tekstova postaje čin borbe za ideju rodne jednakosti koja u njima, čini se, već postoji.

Korištena literatura

1. Armstrong, K., (1998) *Povijest Boga*, Sarajevo: Prosvjeta
2. Hassan, R., (1994) *Women's Interpretation of Islam*, u: Hassan, R. (Hans Thijssen i Judith Saffe) *Women and Islam in Muslim Societies* (str. 113-121), Hague: Netherlands Institute of International Relations Clingendael
3. Kešina, I., (2006) *Stvaranje i evolucija*, Bogoslovska smotra, 76 (2), 363-394.
4. Korkut, B., (1998) *Kur'an s prevodom*, Medina: Kompleks Hadim al-Haramajn aš-Šerifajn al-Malik Fahd
5. McFarland, I., (2010) *In Adam's Fall: A Meditation on the Christian Doctrine of Original Sin*, New Jersey: Wiley-Blackwell
6. Sović, A., Gass F., i Rupčić Lj., (2009) *Biblija*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost
7. Spahić Šiljak, Z., (2007) *Žene, religija i politika*, Sarajevo: TPO Fondacija
8. Spahić Šiljak, Z., i Anić, R., J., (2009) *I vjernice i građanke*, Sarajevo: TPO Fondacija i CIPS Univerziteta u Sarajevu
9. Wadud, A., (2014) *Kur'an i žena: Ponovljeno čitanje svetog teksta iz ženske perspektive*, Sarajevo: TPO Fondacija

MOŽE LI ŽENA DO BOGA BEZ MUŠKARCA?

Ajnura Akbaš (25.03.1995) je diplomirala s počastima u oblasti političkih nauka i sociologije na Internacionalnom Univerzitetu u Sarajevu, gdje je tri godine bila na poziciji demonstratorice na Katedri za političke i društvene nauke. Tokom četverogodišnjeg studija je učestvovala na međunarodnim projektima što je iskoristila za istraživanje pitanja roda i spola u raznim oblastima društvenog i političkog djelovanja. Njena interesovanja obuhvataju bliskoistočne studije te rodne studije u okviru feminističke teorije međunarodnih odnosa, roda i militarizacije, te roda i religije.

Kur'an na mnogo mjesta govori o položaju i vrijednosti žene, te nas na različite načine podsjeća na jednakopravan status žene i muškarca. Međutim, vladajuće elite su, iz straha od gubitka moći, skrivale istinu i tako poricale temeljne egalitarne principe na kojima počiva Božija Objava. Mnogi učenici ljudi u islamskoj tradiciji su, u svojim djelima, zanemarivali ulogu žena ne pridajući pažnju njihovim doprinosima i smatrajući ih intelektualno nižim bićima. U zbirkama hadisa i historijskih predaja naročito je evidentna zanemarenost žena kao onih koje su

jednako doprinijele tradiciji predaja. Na primjer, Ibn S'ad je napisao *Al-Tabaqat al-Kubra*, jedno od najstarijih djela o životu ashaba iz sunnijskih izvora. Sedam svezaka ovog djela posvećeno je muškarcima prenosiocima hadisa dok je samo jedan posvećen ženama. Iako se mogu pronaći pojedinačni poduhvati da se doprinese popunjavanju ovog historijskog ignoriranja doprinosa žena, u takvim je djelima pažnja usmjerena gotovo isključivo na Aišu, jednu od Poslanikovih žena. Razlozi su njena uloga u historiji islama i utjecaj koji je imala na društveno-politička zbivanja. Istovremeno su se zanemarivali Fatimina politička prisutnost i angažman, značaj Zejnebinog političkog zagovaranja, kao i djelovanje drugih žena koje su uveliko doprinijele islamskoj tradiciji i mnogobrojnim predajama. Fatima Mernissi u knjizi *Zaboravljene vladarice u svijetu islama* donosi historijski pregled žena vladarica koje su igrale bitnu ulogu u historiji islama, a činjenica da su one zanemarivane ilustrira postojeći problem struktura moći. Pored potrebe da ukažemo na očitu nepravdu koju su mnogobrojni islamski učenjaci napravili ignoriranjem žena visokog moralnog, duhovnog i intelektualnog nivoa koje su prenosile hadise, neophodno je govoriti i o društveno-političkom manipuliranju samim hadisima.

Sakupljanje predaja – politički čin

Kontekstualizirajući historijski razvoj formiranja i prikupljanja predaja, Fatima Mernissi u knjizi *Žene i islam* ukazuje na mnogobrojne poteškoće koje su okarakterisale najranije početke prenošenja riječi i prakse Božijeg Poslanika. Mnogobrojni primjeri ukazuju na političke i ideološke motive iza fabriciranja hadisa. Primjeri ukazuju i na one koji su prenosili lažne predaje u zamjenu za novac i fabricirali lanac prenosilaca da bi predaji dali lažni kredibilitet. Mernissi društveno-politički kontekst smatra ključnim u objašnjenju ove pojave. Raznolikost uleme koja je imala oprečne stavove, politički razdor koji je rezultirao različitim školama u islamu i druge društveno-političke pojave dovele su do sukoba interesa. Imućni silnici vremena su te interese nerijetko promovirali manipuliranjem i fabriciranjem hadisa. Krajnji cilj je bio steći moć i instrumentalizirati lažne predaje kako bi se ta moć i održala. Prenosioci takvih predaja su nagrađivani materijalnim dobrom. (Mernissi, 1991: 45-47) Iako su navedeni historijski izazovi uveliko poznati

islamskoj ulemi, nastavlja se širenje hadisa čiji lanac prenosilaca nije dovoljno vjerodostojan. Čak i kada hadis ispunjava kriterije vjerodostojnosti, nerijetko se ignoriše kontekst i tumači se izvan prvobitnog značenja. Skoro petnaest stoljeća poslije Poslanika predaje, ali i njihova težina i značaj, su predmetom manipulacije moćnika. Mnoge takve predaje su, između ostalog, korištene kao podrška degradiranju žena, umanjivanju položaja i uskraćivanju njihovih legitimnih prava. Takva tumačenja nerijetko pretpostavljaju da je muškarac norma i da je potpuni čovjek, a da je žena manje čovjek od njega što je čini nepotpunom. Tako se podržava stvaranje stereotipa – o ženama i muškarcima – koji ozbiljno ograničavaju potencijale i jednih i drugih. Pored toga, njima se opravdava ograničavanje prava ženama da, u okviru islama, streme ka ličnoj sreći. (Wadud, 2014: 36)

Primjer takvog hadisa je i onaj koji govori o muškarcu kao superiornoj jedinki čije zadovoljstvo vodi ka džennetu, a čiji položaj zaslužuje hvalu sakralne prirode. “Nije dozvoljeno insanu da učini sedždu drugom insanu, a da je to dozvoljeno naredio bih ženi da učini sedždu svome mužu, zbog veličine njegovog prava nad njom.” (An-Nawawi, 2014: 285) U ovome se, kako to nalaže prevlađujuće tumačenje, nalazi izraz krajnje obaveznosti ženinog pokoravanja mužu budući da sedždu nije dozvoljeno učiniti nikome osim Allahu. Prevlađujuće shvatanje o navedenom hadisu nalaže da je Allahov Poslanik podučio žene vjernice da put do dženneta počinje pokornošću mužu. (An-Nawawi, 2014: 286) Bez dalje kontekstualizacije, ne pridajući pažnju analizi izvora ili opasnosti takve vrste tumačenja po društvo i društveni kontekst današnjice, autor vlastiti subjektivni sud predstavlja kao božansku volju.

Gdje smo danas?

Glavni nedostatak današnjeg društva je činjenica da se brojni značajni spoznajni i vrijednosni sudovi uzimaju zdravo za gotovo, bez dubljeg promišljanja, kontekstualiziranja i problematiziranja. Muške elite, koje su sebi dale pravo posjedovanja monopola nad tumačenjem vjerskih kanona, se neće lako odreći ove nepravedno stečene pozicije. Računajući na neupitno odobravanje i oslanjajući se na naše neznanje, njihova subjektivna tumačenja postaju naizgled sakralno utemeljeni pisani (u formi vjerskih zakona ili fetvi) ili nepisani (društveni

konsenzus) zakoni. U takvom kontekstu, naša je dužnost preusmjeriti stare koordinate i dovesti u pitanje utemeljenje njihovih prosudbi. Naš odgovor leži u dekonstruiranju naizgled trajnih društvenih konstrukata koji su posljedica monopola nad tumačenjem vjerskih izvora.

Da bismo se bavili tematikom navedenog hadisa, postaviti ćemo nekoliko ključnih pitanja. Pitanje vrijednosnih sudova odnosi se na kvalifikaciju jednog spola kao apriori uzvišenijeg i superiornijeg u odnosu na drugi. Međutim, superiornost kao takva ne proizilazi iz kategorije spola. U Kur'anu se jasno govori o temeljnoj duhovnoj i ljudskoj jednakosti spolova kada se kaže: "O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i od jedne žene stvaramo i na narode i plemena vas dijelimo da biste se upoznali. Najugledniji kod Allaha je onaj ko Ga se najviše boji. Allah, uistinu, sve zna i nije Mu skriveno ništa." (Kur'an, sura Sobe, ajet 13) Budući da se u ajetu kaže da su ljudi stvoreni od jednog para, to nam govori da svako od njih čini dragocjeni dio jedne cjeline. Dakle, i muškarac i žena dijelom su jedne porodice jednakopravno je sačinjavajući.

Pored toga, iz navedenog ajeta jasno zaključujemo da je osnovni kriterij vrednovanja ljudskosti zasnovan na bogobožnosti što ujedno predstavlja i temeljni argument za jednakopravnost spolova. Wadud ovaj dio ajeta naziva krunskim i centralnim aspektom koji u svom značenju nosi vrijednost za razlikovanje iz božanske perspektive – *taqwa*. Dakle, Allah dž.š. ne pravi razliku na osnovu bogatstva, nacionalnosti, spola ili historijskog konteksta već na osnovu *taqwe* (moralne uspravnosti, svjesnosti božanskog prisustva i bogobožnosti). Iz ove perspektive trebaju se analizirati sve razlike između žene i žene, muškarca i muškarca ili žene i muškarca. (Wadud, 2014: 38)

Wadud, pored toga, napominje da je važno primijetiti kako ovaj ajet slijedi nakon ajeta u kojima se upozorava žene i muškarce na ruganje, kuđenje, podrugivanje i sumnjičenje drugih ljudi. Ljudi mogu davati veću ili manju vrijednosti drugim ljudima na osnovu njihovog spola, vjere ili rase, ali to, iz Božije perspektive, ne predstavlja legitimnu osnovu za razlikovanje među ljudima. (Wadud, 2014: 38)

Pored toga, u islamskom poimanju nematerijalne zbilje, ljudska duša nema rod. Dakle, ona je nematerijalna i kao takva stvorena je sukladno svojoj nematerijalnoj zbilji. Fizičke karakteristike poput karakteristika spola stvorene su sukladno fizičkoj odnosno materijalnoj zbilji. Samim tim, pripadati određenom spolu ne može biti

osnova za superiornost budući da zbilja, koja djeluje iza tjelesnog, nije ni muška ni ženska.

Drugo pitanje se odnosi na pravni aspekt (*fiqh*) – pitanja društvenog uređenja i reguliranja društvenih odnosa. Tradicionalni patrijarhalni argument nalaže da porodica, kao osnovna ćelija društva, počiva na raspodjeli uloga pri čemu svaka jedinka zauzima drugačiju ulogu u stvaranju hijerarhijskog poretka.

Međutim, analizirajući status žene u tradiciji islama, na temelju kur'anskih poruka i interpretacija Poslanikove prakse, može se zaključiti da je riječ o snažnom uplivu patrijarhalne tradicije i maskuline ideologije koja je egalitarnu poruku vrlo brzo zamijenila hijerarhijskom, potiskujući ženu u sferu privatnosti porodičnog života. (Spahić Šiljak, 2007: 308)

Bitno je napomenuti da Kur'an priznaje da mi djelujemo u društvenom sistemu s određenim funkcionalnim razlikama. Uloge koje su nam date u našim različitostima jesu one biološke prirode. Primarna razlika se, kako navodi Amina Wadud, zasniva na rađanju djece što se posmatra kao ženska primarna funkcija. Korištenje riječi "primarna" imalo je negativne konotacije implicirajući da žena može biti samo majka. Međutim, ne postoji pojam u Kur'anu koji ukazuje na to da je rađanje primarna funkcija žena, odnosno njihova jedina uloga. Naprotiv, tu se ukazuje na činjenicu da s obzirom da samo žena može rađati djecu, od primarne je važnosti da ona to i radi. Ova funkcija je primarna samo u vezi s produžavanjem ljudske rase. (Wadud, 2014: 67) Društvene uloge, međutim, nisu apriori određene već konstruirane unutar određenog društvenog, političkog i kulturološkog konteksta. Asma Barlas se, u negiranju principa muške privilegije, oslanja na doktrinu *tawhida* – Božijeg jedinstva i apsolutne vladavine. Bog, kao apsolutni bitak, predstavlja principe istine i pravičnosti – onoga ko nikada ne čini nepravdu (*zulm*) i zabranjuje nepravdu svojim robovima. Drugi princip, dakle, nalaže da ako su Božija svojstva oprečna mizoginiji, onda On ne može upućivati na mizoginiju. (Barlas, 2002: 102) Kada različiti društveni sistemi određuju razlike između muškarca i žene, zaključuju da su one pokazatelji različite vrijednosti. Međutim, ne postoji pokazatelj koji bi ukazao na to da Kur'an navodi na zaključak o primordijalnoj razlici između muškarca i žene u duhovnom potencijalu. Stoga, nikakve razlike ne mogu ukazati na razliku u vrijednosti jer u tom slučaju ljudska sloboda izbora ne bi imala smisla. (Wadud, 2014: 35)

Žene i spoznaje

Pored toga, Kur'an nam daje primjere žena koje su božansku spoznaju stekle kroz stepene vlastite bogobožnosti, pa se njihovi životopisi ne podudaraju sa pretpostavkom da je ženska spoznaja Boga uslovljena pokoravanju muškarcu. Najočitiiji kur'anski primjer je hazreti Merjem – žena koja je svojom nadahnutom bogobožnošću dostigla najviši nivo duhovne spoznaje. Merjem r.a. je ujedno i jedina žena koja se po imenu spominje u Kur'anu. Postojanost njene bogobožnosti ogleđa se u ustrajnosti i snazi vjere nakon što su se njena ličnost i moralne vrijednosti, iskusivši bezgrešno začćeće, našle pred optužbama ljudi. Bezgrešno začćeće služi kao još jedna od posebitosti njene ličnosti.

Isa a.s. se naziva Merjemim sinom kako bi se ukazalo na značaj njegovog rođenja. Porodični odnosi u Kur'anu obično su označeni imenom oca ili muškog pretka, ali s obzirom na to da se Isaov otac ne spominje, tako ga se ne može ni označavati. (Wadud, 2014: 40)

O odnosu Poslanika prema Djevici Mariji (Merjem) svjedoči događaj prilikom muslimanskog oslobađanja Meke kada je Poslanik ušao u Ka'bu i naredio da se unište sve slike i kipovi osim slike hazreti Merjem i njezina sina Isaa. Položivši dlan na sliku naslikanu na jednom od stubova koja je prikazivala Isaa kako sjedi u Merjeminu krilu naredio je da se izbrišu sve slike, osim one na kojoj su Merjem i njen sin. (Creswell, 1958: 4) Ovaj Poslanikov čin, osim što govori o značaju i ulozi Merjeme i njezinog sina Isaa, predstavlja i Poslanikovu toleranciju i poštovanje druge religijske tradicije. Pored toga, ako analiziramo ulogu muškaraca u Merjeminom životu, doći ćemo do zaključka da jedinu značajnu ulogu ima poslanik Zekerija koji je prvobitno bio u ulozi njenog skrbnika. Međutim, Merjem u samoći prima opskrbu od Boga te Zekerija, koji tome jednom prilikom i svjedoči, biva nadahnut tim prizorom. Merjem ga dakle podsjeća da je jedini istinski opskrbnik Bog, te da On kao jedini Dobročinitelj daje kome hoće bez računa, nakon čega Zekerija u molitvi traži od Boga dijete. (Kur'an, sura Imranova porodica, ajet 37 i 38)

U konačnici, Wadud navodi zanimljivu gramatičku opasku u vezi sa značenjem koje Merjem ima u odnosu na sve vjernike/ce. Kur'an nju naziva jednom od "onih koji provode vrijeme u molitvi" – kanitin (Kur'an, sura Zabrana, ajet 12)

koristeći riječ u množini muškog roda kojim se opisuju oni koji su predani Bogu. Wadud tvrdi da ne postoji razlog zašto se ne bi mogla koristiti množina ženskog roda osim da se naglasi da je njen primjer od značaja za sve vjernike/ce, te da njena predanost nije ograničena spolom. (Wadud, 2014: 41)

Drugi primjer iz Kur'ana je priča o kraljici Belkis koja je, za razliku od mnogobrojnih muškaraca silnika i vladara što su svoj narod odveli u propast, postupila drugačije, dokazala svoju moralnu i intelektualnu uzvišenost te primila Božiju poruku. Priča o Belkis, kraljici od Sabe, govori o vladarici i ženskom političkom angažmanu. Iako je Belkis bila na čelu jednog naroda, većina muslimana danas smatra da je vladanje neprimjereno za ženu te da je protivno islamskim učenjima.

U kur'anskoj priči o Belkis, Sulejman a.s. joj šalje pismo u kome poziva nju i njen narod da se klanjaju jednom Bogu (Kur'an, sura Mravi, ajet 29 i 31). Zauzvrat mu je odlučila poslati poklon. Sulejman je odbio njen dar pa ga je odlučila posjetiti. Njenu odluku da pošalje poklon umjesto pokazivanja brutalne snage neki tumače kao žensku politiku. Wadud u istu ravan stavlja i njeno svjetovno poznavanje mirotnovne politike i duhovno poznavanje Sulejmanove poruke, kako bi ukazala na njenu nezavisnu sposobnost da mudro vlada, ali i da se mudro prepusti vladanju drugih u duhovnim stvarima. Ona povezuje Belkisino nezavisno politčko odlučivanje sa nezavisnim prihvatanjem vjere:

“U oba slučaja Kur'an nam pokazuje da je njena procjena bila bolja od postojeće norme i da je nezavisno dokazala ispravnost te procjene. Ako joj je politika bila ženstvena, onda joj je i vjera bila ženstvena što bi impliciralo da je muškost nepogodna. I njena vjera i politika ukazuju na osobu koja ima znanje, djeluje u skladu s tim znanjem i koja je stoga je u stanju prihvatiti istinu.” (Wadud, 2014: 43)

Navedeni primjeri nesumnjivo služe kao važna duhovna i ovosvjetska smjernica, ali se njihov domet ne treba ograničiti na normativnu vrijednost. Žene i muškarci danas ne uživaju jednaka prava, a patrijarhalna tumačenja vjerskih izvora nastavljaju se nametati kao norma. Žene ne učestvuju jednako u konstruiranju vjerskih postulata, njihova tumačenja smatraju se marginalnim i stranim, a njihovi naponi ka jednakosti kategorički su odbačeni pod krinkom borbe protiv zapadnjačkog kulturološkog imperijalizma.

Psihološki aspekti kolonijalizma, rascijepljenosti između religije i kulture, te kontinuirana potreba za glorificiranjem prošlosti bez želje za unapređenjem

budućnosti doveli su islamsko društvo u stanje stagnacije. Da bi se egalitarni princip koji leži u srcu Svete Knjige primijenio u stvarnosti, muslimani trebaju u ženama 21. vijeka prepoznati i ohrabriti duhovno i intelektualno nasljedstvo vladarica i predvodnica islama kojima se nerijetko vole hvaliti. Zaokupljeni dokazivanjem veličanstvene islamske prošlosti, argumenti poput onog da je islam prvi dao ženama prava još uvijek služe kao strategija ušutkivanja bilo kojeg pokušaja da se kritikuje položaj žene u islamskom društvu. Da bi se premostio jaz između ideala i stvarnosti, neophodna je samokritička analiza i samopropitivanje. Ukoliko se muslimani ponose historijskim primjerima Hatidže, Fatime, Merjem, ili Asje, a nemaju niti jednu njihovu nasljednicu među savremenicama, vrijeme je da preispitamo da li zaista želimo živjeti vrijednosti islamskog društva ili selektivno tragamo za historijskim potvrdom statusa quo. Iz navedenoga proizilaze važnost i potreba za pomnijim izučavanjem ove teme te istraživanjem tradicije tumačenja vjerskih izvora iz različitih aspekata. Potrebno je ukazati na značaj stvaranja novih saveznica i saveznika, zagovaračica i zagovarača, kako među građanima i akademikima, tako i u krugovima vjerskih zajednica. Islamske feministkinje su historijski odbijale korištenje kritike kao instrumenta alijenacije, te je i naš cilj kroz navedenu kritiku mobilizirati društveni aktivizam i potaknuti prosvjetljenje egalitarnim principima Božije pravednosti i mudrosti. Stoga je važno da u borbi za pravdu, jednakost i očuvanje dostojanstva svake osobe iskoristimo sve resurse – sekularne i religijske – jer je samo uključivim pristupima moguće iznjedriti progresivnija i trajnija rješenja.

Korištena literatura

1. Barlas, A., (2002) *Believing Women in Islam*, Austin: University of Texas Press
2. Creswell, K., A., C., (1958) *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Brownstown: Penguin Books
3. Korkut, B., (2009) *Kur'an sa latiničnom transkripcijom i prevodom*, Sarajevo: AA Sarajevo
4. Korkut, B., (1991) *Kur'an sa latiničnom transkripcijom i prevodom*, Medina
5. Mernissi, F., (1991) *Women and Islam – historical and theological enquiry*, Oxford: Basil Blackwell Ltd.
6. Mernissi, F., (2005) *Zaboravljene vladarice u svijetu islama*, Sarajevo: Buybook
7. Nawawi, I., (2014) *Riyad As-Salihin*, NJ Clifton: Tughra Books
8. Spahić Šiljak, Z., (2007) *Žene, religija i politika*, Sarajevo: IMIC Zajedno, CIPS UNSA, TPO Fondacija
9. Wadud, A., (2014) *Kur'an i žena – ponovljeno čitanje svetog teksta iz ženske perspektive*, Sarajevo: TPO Fondacija – Sarajevo

UMMU SELEMIN FEMINISTIČKI ZAHTJEV: GDJE SU ŽENE U BOŽIJOJ OBJAVI?

Azra Imširović je rođena u Sloveniji 1992. godine. Studentica je politologije na Fakultetu političkih nauka i Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Aktivistica je pri nevladinim organizacijama. Njena polja interesa su: rodne i religijske studije, feministička teologija, politička filozofija i međunarodno pravo.

Kontekstualizirati žensku političku hrabrost je uvijek složen zadatak.

Ukoliko pripada dalekoj prošlosti relativizira se nevitlačnošću tadašnjih historijskih okolnosti.

Ukoliko pripada drugačijem geografskom prostoru, kulturalni diverzitet se javlja kao osporavajući faktor.

Ukoliko pripada religijskom diskursu društvene emancipacije i djelovanja nastoji se romantizirati, ne ostavljajući dovoljno prostora motivacijskom dijapazonu za generacije žena vjernica koje nastoje postavljati slična pitanja istovremeno zahtijevajući vlastito pozicioniranje u aktuelnom kontekstu.

Progresijski trend novog gledanja na rodna pitanja, pogotovo u polju djelovanja religijskih zajednica (bilo institucionalnih ili onih čiji dio pojedinci/ke tvrde da su) postaje često tek reaktivno ponašanje te zauzimanje odbrambenog stava. Propitivanje tradicionalističkih stajališta se često nastoji pokazati nepotrebnim, skupa s intelektualnom sumnjom u toleranciju religijskog diskursa. Kao takvo, ne nastoji ponuditi rekonstrukciju s dalekosežnim ciljevima već tek skinuti optužbe

stavljene na račun muških elita za, sada već stoljetno, zataškavanje ženske participacije.

Obećanje spoznaje

Govoreći o konsenzusom dogovorenoj najslavnijoj generaciji u historiji islama, govorimo o ljudima koji su imali priliku svjedočiti i samom činu objave Božije riječi. Govorimo o ženama i muškarcima koje je nadgledao sam Božiji poslanik. Svima njima su, što potvrđuju razni izvori, obećana ostvarenja najviših metafizičkih ciljeva samoosvješćenih pojedinaca/ki. Budući da ne poznaje rod niti spol, spoznaja je obećana svima onima koji istinski za njom teže. Obećanje, rekli bismo, koje se jednakim žarom oglašava i danas među muslimanskom populacijom.

Dio koji se pak izostavlja je priča o ljudskoj, intelektualnoj i duhovnoj hrabrosti da se s procesom spoznaje krene i da se namjera takvog traganja javno predstavi. Bilo koji pojedinac/ka koji/a duhovnu spoznaju postiže u religijskom aspektu gdje je prisutno vjerovanje u Boga kao Svemogućeg Donositelja Odluke, treba osebujnost aksioma kojem se mora iznova vraćati. A taj aksiom je vjerovanje da je sistem ličnoga doživljaja pravedan i, bez obzira na različitost ljudskih bića, obećava istinu onome ko je i traži. Bez ovakvog stajališta, koje nije nešto što se tek propovijeda već dio kolektivne svijesti, ne možemo govoriti o jednakom podupiranju potencijala da se u okviru religije i njenih normi ličnost ostvari po zamisli više svrhe. Upravo u tome bismo mogli tražiti razloge ženske, ne tek nevidljivosti, već i odsutnosti sa vjerskih liderskih, ali i duhovno-liderskih pozicija. (Koliko god sufizam pružao otvoreniji pogled na koncepciju žene kroz historiju islama, on i dalje ostaje dominantno polje muške raspodjele duhovne moći).

Izuzetno je važno, stoga, probuditi proces promišljanja koje već kruži ljudskom kolektivnom svijesću te kontinuirano propitivati kakve se hrabrosti obeshrabritelji zapravo plaše, ali istovremeno pokušati otvoriti nova polja rasprave.

Patrijarhalna društvena svijest kategorizaciju na osnovu nadimaka smatra integralnom dopadljivošću rezerviranom češće za pripadnice nego za pripadnike bilo koje grupe. I dok se imena slavni muškaraca prvih generacija muslimana podučavaju još u najranijim stadijima vjerskog obrazovanja, ženske ličnosti se pamte na osnovu arapskih inačica za majku ili kćerku nekoga. Ovakvo što bismo,

jasno, mogli označiti eventualnom specifičnošću arapskog jezika te tadašnjeg konteksta ženskog pitanja, no isto postaje irelevantan argument ukoliko govorimo o distribuciji vjerskog znanja u vremenu tolerancije kojemu i muslimani nastoje pripadati. Razlozi želje za pomenutim pripadanjem su brojni i s njima korespondira i rekonstrukcijsko djelovanje u kontekstu ženskog pitanja u islamu. S druge strane, ukoliko bismo argumentirali da su i imena slavni muslimana uslovljena time što su nečiji sinovi ili očevi onda bismo trebali uporediti prisutnost iscrpnosti u analizama života slavni ashaba i ashabijki (drugova i drugarica Poslanika).

Budući da rodno pitanje postaje sve važnija kategorija socijalnog i političkog osvrta, mogli bismo naići na niz analiza koje se odnose na žene u islamskoj historiji. Stoga bi se lako mogao steći dojam da je naglašavanje nejednakosti u predstavljanju tek privid koji čini da se svaka muslimanka koja traži jednakost doima radikalnom.

U tome bismo ubrzo bili suočeni sa pojednostavljenim prikazom života jedne generacije žena, reducirane na standardne patrijarhalne kategorije. Unatoč određenim iznimcima u njihovom predstavljanju te nastojanju da se ličnosti poput Ummu Seleme predstave obuhvatnije, primjeri izuzetnih žena su često tek izgovori patrijarhalnim strukturama da se sadašnjim problemima muslimanki pristupi površno i kratkoročno, uz nastojanje da se stoljetni interpretatori islamske tradicije izuzmu od odgovornosti.

U historiji se Ummu Selema spominje kao izuzetna, samoinicijativna ličnost. Stoga će baš ona biti vezana za neke od najodvažnijih samostalnih činova muslimanske populacije prve generacije.

Nije je nužno kontekstualizirati kao suprugu Poslanika budući da takvo što može proizvesti zaključke o njenoj superiornoj poziciji u odnosu na druge žene tadašnjeg vremena. Istovremeno to, samo po sebi, ne predstavlja problem budući da su supruge Poslanika smatrane majkama svih vjernika i uživale su veliko poštovanje koje se, između ostalog, očitovao brojnim ingerencijama koje su imale u vjerskoj zajednici. Te ingerencije su imale tendenciju širenja.

Eventualni problem bi se javio kada bi se njena uloga supruge koristila kao jedino objašnjenje za smjelost zahtijevanja autonomije u odnosu jedne žene i Stvaraoca. Odnos je prvenstveno definisan modelima komunikacije u kojima se

ljudsko biće, neizbježno, navodi kao ono koje konstantno komunicira. S druge strane, niz žena muslimanki koje su svjedočile Božijem Objavlivanju su dijelile slična razmišljanja i zahtjeve. Priča o Ummu Selemi je priča o ženi imena Hind bint Abu Umayya. Slučaj Ummu Seleme je značajan zbog povratne informacije koju je dobila vjerujući/komunicirajući/zahtijevajući. Također, bitno je shvatiti važnost porijekla u tadašnjem mekanskom društvu kako bi se pravilno razumjele društvene uloge istaknutih muškaraca i žena. Ummu Seleme je bila jedna od njih. Dolazila je iz ugledne mekanske porodice i bila je druga žena koja je prihvatila novo, reformatorsko, učenje islama. Spadala je u red obrazovanih i uglednih žena. Status Poslanikove supruge služio je kao dodatni faktor samoinicijativne naravi i intelektualne radoznalosti. Ummu Selema je odlikovana sposobnošću kontekstualnog i sveobuhvatnog poimanja islamske poruke. Činjenica da je Ummu Selema poimala na ovakav način se odnosi i na rodnu perspektivu i senzibilizirane interpretacije određenih lingvističkih termina u čijem razumijevanju se isticala u zajednici. Jedan od primjera u kojem se njena sposobnost pokazala je pozivanje u džamiju – centralno mjesto okupljanja zajednice. Naime, glasonoša u Medini je pozivao ljude (ar. an-nas). Reakcija Ummu Seleme – koja se odazivala pozivu – značila je samouvjeren stav o individualnom i kolektivnom identitetu. Njena sluškinja pokazuje pak određenu sumnju pri poimanju generičkog pojma “ljudi” (an-nas) te nesigurnost i nedoumicu oko toga da li ovaj pojam podrazumijeva i žene. Ummu Selema, u maniru duhovne i intelektualne samopostojanosti, razjašnjava dilemu te objašnjava da je i ona dio pojma “ljudi” pa ima jednako pravo i obavezu da se odazove Poslanikovu pozivu.

Sloboda (i) nedoumice

Uzevši u obzir način rješavanja ove dileme, koja simbolično može predstavljati i nedoumicu šire ženske populacije, jasna je razina njenog ličnog doživljaja religije. Bilo kakvo otuđenje od islama za Ummu Selemu nije prihvatljivo jer bi se time islamu pripisala ekskluzivistička narav.

Komentarišući prethodni slučaj, Spahić Šiljak ističe: “U to vrijeme je džamija bila najvažnije mjesto za vjerska i društveno politička događanja, i žene su prisustvovala zajedno sa muškarcima, jer su željele biti obaviještene kako bi bile

u stanju dati svoj doprinos zajednici. Zbog toga Ummu Selema odlazi u džamiju, jer će joj nove vijesti koje Muhammed a.s. prezentira svojoj zajednici omogućiti da djeluje i da tako ispuni svoj emanet Božije namjesnice na zemlji (halifah)". (Spahić Šiljak, 2009: 215-216)

Islam je zasnovan na vjerovanju u Božiju jednoću, ali i jedinstvo s Bogom koje dalje podučava da svako stvorenje upućuje na Stvoritelja. Ovakva sinteza je osnova *tawhida* – centralnog i sveprožimajućeg elementa islama. *Tawhid* je fundamentalno religijsko učenje islama koje u središte postavlja koncept jednoće Boga i kao takav je srž islamskog monoteizma. Istovremeno je prvi dio šehadeta – izjave pripadnosti islamu kao religiji. Drugi dio se tiče prihvatanja Muhammeda a.s. kao Božijeg poslanika te posljednjeg u nizu poslanika koji su postojali u raznim zajednicama. Vjernici/e svjedočenjem *tawhida* – i riječima i djelom – nastoje sviješću izgraditi i životima potvrditi ovaj temeljni islamski koncept.

Tawhid je predstavljao osnažujući faktor u borbi prvih muslimanki i muslimana. Govoreći o borbi, nužno je spomenuti da primarna narav takve borbe nije bila za kolektivnu promjenu već individualno i duhovno sazrijevanje u duboko podijeljenom i vrijednosno sukobljenom društvu. Vjerovanje u osobno uzdizanje je uvijek prethodilo društvenim promjenama koje su se neminovno odvijale.

Pitanje Ummu Seleme o tome gdje su žene u Božijoj Objavi te nastojanje da iskaže vrstu bunta zbog načina na koji su spomenute se ne smije poimati tek u kontekstu svojevrsnog društvenog protesta i želje da promijeni društvo čiji je dio ili, pak, da prisvoji novi identitet u procesu društvene reforme. Odnosi se to i na vrlo ličnu dilemu koja se javno artikulirala, a stoljećima poslije je postala politički manifest i legalni zahtjev za propitivanjem najviših autoriteta jedne monoteističke religije.

Gledano iz perspektive aktuelnog stanja u kojem je retradicionalizacija jedan od najsnažnijih narativa, ambijent u kojem je Ummu Selema postavila zahtjev se doima pozitivnim.

Historija islama bilježi da su mnoge žene prve generacije djelovale samoinicijativno i žensko pitanje dovodile u centar dijaloga sa samim Poslanikom. Interesantna je i Poslanikova reakcija na pitanja o položaju žena, koja su u središte postavljale njihove osjećaje glede pozicije u društvu. Njegov odgovor često je bio zapravo vid upitanosti: "zašto". Ovakvo pitanje se prvenstveno referira na potrebu da se

pojmi ženski kontekst, ali i određena vrsta začuđenosti nastale zbog eventualnog osjećaja nejednakosti koju su prve generacije žena mogle steći. Dalje to daje uvid u ambijent tadašnjeg islamskog društva u razvoju, jasno prikazujući da je islam, kao novi svjetonazor, predstavljao senzibiliziranu i inkluzivnu formu. U tom kontekstu nečija percepcija eventualnog nejednakog pristupa je shvaćena kao iznenađenje, ali i prilika da se produbi razina inkluzivnosti te postave viši standardi tadašnje zajednice.

Kur'an je, kao Božija Objava, često bio rješenje ili odgovor na neku situaciju u kojoj bi se određeni/a pojedinac/ka našao/la. Kao takav je, od samog početka, gradio interno i eksterno okruženje smjelosti i građanske hrabrosti da se svaki problem i situacija stave direktno pred samog Gospodara za kojeg se vjeruje da neće niti jedan slučaj držati manje relevantnim od drugog.

S tim u vezi se, kao indikator tadašnje svijesti, može percipirati i činjenica da se pitanje Ummu Seleme – kao uostalom bilo koje pitanje vjernika ili vjernice – nije smatralo blasfemičnim. Naprotiv, ta pitanja su posmatrana kao etapa u duhovnoj spoznaji i religijskom sazrijevanju. Čin propitivanja smatran je sastavnim dijelom istinske potrage i spoznaje, a sloboda iskazivanja se nije problematizirala.

Stoga je uistinu simptomatično da se tekstovi u kojima se postavljaju slična pitanja danas smatraju vidom protesta, otpora, revolucije ili nestabilnosti duhovnog identiteta muslimanske ličnosti. Kao što je sloboda da se pitanje artikulira naglašavala razinu kolektivne duhovne svijesti prve generacije muslimana, (ne) sloboda da se danas tek piše o prvobitnoj odvažnosti jedne žene svjedoči o kolektivnoj duhovnoj svijesti sadašnje generacije muslimana.

Može se zaključiti da je vrijeme u kojem je propitivanje odvojenih džamijskih ulaza za žene i muškarce blasfemično znak institucionalizirane moći koja je duhovnu zapitanost izjednačila sa marginama religijskog identiteta.

Za današnju religijsku perspektivu, pitanje Ummu Seleme nadilazi pomenuto. Ono jasno pokazuje lakoću postavljanja zahtjeva pred samog Poslanika koji je Božiji glasnik, pa stoga i pred samog Stvoritelja. Ovakvo što je nužno ne tek radi ljudskog samoostvarenja i progressa, već i zbog istinske manifestacije *tawhida*. Bilo kakvo otežavanje pri postavljanju ovakvih zahtjeva može ukazivati na elitizam i hijerarhiju koji su islamu nepoznati. S druge strane, kur'ansko okruženje podstiče na razmišljanje i propitivanje te reformu starih, konformističkih i intelektualno

letargičnih stavova i vrijednosti. Nedosljednost Kur'ana pri tretiranju ovog pitanja bi ukazala na nedosljednost potrebe da se za istinom traga ili da se ona spozna. Perspektiva duhovnog procesa nam otkriva mogućnost da, u toku ličnog sazrijevanja, budu uzeti u obzir razni identiteti koje imamo. Ummu Selemu zahtjev se jasno prožima sa identitetom žene koja želi više od onoga što se u datom trenutku određuje kao njeno. Riječ je o osobi koja unatoč određenom identitetu, u ovom slučaju ženskom, želi priznanje za doprinos vjerskoj zajednici, njenom formaliziranju i jačanju. Ummu Selema je bila jedna od prvih žena koja je izbjegla iz Meke u tadašnju Abesiniju noseći se pritom sa svim posljedicama specifične materijalne udaljenosti od centra koji je neminovno utjecao i na njeno duhovno sazrijevanje te potrebu da zajednicu, čiji je dio jednom bila, objektivno analizira i shvati njene nedostatke te pojmi eventualne potrebe.

Napredak u percepciji onoga što se poima kao vlastita vrijednost i identitet je jedna od važnih dimenzija islama te duhovnog sazrijevanja unutar islamskog konteksta.

Stoga njeno pitanje, kao iskazana sumnja opće naravi, nije bilo društveno osporeno budući da je zajednica motivisana za konstantno savjetovanje sa Poslanikom te iskazivanje onoga što ne razumije. Također, duh Kur'ana je univerzalan pa obuhvata i muškarce i žene odnoseći se prema njima u duhu Upute i vođenja. Lingvističku perspektivu kur'anskog odnosnog univerzalizma potvrđuje Amina Wadud koja ističe: "Prvo pitanje koje je potaklo moje istraživanje bilo je: 'Zašto kur'anski tekst u nekim prilikama izričito navodi muškarce i žene (poput 'Vjernicima i vjericama' – množina, muški rod i množina, ženski rod), dok se u nekim drugim prilikama koristi generičkim jezičkim oblicima..?' Iz moje perspektive, svaka upotreba množine u muškom rodu u Kur'anu uključuje jednako i žene, osim ako ne postoji još nešto što bi posebno ukazalo na to da se ajet odnosi isključivo na muškarce." (Wadud, 2014: 4)

Kome su poklonjeni oprost i milost?

Ovakvo dodatno istupanje i zahtijevanje da se žene naglašeno spomenu je označavalo duhovni i društveni dodatni angažman te indikator potrebe da se

preveniraju moguće pogrešne koncepcije i da se tu, u jezičkoj prisutnosti pored muškaraca, dobije završno obećanje jednakosti.

Slučaj Ummu Seleme je poseban budući da se sama Božija riječ referira na nju, ali i druge žene, bivajući izazvana njenim zahtjevom za artikuliranjem jednakosti: “Muslimanima i muslimankama, vjericima i vjericama, predanim muškarcima i ženama predanim, iskrenim muškarcima i ženama iskrenim, strpljivim muškarcima i ženama strpljivim, skrušenim muškarcima i ženama skrušenim, davaocima zekata i davateljicama zekata, postačima i postačicama, krjeposnim muškarcima i ženama krjeposnim, muškarcima i ženama koji znaju često Allaha spomenuti – Allah je pripremio za njih, zaista, oprost i dar veličanstveni.” (Kur’an, sura Saveznici, ajet 35)

Navedeni ajet je uslijedio kao brza povratna informacija čiji cilj je bio konsolidirati lični vjerski optimizam, ali i postaviti temelje jednake pozicioniranosti muškaraca i žena. Na putu spoznaje, muškarac i žena djeluju udruženo. Kur’ansko podupiranje partnerstva je nedvosmisleno u ajetu:

“Pravovjerni i pravovjerne su jedni drugima prijatelji: oni traže da se dobročinstvo čini, a zabranjuju nevaljalosti...” (Kur’an, sura Pokajanje, ajet 71)

Sadržaj Objave, kao odgovor, jasno pokazuje prirodu nedoumice iskazane u Ummu Seleminom pitanju pa se istovremenim navođenjem pripadnika/ca oba spola naglašava ono što je zapravo relevantno samom Bogu, unatoč pripadnosti jednome ili drugome spolu.

U stilu dobrog sugovornika te slušatelja, rodno senzibilnim ajetom šalje se snažna poruka o nužnosti direktnosti i nepotrebnosti posredništva. Šalje se poruka i o važnosti iskrenog propitivanja čak i same Božije Riječi, trajno naglašavajući da se Božija Objava javlja u odnosu na ljude te kao vid komunikacije s njima, a ne neovisno o izazovima u zajednici vjernica i vjernika. Na taj način, Božija Riječ je uvijek u korelaciji s ljudskom riječju te onim što čini prioritete, probleme, izazove i prilike jedne zajednice. Ukoliko se isti javno ne artikuliraju, ne može se ni očekivati da će biti tretirani kroz Božiju Riječ ili, pak, ljudsku interpretaciju.

Korištena literatura

1. Duraković, E., (2004) *Kur'an s prijevodom na bosanski jezik*, Sarajevo: Svjetlost
2. Besim Korkut (1991) *Kur'an, prevod na bosanski jezik*, Medina
3. Spahić Šiljak, Z., i Anić, R., J., (2009) *I vjernice i građanke*, Sarajevo: TPO Fondacija i CIPS Univerziteta u Sarajevu
4. Wadud, A., (2014) *Kur'an i žena – Ponovljeno čitanje svetog teksta iz ženske perspektive*, Sarajevo: TPO Fondacija

ISUS I SAMARIJANKA

Tanja Grabovac je magistra teologije. Rođena je 28. lipnja 1991. u Bugojnu. Završila filozofsko-teološki studij na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu, Feminističku školu "Žarana Papić" (akademsko-aktivistički dvosemestralni program) i LGBT Školu aktivizma u organizaciji Sarajevskog otvorenog centra. Suradnica je Mreže za izgradnju mira, projektna asistentica Fondacije Konrad Adenauer u BiH, volonterka nekoliko nevladinih organizacija, nastavnica vjeronauka u šk. god. 2016/17. u Osnovnoj školi Orašje. Aktivistica i autorica (jedna od autora/ica prvog feminističkog pojmovnika u našem regionu: *Feministička čitanja društvenih fenomena*).

Radikalnost povijesnog djelovanja Židova Isusa Krista pokazuje se, između ostalog, nekonvencionalnim ponašanjem prema ženama u tadašnjem patrijarhalnom društvu. Radikalnost ne dotiče samo njega, nego su primjer radikalnosti sve revolucionarne žene koje su napuštale svoje domove (što je bilo apsolutno neprimjereno ponašanje) kako bi bile u krugu Isusovih učenica. Vjeri u uskrsnuće, temelju i vrhuncu kršćanske vjere, svjedočile su žene. Njih je, pak, tadašnje židovstvo smatralo nepouzdanim u svjedočenju te zbog toga nisu mogle biti svjedokinje na sudu. Ipak su odabrane da svjedoče fundament kršćanske vjere. (Brown, 1996: 137) Iako su povijest i pisana riječ zanemarivale važnost žena koje su okruživale Isusa, on je zajedno s njima sudjelovao u revolucionarnom uvođenju

žena u temelje vjere koja nadilazi spolne i rodne podjele. Isus je s pojedinim ženama iz evanđelja razgovarao i otvarao se o bitnim vjerskim iskustvima, kao s nijednim muškarcem. Primjer su Samarijanka, Kanaanka, Marija iz Betanije, Marta, te mnoge druge žene o kojima piše Rebeka Jadranka Anić u knjizi *Žene u crkvi i društvu*.

Glavna tema rada je razgovor Isusa i žene Samarijanke. Radi se o susretu do kojeg, prema propisima i tradicionalnom sukobu Židova i Samarijanaca, uopće nije smjelo doći. Ivanovo evanđelje u poglavlju 4,4-42¹⁰ izvještava o etničkom, religioznom i ovdje najbitnijem patrijarhalnom kršenju normi u razgovoru između židova Isusa i žene Samarijanke.

Kako bi se u potpunosti i ozbiljnije upoznalo s revolucionarnim potencijalom njihovog susreta potrebno je prvenstveno ukratko istražiti posebnosti Ivanovog evanđelja¹¹, upoznati se s naravi odnosa Židova i Samarijanaca i kroz iščitavanje i tumačenje biblijskog teksta doći do radikalne naravi susreta.

Porijeklo Samarijanaca i odnos sa Židovima

U 8. stoljeću pr. Kr. najveći neprijatelj Sjevernog i Južnog kraljevstva bila je tada moćna Asirija. Kada je Izrael (Sjeverno kraljevstvo) 721. pr. Kr. odbio platiti godišnji danak kraljevstvo je razoreno, te je 722. pr. Kr. počelo asirsko progonstvo. Pretpostavlja se kako su Asirci odvodili viši sloj društva, te da su u Samariju doveli i drugo stanovništvo koje je pripadalo Asirskom Carstvu. (Popović,

¹⁰ Prema standardnom citiranju biblijskog teksta prvenstveno se navodi kratica određene biblijske knjige. U slučaju ovog rada riječ je o Ivanovom evanđelju za koje se koristi kratica Iv. Prvi od navedenih brojeva predstavlja poglavlje unutar navedene knjige, dok naredni broj ili brojevi predstavljaju redak ili opseg redaka unutar navedenog poglavlja.

¹¹ Nastanak Ivanovog evanđelja smješta se u vremenski okvir 80-100. godine. Većina datira u devedesetim, te u stotim i stodesetim, što pripada redaktorovom dodatku. Od 2. stoljeća tradicionalno se pripisuje Ivanu, sinu Zebedejevu. Jedan od najvećih biblijskih stručnjaka za Novi Zavjet, Raymond E. Brown govori o prisnosti stila i teologije Ivanovog evanđelja, te o šest stilskih osobina. Prva je poetski oblik kao svečani model Ivanovih govora čija je glavna jedinstvenost u ritmu. Zatim nerazumijevanje, odnosno korištenje metafora i slikovitog govora koje sudionik dijaloga krivo razumijeva ili materijalno tumači (Iv 4,10-11). Pored nerazumijevanja pojavljuju se dvostruka značenja i razni slojevi značenja. Primjer "žive vode" iz Iv 4,10 može se tumačiti u smislu vode kao tekućine ili vode koja daje život. Kombinacija nerazumijevanja i dvostrukog značenja kreira stilsku osobinu ironije koja posjeduje tendenciju ka izražavanju više istine i smisla (Iv 4,12). U strukturi Ivanovog evanđelja uočavaju se također inkluzije i prijelazi. Jedna od inkluzija spaja Iv 2,11 sa Iv 4,54. Posljednja stilsko osobina je bilješka ili zagrada čija je zadaća dodatno objašnjavanje semitskih riječi, geografskih određenja te teoloških perspektiva.

2007: 302) Navedene okolnosti kreirale su mješoviti etničko-religiozni prostor starosjedilaca, Izraelaca i poganskog stanovništva. Dva stoljeća nakon asirskog, uslijedilo je babilonsko progonstvo. Pri povratku iz sužanjstva, Samarijanci su htjeli pomoći gradnji hrama u Jeruzalemu. Jeruzalemski Židovi su odbili pomoć. Moglo bi se reći kako je u tom povijesnom trenutku započeo sukob Židova i Samarijanaca koji je vrhunac dostigao 128. pr. Kr. kada je Ivan Hirkan razorio samarijansko svetište na brdu Gerizimu, te kada su 107. pr. Kr. Samarijanci napali židovske hodočasnike na putu ka Jeruzalemu.

Iako su bili dio židovskog konteksta, Samarijanci nisu formalno bili dio židovstva. No, po čemu su to Samarijanci bili različiti od Židova koji su ih smatrali kultno nečistim? Vjerovali su jednako u Jahvu kojeg su častili na brdu Gerizimu, ne u Jeruzalemu poput Židova. Imali su levitske svećenike, Pentateuh u kojem nisu priznavali proročke knjige i zbirku spisa, te su vjerovali da je Mojsije jedini pisac i prorok Pentateuha. Samarijanci su sami sebe smatrali jedinim Izraelcima koji su ostali vjerni mojsijejskoj religiji. Očekivali su mesiju poput Mojsija, *taheba* ili *ta'eba* – “onoga koji se vraća” ili “onoga koji obnavlja”. Židovsko-samarijanski odnos razvijao se kompetitivno, suprotstavljajući samarijanskog Boga na brdu Gerizimu i židovskog Boga u Jeruzalemu. Različita vjerovanja, kulturna obilježja i konkretni fizički sukobi nepovratno su odvojili ljude, sljedbenike dvije religije. Nastavljajući tradiciju Starog Zavjeta u kojem je neprijateljstvo između Židova i Samarijanaca dovedeno na tradicionalnu i institucionaliziranu razinu, Novi Zavjet ide istim pravcem u kojem su židovski i samarijanski narod vlastitim zakonima i propisima odredili neprijateljstvo u svakodnevnim odnosima.

Susret Isusa i Samarijanke prema Iv 4,4-42

Isusov razgovor sa Samarijankom na Jakovljevom zdencu kod Šekema u podnožju brda Gerizima je najduži tekst o Samarijancima u evanđelju. Osim toga, to je najduži razgovor između Isusa i pojedinačne žene koji evanđelja iznose. Pokušat ću, prvenstveno u skladu s redoslijedom teksta iz Iv 4,4-42 iznijeti važnost susreta Isusa i Samarijanke koji se, zbog specifičnosti, može okarakterizirati povijesnim događajem na tri razine: patrijarhalnoj, religioznoj i etničkoj.

U Iv 4,1-3 predstavljen je Isusov prijelaz s učenicima iz Judeje prema Galileji.

Zaustavljanje na zdencu u Samariji i razgovor sa Samarijankom predstavljaju prvi dramatski opis u Ivanovu evanđelju. Tu je Samarijanka istovremeno pojedinka i žena pred Isusom, ali i predstavnica jednog naroda s kojim Isus – preko nje – ulazi u drugačiju vrstu odnosa. Dolazak Samarijanke na zdenac po vodu u Iv 4,7 i Isusove riječi “Daj mi da se napijem” obilježavaju početak susreta. Samarijanka odgovara u 4,9 sljedećim riječima: “Kako ti, Židov, možeš iskati od mene, Samarijanke, da se napiješ”. Naime, tradicionalni sukob Židova i Samarijanaca strože se pokazivao u neuobičajenosti i nemogućnosti razgovora jednog Židova i žene Samarijanke. U očima Židova, žene Samarijanke su bile obredno nečiste i moralno raspuštene. Stoga je Židovima bilo zabranjeno sklopiti brak sa Samarijankama. (Popović, 2007: 303) Ženina reakcija, odnosno odbijanje Isusove molbe, je ispunjena ljutnjom zbog nepravednog ponašanja Židova prema samarijanskim ženama. (Brown, 2008: 335) Njeni odgovori prikazuju hrabrost i sposobnost procjenjivanja situacije. Ona ima stav žene koja traži ravnopravan pristup i učešće u komunikaciji. Isus nastavlja razgovor sa Samarijankom, unatoč odbijanju molbe i uobičajenim židovskim rabinskim propisima prema kojima su izbjegavali razgovore sa ženama na javnim mjestima. (Brown, 1996: 138) Naredni dijelovi 4,10-12 pokazuju dvije posebnosti Ivanovog evanđelja i to tehnikom nerazumijevanja i ironije. Isus odgovara koristeći pojam “živa voda” što Samarijanka razumijeva u doslovnom i materijalnom smislu pa odgovara ironično. U skladu s tipičnim ivanovskim stilom u 4,13-14 Isus odgovara i uvodi je u dublje teološko značenje i razumijevanje izričaja “živa voda”. Redovi 4,15-18 predstavljaju pozitivnu reakciju i prihvaćanje Isusovih riječi te spominjanje njenih pet muževa čime Isus pokazuje poznavanje ženine situacije. Nakon iznenađenja zbog Isusovog poznavanja njenog života u 4,19, razgovor između Samarijanke i Isusa prelazi na razinu vjere dubokom teološkom raspravom. Isus u ovom trenutku, nakon što je već prešao etničku i rodnu barijeru, prelazi i barijeru njenog tada u društvu “sumnjivog života” i prikazuje ženu kao ravnopravnu sudionicu u ozbiljnom teološkom razgovoru. Teološka rasprava Isusa i Samarijanke (Iv 4,19-26) počinje pitanjem treba li se klanjati Bogu na brdu Gerizimi ili u Jeruzalemu. U klasičnom ivanovskom stilu, Isus se vraća na ključnu simboliku prema kojoj takva vrsta pitanja neće biti bitna pošto će biti nadomještena klanjanjem “u duhu i istini”. Nakon navedene rasprave slijedi Isusov otvoreni poziv žene na

vjeru. Naime, Samarijanka postavlja pitanje o dolasku Mesije i dolazi do vrhunca rasprave na što Isus odgovara: “To sam ja koji govorim s tobom.” Na religioznoj i rodnoj razini radi se o neuobičajenoj situaciji u tadašnjem kontekstu – jednoj ženi ravnopravno je izrečena radosna vijest. Ta neobičnost je nagoviještena već samim Isusovim propovijedanjem, budući da se obraćao jednako muškarcima i ženama. Na etničkoj razini radi se također o neuobičajenoj razini pošto je jedan Židov pristupio s takvom viješću pripadnici samarijanskog naroda. Tu neuobičajenost potvrđuje reakcija učenika u Iv 4,27 na povratku iz grada koji su se čudili kada su ugledali Isusa koji razgovara sa ženom Samarijankom. Iv 4,28 predstavlja ženino odlazak selu, te od 4,29-38 opisuje scenu Isusa s učenicima. Njen samoinicijativni odlazak je postupak žene koja prenosi navještaj Isusov. Ona odlučuje širiti radosnu vijest bolje nego Isusovi učenici koji su svakodnevno provodili vrijeme uz njega. Zapravo, njoj Isus nije ni trebao direktno uputiti riječi poslanja pošto je vlastitim djelima pokazala samosvjesnost, neustrašivost, djelatnost i otvorenost za druge. (Savić, 1999: 65) U 4,39-42 opisuje se reakcija Samarijanaca na ženino svjedočanstvo. Ivanovo evanđelje pokazuje važnost ženina svjedočenja zbog kojeg je mnoštvo Samarijanaca povjerovalo prema Iv 4,39¹². Isus, susretom s jednom ženom, ulazi u odnos s cijelim samarijanskim narodom, pokazuje pozitivan stav i otvorenost radosne vijesti Samarijancima. Nakon ženinog svjedočanstva Samarijanci su došli Isusu s pozivom da ostane kod njih. Riječi naroda upućene ženi u Iv, 4,42 “Ne vjerujemo više zbog tvoje izjave, jer smo sami čuli i znamo: ovo je uistinu Spasitelj svijeta.”, tumače se u klasičnom Ivanovom teološkom naglasku po kojem se svaki pojedinac mora osobno susresti s Isusom. (Brown, 2008: 335)

Isus i Samarijanka – susret u vjeri koja nadilazi ljudske podjele

Susret Isusa i Samarijanke pokazuje dvije osobe koje ponašanjem krše tadašnje društvene propise. Isus, kao muškarac i Židov, pristupa ženi drugog naroda s kojom posve ravnopravno i s uvažavanjem ulazi u teološki razgovor. On zaobilazi

¹² Iv 4,39: “Mnogo Samarijanaca iz onog kraja počeo vjerovati u nj zbog izjave žene koja je svjedočila”

tradicionalno židovsko-samarijansko neprijateljstvo te ulazi u komunikaciju s jednom ženom.

Kao što su spomenute žene s početka teksta svjedočile i prenijele vjeru u uskrsnuće, tako je i konkretna žena Samarijanka svjedočila vjeru u Krista ostatku samarijanskog naroda. Neke od ključnih istina o svom poslanju, sam je Isus prenio ženama. Prema Ivanovu evanđelju priznanje da je Mesija izrekao je ženi Samarijanki, a nakon pronađenog praznog groba Isus se prvo ukazao Mariji Magdaleni.

Povijest nije zabilježila ime žene Samarijanke s kojom Isus ulazi u razgovor o bitnim teološkim pitanjima, ali jest zabilježila radikalnost susreta koji nadilazi granice spolno i rodno podijeljenog društva. Samarijanka, a ne znamo joj ni točno ime, je zauzela ulogu žene koja nastupom zbunjuje interpretatore biblijskog teksta budući da je prikazana kao žena sa strogim i jasnim stavovima, te znanjem o vjerskim pitanjima. Iako su bibličari, tokom povijesti istraživanja pripovijesti o Samarijanki i Isusu, jednostrano tumačili Samarijanku, sam tekst svjedoči izuzetnosti one koja bi mogla biti predstavnica kršćanki koje samoinicijativno izgrađuju vjeru i istinski ispunjavaju poslanje u navješćaju radosne vijesti. (Savić, 1999: 67) Nju je, kao ženu, Isus smatrao ravnopravnom i dostojnom povjeravanja jedne od najvećih istina kršćanske vjere koju nije povjerio nijednom od učenika (muškaraca) što ih crkveno tumačenje smatra jedinim Isusovim nasljednicima preko kojih je nasljedovanje Krista – u smislu najvažnijih službi – omogućeno samo muškarcima. Kako ne uvidjeti paradoks u kojem se temelj vjere koji je Isus povjerio ženi oduzima od nje u korist muškaraca koji si time osiguravaju položaj jedinih ispravnih Isusovih nasljednika. U susretu sa Samarijankom, Isus ponovno progovara o otvorenosti vjere svima na jednak način. Vjera nije samo dar narodu koji nije židovski već je, u priči o Samarijanki, ponovno darovana marginaliziranoj osobi u društvu, a iznad svega toga posve ravnopravno jednoj ženi. Ta žena je, ujedno, i pripadnica drugog naroda koja je zbog svog “sumnjivog” života bila na samom rubu društva. Spominjanje njenog “sumnjivog” života i pet muževa interpretatorima je poslužilo za izgradnju patrijarhalne slike žene grešnice. Nasuprot tome, bibličari aleksandrijske škole tumače pet muževa u smislu pet samarijanskih plemena koja nisu prihvatila židovska vjerska pravila pa ih je Isus, preko jedne žene, pozvao na obraćenje. (Savić, 1999: 69) No, patrijarhalno

okruženje nije prihvaćalo takvu vrstu argumentacije pošto jevrejsko društvo nije razdvajalo identitet žene od njenog bračnog statusa i pripadnosti nekome. Sam tekst prikazuje Isusa koji ženu ne osuđuje kao grešnicu, nego ju smatra dostojnom predstavnicom svog naroda.

Zahvaljujući Isusovoj otvorenosti i susretu sa Samarijankom, rana je Crkva otvoreno djelovala u Samariji i tako svjedočila ogromnim koracima ka univerzalnosti (grč. καθολικός – katholikos – univerzalan, sveopći) poruke Evanđelja. (Popović, 2007: 304) Iako povijest nije zabilježila ime žene koja je u Evanđelje ušla riječima “Ubrzo zatim dođe po vodu neka Samarijanka”, trebali bismo zamijetiti kako je univerzalnosti poruke Evanđelja doprinijelo upravo svjedočanstvo jedne žene.

Konačno, naslov ovog dijela rada je: Isus i Samarijanka – susret u vjeri koja nadilazi ljudske podjele. Dugujemo li zaključak povijesnom susretu ili ostvarivanju aktualnih susreta koji poput Isusovog i Samarijankinog nadilaze ljudski kreirane podjele u društvima što zahvaćaju čak i najintimnije sfere čovjekove vjere? Tko su Samarijanke i Samarijanci danas, kojima bismo trebali pristupiti s otvorenošću, rušeći društveno-religiozne i patrijarhalno nametnute zidove? Jesu li Crkva i njeni/e vjernici/e voljni/e preći preko patrijarhalno-rodni obrazaca i biti otvoreni u vjeri, hrabro poput Isusa? Razmišljajući o tome morali bismo uočiti kako samarijanski propisi i podjele mogu posjedovati potencijal stvaranja ljudi osamljenih u vlastitim religioznim i etničkim krugovima. Samarijanke danas nisu apstraktne žene izvan naše religije i društva, nego sve one kojima je naš patrijarhalni sustav strukturalno onemogućio pristup fundamentalnim ulogama, te kojima povijest, bila ona religijska ili opća, ne zabilježava imena. Stoga mi danas ponovno stojimo pred izazovom koji je nekoć ostvaren u osobama Samarijanke i Isusa Krista. Povijesni susret između Isusa i Samarijanke iznova se odigrava između nas (pojedinaца i pojedinki, religija i naroda) i suvremene Samarijanke – svake žene čije bi postojanje trebalo podrazumijevati ravnopravno sudioništvo u svim sferama. Isus je u susretu otvorio povjerenje u svjedočanstvo vjere žene Samarijanke, a ono je postalo osobni i kolektivni izazov povjerenja u suvremene Samarijanke kao svjedokinje vjere. Vjera koja se svjedoči je ona koja ne poznaje ljudski stvorene granice već ih transcendirira.

Korištena literatura

1. Anić, R. J., (2010) *Žene u Crkvi i u društvu*, Sarajevo – Zagreb: Svjetlo riječi
2. Brown, A., (1996) *Obrana žene: Feminizam i Biblija*, Zagreb: STEPRES
3. Brown, R. E., (2008) *Evandjelje po Ivanu*, u: Raymond E. Brown, *Uvod u Novi Zavjet*, (str. 325-369), Zagreb: Kršćanska sadašnjost
4. Popović, A., (2007) *Novozavjetno vrijeme: povijesno-političko i religiozno-kulturno okruženje*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost
5. Savić, S., (1999) *Feministička teologija: Zbornik referata sa međunarodne konferencije "Feministička teologija: od teorije u praksu"*, Novi Sad: Futura publikacije
6. Schnackenburg, R., (1972) *Das Johannesevangelium, Bd. I: Einleitung und Kommentar zu Kap. 1-4*, Freiburg: Herder

ROSA PARKS U DŽAMIJI

Medina Mujić je rođena u Zenici. Doktorirala je na Fakultetu humanističkih nauka Univerziteta “Džemal Bijedić” u Mostaru gdje je stekla zvanje doktorice humanističkih nauka iz oblasti komunikologije. Profesionalno usavršavanje je stekla različitim oblicima dodatnih edukacija za koje je dobila odgovarajuće

diplome, potvrde i certifikate. Istakla se u pisanju naučnih radova koji su objavljeni u univerzitetskim i naučnim časopisima. Bila je angažirana u organizacijama civilnog društva, stječući dodatnu profesionalnu nadogradnju. Učestvovala je u pisanju publikacija, brošura i izvještaja o stanju i učešću žena u politici i zaštiti ženskih ljudskih prava.

Neposluh u autobusu

Rosa Parks je bila poznata feministkinja iz 20. vijeka. Njen feministički angažman nije bio primijetan do jednog, naizgled običnog, dana kada se vozila javnim gradskim autobusom. Tog prvog dana u decembru, na jednoj od stanica, je ušao muškarac bijele boje kože. Njena koža je bila tamnija od njegove što je tada podrazumijevalo podređenost. Te davne 1955. godine boja kože je bila kao propusna karta za svakodnevni uspjeh ili neuspjeh. Neuspjeh je često zasnovan na diskriminaciji, omalovažavanju, nepriznavanju i neprihvatanju osnovnoga – ljudskosti – činjenice da su svi jednaki i da trebaju imati ista prava i mogućnosti u društvu i pred Bogom, kako je zagarantirano međunarodnim normama ljudskih

prava ali i religijskim principima ljudskosti i dostojanstva svake osobe. Tako se, na primjer, u Kur'anu naglašava:

“A onaj ko čini dobro, bio muškarac ili žena, a vjernik je, – ući će u džennet i neće mu se učiniti ni koliko trun jedan nepravda.” (Kuran, sura Žene, ajet 124)

Sveta Knjiga ne pravi razliku na rasnoj, klasnoj, rodnoj ili bilo kojoj drugoj osnovi kada su u pitanju mogućnosti jednih u odnosu na druge. Sve ljude dijeli na dobre i loše. Upravo o ovome je pisala i profesorica Zilka Spahić Šiljak navodeći da su pred Bogom i muškarac i žena jednaki, a jedini kriteriji razlikovanja među ljudima su bogobojaznost i ravnoteža (*taqwa*) koji podrazumijevaju djelovanje i življenje sa stalnom sviješću o Božijem prisustvu. Žena je stvorena sa punim dostojanstvom, kao i muškarac, i sposobna je obavljati sve poslove kao muškarac pa nema razloga da bude isključena, degradirana i potčinjena. Biološke razlike su datost i njih niko ne negira, niti ih želi poništiti, ali je problem kada se na osnovu njih degradira žena u svom dostojanstvu ljudskog bića i kada se takva politika podupire interpretacijama Božijih poruka. (Spahić Šiljak, 2009: 184)

Međutim, ljudi su odlučili da ipak nisu svi jednaki i da nemaju svi ista prava i mogućnosti. Pomenutog dana u autobus je ušao muškarac bijele boje kože i tražio od Rose Parks da mu, kako je bilo pravilo, ustupi mjesto. Nakon toga je vozač autobusa prišao Rosi i rekao joj da ustane kako bi muškarac, biološki *uspješni* bijelac, sjeo na njeno mjesto. Tada je iz Rose progovorila ženska snaga, vjerovatno dugo čuvani i snažno hranjeni, očvrtnuti i odvažni feminizam kao temelj njenih uvjerenja i ona je izgovorila: “ne!”

Svako “ne” u tom periodu je imalo snažne posljedice. Rosa je završila u zatvoru zbog neposlušnosti i nepoštivanja tadašnjeg režima. Zakon je nalagao da ljudi tamne boje kože moraju ustupiti mjesto ljudima bijele boje kože. Pitanje je da li bi ijedan muškarac imao hrabrosti da, kao Rosa, ostane sjediti u autobusu. Iz današnje perspektive, šezdeset dvije godine poslije, kada se žene još uvijek posmatraju kao drugorazredna bića koja ne posjeduju dovoljno potencijala za jednakost s muškarcima, moglo bi se tumačiti da je Rosa iskusila dvostruku diskriminaciju: rasnu i rodnu. Svako “ne” ostavlja posljedice koje su nekada historijski zapamćene, a nekada tek primjetne u malim zajednicama ljudi. Nakon njenog *neposluha*, desio se najveći i najmasovniji bojkot rasne segregacije u historiji. Snaga, hrabrost i moć žene se jasno pokazuju ovim primjerom koji ima historijski značaj za čovječanstvo.

Rosin otpor, definiran kao *neposluh*, je promijenio jedan stigmatizirajući društveno određeni odnos. Njena hrabrost se pamti i danas i često je inspiracija mnogima koji se još uvijek bore sa drugim društveno određenim stigmama.

Žene su, još od davne historije, učene da šute i trpe. Ukoliko progovore bile bi sankcionirane verbalno ili fizički. Često su svođene na druge, manje, poslušnije, prilagođenije, na usluzi, nevidljive, čistunice, čedne, tihe, uz sve to uzorne majke, supruge, kćerke i sestre. Stoga žene nekada zanemaruju sva druga životna ostvarenja, prava i mogućnosti, a nekada se nalaze u začaranom krugu utrkujući se sa vlastitim bićem u cilju ostvarenja svih navedenih uloga. Često nisu ni svjesne mogućih uloga pa ispunjavaju patrijarhalno nametnute norme jer je to duboko urezano u kolektivnu svijest i svakodnevnicu društva u kojem žive. Žene se još uvijek trude dokazati da mogu biti jednako uspješne u privatnom i javnom svijetu. Mnoge rijetko promišljaju da učestvovanje u javnom svijetu, nužno ne nalaže i paralelno vođenje kućanskih obaveza koje su im ranije nametnute ili su naučile od svojih majki, pramajki, itd.

Muška perspektiva podrazumijeva da su oni hranitelji. Zauzvrat im je poklonjen kompletan javni prostor i mogli su zanemariti privatne i svakodnevne obaveze koje je neko za njih obavljao. Muškarcima je društvo, snažnom dominacijom tradicionalnih podjela koje jasno određuju obaveze *muškarca* i žene, omogućilo da se ne trebaju brinuti o kućanskim poslovima, kuhanju, čišćenju, održavanju, pranju, peglanju, odgoju djece, i sl. U ne tako davnoj prošlosti ljudi su se na taj način poigrali sa vlastitim životima, nakon čega je priroda donosila *sreću* ili *nesreću*, odnosno društveno percipirano *slobodu* ili *zatvor*. Roditi se kao muškarac nepisano je značilo *sreću* i *slobodu*, a roditi se kao žena začilo je *nesreću* i *zatvor*, sa bezbroj ograničenja koja su često opravdana vjerskim i tradicionalnim pravilima ponašanja, a koja se prihvataju kao nepisana odredba, bez propitivanja. Mnogi tumači vjere nerijetko zagovaraju neke nelogične odredbe i definiraju ih kao vjerska pravila koja se trebaju poštivati bez objašnjenja ili sa nelogičnim objašnjenjem koje nije argumentirano i utemeljeno na uputama i odredbama svete Knjige.

Priča o Rosi Parks donosi pouku o važnosti borbe za ostvarivanje vlastitih prava u privatnom i javnom prostoru. Prihvatanje obespravljenosti i šutnja produbljuju stigmama. Što duže postoji, stigma se teže skida. Čin Rose Parks podsjeća na borbu jedne ovdašnje žene za prava u javnom prostoru, odnosno u džamiji.

Mjesto u džamiji

U ovom tekstu ćemo govoriti o događaju koji se desio 2015. godine, tokom provođenja muslimanskog obreda teravije namaza¹³ u jednoj od sarajevskih mahalskih džamija. Ta džamija nije obična džamija, poznata je kao *tekija*. Postoji više objašnjenja šta znači *tekija*. Kada kažemo da je džamija, jasno nam je da se misli na mjesto odnosno građevinu u kojoj muslimani obavljaju molitvu. Međutim, kako bi što jednostavnije objasnili više ideološko shvatanje *tekije* i osoba koje je posjećuju navest ćemo opis iz knjige *Mevlana Dželaludin Rumi i vrteći derviši* u kojem se navodi da su sufije Osmanskog carstva osnovale veliki broj derviških redova. Jedan od najutjecajnijih derviških redova poznat kao *tarikati*¹⁴ bio je melevijski red, na Zapadu čuven pod imenom vrteći derviši – zbog rituala kružnog okretanja kojeg izvode u sklopu ceremonija. Melevijski derviši, sljedbenici velikog anadolskog islamskog mistika, pjesnika i filozofa Mevlane Dželaludina Rumija, predstavljali su suprotnost krutosti i strogosti ortodoksnog islama. Iako Kur'an ne artikulira nikakve zabrane muzike i plesa, muslimanski fanatici su se žestoko borili protiv ovih pojava. Uprkos stalnom pritisku ortodoksne uleme, stara svjetovna muzika i ples, kao i molitve, napjevi i rituali okretanja raznih derviških redova preživjeli su tokom vijekova. U *tekijama* su derviški redovi – na čelu sa vođom¹⁵, akolitima i novim članovima¹⁶ – omogućavali pobožno povlačenje, meditaciju, razmišljanje, molitve, post, kao i ostale forme ibadeta tradicionalnog, ali i neortodoksnog islama. (Halman i And, 2009: 111)

Nakon ovog opisa, može se zaključiti da dolazak u *tekiju* predstavlja duhovno putovanje, povezivanje sa Uzvišenim na jedan otvoren, čist i samostalan način, u kojem su svi prisutni tu sa istim ciljevima – duhovnom nadogradnjom i ljubavlju prema Uzvišenom. Tradicionalni način obavljanja namaza, vjerskog obreda kod muslimana, podrazumijeva redanje muškaraca u safove¹⁷ u kojima stoje jedan do drugog, a iza muškaraca se na isti način redaju i žene. To je praksa u svim džamijama, uključujući i *tekije*.

13 Posebna molitva za vrijeme mjeseca posta – ramazana

14 Ar. tariqua – put, staza

15 Šejh, pir ili baba

16 Murid

17 Redove

Nakon obavljenog noćnog namaza, slijedio je specijalni program povodom 27. noći mjeseca ramazana¹⁸ koji je podrazumijevao zikr¹⁹. U tom trenutku su se derviši, muridi i drugi muškarci počeli grupisati u unutrašnjosti džamije. Neki su formirali krug u kojem će obredovati zikr na derviški način, dok su ostali formirali safove (redove jedan iza drugog). Obzirom da ih je bilo mnogo, jedan od šejhovih pomoćnika (murid) u tekiji je prišao dijelu predviđenom za žene, govoreći im da izađu vani ispred džamije u dio koji je također predviđen za obavljanje molitve. Murid nije imao valjano objašnjenje zašto žene trebaju napustiti unutrašnji prostor džamije. Ponavljao je samo da je to zikr za muškarce i da ženama tu nije mjesto jer ne smiju prisustvovati zikru muškaraca. Toj situaciji je prisustvovala Rosa Parks novog doba koja je odlučno sjedila na svom mjestu u džamiji, ne obazirući se na njegove riječi. Olakšavajuća okolnost u svemu je činjenica da u islamu dodir između muškarca i žene koji nisu u krvno-rodbinskim ili bračnim odnosima nije preporučan, a da jeste murid bi sigurno Rosu fizički izveo iz džamije. Nakon iskazane neposlušnosti, oko Rose se okupilo nekoliko muškaraca pokušavajući je ubijediti da napusti džamiju, govoreći joj kako to što radi nije u skladu sa vjerskim propisima, navodeći da *ona* remeti održavanje vjerskog obreda na svetu noć, itd. Međutim, u tom trenutku je iz Rose progovorio dugo čuvani i snažno hranjeni, očvrstnuti i odvažni feminizam kao temelj njenih uvjerenja i vjerovanja i ona je rekla: “Ne! Vi nemate pravo da me tjerate iz Božije kuće. Ovo je moj prostor isto koliko i vaš. Možete slobodno da nastavite sa obredom, a ja ću ostati sjediti na svome mjestu, gdje sam i bila.”

Muškarci su negodovali govoreći kako im nije jasno šta se dešava sa tom ženom i vjerovatno se pitajući da li je ona normalna, neki su se obraćali Bogu tražeći od njega pomoć u *urazumljavanju* te žene. Naposljetku se murid obratio poglavaru tekije, šejh babi, koji je sa centralnog dijela negodujući posmatrao, a potom digao ruku u znak odobravanja, vjerovatno kako ne bi došlo do većeg incidenta. Pored Rose je ostala sjediti još jedna žena koja je silno željela vidjeti derviški obred. Nakon što su se muškarci udaljili od Rose, žena joj se zahvalila na hrabrosti i odlučnosti da se bori sa kompletnim iskrivljenim sistemom i s toliko neprijateljski nastrojenih muškaraca. Rosina prijateljica je, tokom verbalnog nasrtaja murida

18 Sveta noć u kojoj je počela objava Kur’ana. Vjeruje se da se u noći Kadr – (27. noći ramazana) određuje sudbina svega što postoji.

19 Posebna i dodatna molitva.

napustila unutrašnji prostor džamije, ali kada je vidjela da je Rosa ostala došla je do vrata džamije, otvorila ih je i glasno izgovorila: “Rosa, ti si feministkinja! Hvala ti na hrabrosti i snazi koju si mi upravo pokazala!” Nakon tih riječi svi su nijemo gledali u Rosu koja je i dalje sjedila na svom mjestu i u vrata tekije koja su se zatvorila. Nakon obavljenog obreda murid je ponovo došao do Rose da joj detaljnije objasni kako je ženama strogo zabranjeno prisustvovanje derviškim obredima jer među dervišima navodno nikada nije bilo žena²⁰. Vjerovatno nije znao da su u povijesti islama postojale šejhe kao što postoje i danas, poput šejhe Farihe al-Džarrahi, ženske šejhe i sufije, koja predvodi Nuraški Džerrahi sufijski red zajednice derviša Halvetijskog Džerrahi tarikata. (Spahić Šiljak, 2007: 134)

Degradiranje žena u vjerskim institucijama ne predstavlja samo pojedinačne slučajeve. Ovaj problem ima šire razmjere pa kada se kao pravilo prihvati u jednoj džamiji, širi se i na druge. Problem razdvojenosti mušakaraca i žena u vjerskim institucijama poprima dimenzije običajnih pravila koja su unazad nekoliko godina tradicionalno prihvaćena. Možemo reći da vrata džamija u Bosni i Hercegovini postaju podijeljena. U nekim džamijama postoji **ženski ulaz** – koji je najčešće sporedni ulaz i **muški ulaz** – najčešće centralni ulaz. O ovom problemu je pisala profesorica Fahira Fejzić Čengić, navodeći negativno iskustvo koje je doživjela u Gazi Husrev-begovoj džamiji:

“Sjedeći na lijevoj sofi, tzv. ženskoj sofi ispred džamije listala sam neke knjige i primijetila kako mladić, poslije ću saznati da je on jedan od mujezina Begove džamije, rastjerava okupljene žene, ukupno ih je bilo desetak, mahom starijih, koje su čekale neku dovu koja će se predati nakon džume namaza. Pokušala sam saznati zašto nas mladić sa mehkrom bradicom rastjerava. Prilično ironično za njegovo zvanje, stanje i godine me 'skinuo sa dnevnoga reda', rekavši mi da žene ne klanjaju džumu i da treba da odu. Nasmiješila sam se računajući da je to kratki blef, listajući i dalje svoje knjige i čekajući svoje rodice. No, za nekoliko minuta je zatražio da se maknem i ja sa te sofe i da izađem iz harema, ili u najboljem slučaju da odem do ćoška pred abdesthanom, na kraju harema, jer tamo žene mogu biti, ali samo stajati, jer im je zabranjeno klanjati namaz.” (Fejzić Čengić, *Sarajevski ženski mandal*)

20 U islamskoj povijesti nalazimo značajna imena u sufijskoj tradiciji i obrazovane žene koje su imale titule “šejhe”, ali su to uglavnom bile kćeri, supruge ili bliska rodbina velikih učenjaka i šejhova. Jedan od primjera je i šejha Rabi'a, kćerka šejha Abu Bekra al-Nadžarija al-Vasita i žena šejha Ahmeda Rifa'ija. (Spahić Šiljak, 2007: 110)

Ulaz u Gazi Husrev-begovu džamiju je podijeljen na više načina. Žene ulaze u džamiju na sporedni ulaz, muškarci na centralni ulaz, dok je vanjski dio za obavljanje namaza za vrijeme mjeseca ramazana podijeljen na lijevu stranu koja pripada ženama i desnu koja pripada muškarcima. Lijeva, ženska, strana je pregrađena i montažnom ogradom:

“One su odjednom, 2011. godine postale opasne, prebrojne, avretske (izazovne), suviše i strane. Njih se ima staviti pod fizičku kontrolu drvenih kapija, zamandaliti ih mandalima, ograditi ih, uputiti na 'pravi put' ocrtanim stolarskim naredbama...” (Fejzić Čengić, *Sarajevski ženski mandal*)

Može se zaključiti da se pozitivne tradicije u BiH mijenjaju, pooštravajući rodnu segregaciju često uz nijemi pristanak žena, pod plaštom *vjerskih običaja* ili *praktičnih* rješenja gdje bi se žene navodno osjećale ugodnije skrivene i nevidljive. Na taj način im se uskraćuje da uživaju u ljepoti glavnog dijela džamijskog prostora koji svojom arhitekturom i kaligrafijom nudi poseban duhovni i umjetnički dojam. Prisustvo retradicionalizacije se, nakon ovih primjera, doima neupitnim.

U derviškim redovima, poput mevlevijskog, nema rodne segregacije jer je Mevlana Dželaludin Rumi zagovarao beskrajnu ljubav, zajedništvo (Helminski, 2003: 25) i nemjerljivu vrijednost ljudskog bića navodeći u svojim poetskim izražajima:

“Neka svaka duša nađe stepenice za nebo radosti.

Neka se ničija leđa ne saviju zbog tuge poput neba.

Ljubav nema tijelo, ni um ni srce, niti dušu.” (Halman i And, 2009: 38)

Ova priča nas navodi na zaključak da se islam, kao i svaka druga religija, može interpretirati na različite ideološke načine. Karen Armstrong ovu ideju potkrepljuje činjenicom da su u vrijeme Muhammeda a.s. neke žene imale značajnu moć i prestiž. Žene su bile među prvim Muhammedovim preobraćenicima. Kur'an je strogo bio protiv ukopavanja ženske djece što su Arapi činili u vrijeme pojave islama. U doba Muhammeda a.s. žene su dobile zakonsko pravo na razvod i nasljeđivanje, što je tada bilo nezamislivo na Zapadu. Jedno od najvažnijih pitanja žena u vrijeme Muhammeda a.s. bilo zašto se Kur'an ne obraća direktno i ženama, kao što se pored generičkih pojmova koji obuhvataju i vjernike i vjernice, obraća muškarcima. Rezultat je bilo otkrivenje koje se obraćalo i ženama i muškarcima, naglašavajući apsolutnu moralnu i duhovnu jednakost spolova. Poslije toga,

Kur'an se dosta često obraćao isključivo ženama, a to je nešto što se rijetko događalo u svetim knjigama, kako judaizma tako i kršćanstva. Nažalost, kao i u kršćanstvu, religiju su kasnije prisvojili muškarci, koji su tekstove interpretirali na način koji je za muslimanske žene bio negativan. (Armstrong, 1998: 183-184)

Podijeljenost muškaraca i žena je proizvod ljudskog djelovanja, nastalog u procesima promišljanja i *pojnostavljenja* svakodnevnog načina funkcioniranja protkanog kroz religije, vjere, običaje, tradiciju i druge nepisane odredbe. Priče o Rosi Parks – iz 1955. i 2015. – prikazuju društvenu svijest u bliskoj prošlosti i njene artikulacije u sličnim situacijama danas, makar se ticale drugih pitanja i problema s kojima se suočavaju žene. Vrijeme ne mijenja mentalna ograničenja ljudi, nego ljudi mijenjaju ta ograničenja svojim djelovanjem, pristupom i drugačijim pogledima na opća prirodna dobra koja smo svi dobili rođenjem. Položaj žena u javnoj i privatnoj sferi se mijenja ostvarivanjem sve veće nezavisnosti, slobode i pružanjem jednakih mogućnosti.

Osnovni razlog postojanja neravnopravnog položaja i društvenih (ne)mogućnosti žena u odnosu na muškarce počinje od ekonomske zavisnosti koja se proteže na sve druge sfere života. Carol Pateman navodi da, kada žene obezbijede građanska i politička prava i postanu ekonomski nezavisne u novom svijetu dobrovoljne kooperacije, neće postojati razlog da se potčinjavaju muškarcima u zamjenu za izdržavanje, a muškarci neće imati sredstva da postanu gospodari žena. (Pateman, 2001: 168)

Posmatrajući iz današnje perspektive, žene učestvuju u javnoj sferi djelovanja u svrhu ekonomske neovisnosti, ali još uvijek u kolektivnoj svijesti nose i često ispunjavaju uloge koje su im ranije dodjeljene pa se susrećemo sa situacijama u kojima odsustvuju s posla jer im je dijete bolesno, vode djecu na seminare i konferencije, porodici objašnjavaju dodatne razloge poslovnog odsustvovanja vikendima, bude se nekoliko sati prije posla da bi napravile ručak za taj dan, kućanske poslove obavljaju tokom noći ili ranim jutrom kako bi stigle uskladiti privatno i javno jer nerjetko nemaju podršku i pomoć svojih partnera ili članova/ica porodice. Sve ove situacije se ne odnose na muškarce jer je njima javni prostor otvoren za dodatno ostvarivanje i napredovanje bez nužnog uključivanja privatnih ili porodičnih obaveza.

Ovu priču možemo završiti Foucaultovim riječima:

“Ne mislim da se može reći da jedna stvar pripada poretku ‘oslobođenja’,

dok druga pripada poretku 'tlačenja'... Bez obzira na to koliko strašan može da bude neki sistem, uvijek postoje mogućnosti za otpor, neposlušnost i protestna grupisanja. S druge strane, ne vjerujem da postoji takva stvar koja bi u funkcionalnom smislu bila... apsolutno oslobađajuća. Sloboda je praksa... Čovekovu slobodu nikada ne garantuju institucije i zakoni koji bi trebali da ih jemče... I to ne zato što su dvosmisleni, već naprosto stoga što se sloboda mora praktikovati... Sloboda je jemstvo slobode." (Foucault, 1984: 245)

Danas i sutra će nova Rosa Parks mijenjati društveno-kolektivnu svijest pojedinaca i pojedinki u nekim drugim pitanjima jer sve dok postoje dvostruki aršini postojat će i Rose Parks koje će biti utemeljiteljice novog vremena i postojanja.

Korištena literatura

1. Armstrong, K., (1998) *Povijest Boga*, Sarajevo: Prosvjeta
2. Fejzić Čengić, F., (2011) *Sarajevski ženski mandal*, dostupno na: <http://www.islamskazajednica.ba/component/content/article?id=11557:sarajevski-enski-mandal> (pristup stranici: 23.3.2017)
3. Foucault, M., (1984) *The Foucault Reader*, New York: Pantheon Books
4. Halman, T., S., i And, M., (2009) *Mevlana Dželaludin Rumi i vrteći derviši*, Sarajevo: El-Kalem
5. Helminski, C. A. (2003) *Women of Sufism, A Hidden Treasure*, Writings and Stories of Mystic Poets, Scholars and Saints, Boston-London: Shambal
6. Korkut, B., (1991) *Kur'an sa latiničnom transkripcijom i prevodom*, Medina
7. Pejtmen, K., (2001) *Polni ugovor*, Beograd: Feministička 94
8. Spahić Šiljak, Z., i Anić, R., J., (2009) *I vjernice i građanke*, Sarajevo: TPO Fondacija i CIPS Univerziteta u Sarajevu
9. Spahić Šiljak Z., (2007) *Žene, religija i politika – analiza utjecaja interpretativnog religijskog naslijeđa judaizma, kršćanstva i islama na angažman žene u javnom životu i politici*, Sarajevo: IMIC Zajedno, CIPS Univerziteta u Sarajevu i TPO Fondacija

DOBRE DJEVOJKE IDU U BRAK/RAJ, LOŠE DJEVOJKE IDU GDJE POŽELE!

Vedrana Frašto je feministkinja i aktivistkinja koja je smisao pronašla u radu na zaštiti ženskih ljudskih prava. Završila je Fakultet političkih nauka u Sarajevu. Trenuto je na postdiplomskom studiju. Fondaciji CURE se pridružila 2009. godine i to kao PR, radeći na polju zaštite i promocije ženskih prava i osnaživanju mladih feministkinja. Trenutno aktivno učestvuje u regionalnim mrežama mira i mrežama mladih feministkinja. Već osam godina je i među organizatoricama PWV. Rad posvećuje slavljenju i motiviranju mladih žena da budu aktivne, sretne i da rade na društvenim promjenama. Voditeljica je edukativnih radionica na temu ženskih prava, feminizma, aktivizma, rodno zasnovanog nasilja, diskriminacije, itd. Također je trenerica Integrisanih sigurnosti za braniteljice ženskih prava od 2013.

Odluku da javno progovorim o vlastitom doživljaju religijskih lekcija koje sam slušala tokom obrazovanja smatam političkim činom jer to radim za sve one koje još uvijek osjete grč prilikom balansiranja između religijskih odnosno patrijarhalnih, nametnutih, normi i onoga šta zaista žele. Želim da znaju kako nisu same. Smatram da je jako važno dati vidljivost i “nesvrstanoj” kategoriji žena. Ja nisam teoretičarka, ali mogu ponuditi lična promišljanja i životne situacije protkane sarkazmom. Mislim da sam postala loša djevojčica u petoj godini života kada je dječak ispred zgrade udario moju stariju sestru a ja sam je odlučila odbraniti, pa smo se potukli.

Sjećam se da sam, u jednom momentu, prešla ulicu sama bježeći od njega nakon što sam mu počupala kosu. Pobjegla sam tako daleko da se nisam znala vratiti sama kući. Sva familija je bila ljuta na mene i niko nije želio saslušati moju verziju priče. Morala sam poštovati pravila koja su drugi odredili za moje dobro, bez izuzetka. Morala sam ispoštovati i biti dobra djevojčica. Mislim da sam tada započela karijeru neposlušne, tzv. “nasty” žene, iako sam se prvih dvadeset pet godina života mnogo trudila biti dobra djevojčica i ne biti grešnica. Jednostavno, to nije bila moja sudbina. Još od osnovne škole sam se svađala i zaboravljala manire dobre djevojčice i djevojke, kako bih odbranila prava svih “loših, zločestih, posrnulih, neposlušnih i lakih žena”. Danas je zbirka mojih “grijeha” ogromna. Kad bih pisala, sigurna sam da mi ljudi ne bi oprostili.

Kao tinejdžerka sam često posjećivala džamiju, a i u osnovnoj i srednjoj školi sam bila redovna na vjeronauci. Tamo su nas učili uglavnom o tome šta su grijesi (sve je bio grijeh) i kako oni vode u džehennem. Taj period života sam bila isprepadana vjerom. Sjećam se da smo na jednom času raspravljali o vezama i kako je grijeh da se sa momkom/djevojkom držimo za ruke, da se ljubimo, a kamo li bilo šta drugo... Budući da sam tada imala više od šesnaest godina, rješenje da se živi u blagodatima i bez grijeha je bilo bračna zajednica. Ja sam baš voljela da se ljubim. Brak kod mene nije dolazio u obzir, ali ne zato što sam bila izniman karakter. U mojoj šesnaestogodišnjoj glavi to je bilo logično rješenje – spojiti ugodno i korisno, a pri tome ne griješiti. Zahvaljujući roditeljima ostalo mi je samo da se tješim da ima gorih slučajeva od mene i da Bog neće baš mene kazniti, iako se ljubim. Sigurno ima većih grijeha, šta je sa nasilnicima, licemjernim ljudima, onima koji krađu ili ubijaju – nećemo valjda u isti koš. Ovo pišem iz razloga što danas imam priliku slušati priče dvadesetogodišnjakinja koje su u braku jer misle da nisu imale izbora. Prema Porodičnom zakonu u oba entiteta i Brčko distriktu, maloljetne osobe s navršених šesnaest godina života, a za koje se utvrdi da su fizički i psihički sposobne da vrše prava i dužnosti koje nastaju u bračnoj zajednici, mogu sklopiti brak. Bosna i Hercegovina je sekularna država, pa Islamska zajednica BiH ne podržava sklapanje brakova šerijatski²¹ bez prethodno sklopljenog braka kod

21 Šerijat, konceptualno, označava skup pravila, odredbi, učenja i vrijednosti koje upravljaju život muslimana. Glavni izvor šerijata je Kur'an, literarne riječi Allaha s.w.t. izrečene iz njegove beskrajne mudrosti i znanja. Nakon Kur'ana dolazi sunnet poslanika Muhammeda s.a.w.s. Sunnet uključuje ono što je Poslanik s.a.w.s. rekao, uradio i potvrdio. (Haredy, Šerijat)

matičara/ke. To nije prepreka za sklapanje braka pred Bogom (šerijatski) kod različitih hodža²², samo što se pri ovakvom postupku ne može dobiti vjenčani list jer se u njega upisuje broj opštinskog vjenčanog lista. Prema šerijatu punoljetstvo mladića i djevojke se određuje biološki tj. sposobnošću mladića za seksualne odnose odnosno pojavom menstruacije kod djevojke.

Petnaest miliona djevojčica širom svijeta, samo u ovoj godini, udat će se prije osamnaestog rođendana. To su šokantni su podaci koje je objavio UNICEF. Stupanje u brak prije punoljetstva ni u BiH nije rijetka pojava. Zvanični podaci o tačnom broju maloljetničkih brakova u našoj zemlji ne postoje, a jedan od razloga je i taj što se u velikom broju slučajeva radi o vanbračnim zajednicama koje se zasnivaju nerijetko i uz pristanak roditelja.²³

Nažalost, u BiH postoji i problem višestruko diskriminiranih mladih žena za koje bh. zakoni kao da ne važe.

Rani, plaćeni brakovi i tradicionalne prakse u kojima mlade Romkinje imaju obavezu čuvanja mlađe braće i sestara još uvijek predstavljaju surovu realnost za veliki broj djevojčica i djevojaka u iz ove populacije u BiH. Rezultati objavljeni u MISC4 anketi iz 2013. godine, koja se odnosila na rane i prisilne brakove, ukazuju da je više od jedne trećine Romkinja u dobi od petnaest do devetnaest godina trenutno vjenčano. Petnaest posto Romkinja u dobi od dvadeset do četrdeset devet godina se vjenčalo prije petnaeste godine, a četrdeset osam posto prije osamnaeste godine. Procenat udatih žena je bio veći kod onih bez formalnog obrazovanja (pedeset tri posto) u poređenju sa ženama koje imaju srednje i visoko obrazovanje (dvadeset posto). (Marković, Stanković, Bajramović, 2016: 120)

Druga strana raja

U Bosni i Hercegovini je obrazovni sistem jako kompliciran sa trinaest ministarstava obrazovanja. S obzirom na raslojenost zakonskog obrazovnog okvira u BiH učenici/e uče tri različite historije, u zavisnosti od teritorije na kojoj se nalaze. U

22 *Hodža* je turska riječ za učitelja, dok je arapska riječ *muallim* jer je jedna od obaveza imama educiranje džematlija. Pošto arapski jezik nema slova "o" koristi se slovo "u", ova riječ u arapskom porijeklu ima značenje *autoritet* – *hudždže*. (Memić, *Imam, hodža ili efendija?*)

23 <http://www.faktor.ba/vijest/problem-maloljetnikih-brakova-u-bih-roditelji-esto-sami-navode-djecu-da-sklapaju-brakove-219812>

Federaciji Bosne i Hercegovine imamo fenomen “dvije škole pod jednim krovom” koji podrazumijeva da djeca iz dvije etničke skupine (hrvatska i bošnjačka) iz iste lokalne zajednice idu u istu školu, ali ulaze na različita vrata, slušaju različite predmete, uče iz različitih knjiga i imaju različite učitelje/ice. Većina se slaže da mladima nije potrebna edukacija o seksualnom i reproduktivnom pravu. Mladima je ostalo da o seksu uče iz pornografskih sadržaja, a o ljubavi i bračnom životu iz medija, filmova i serija. Pornografski sadržaji kreiraju sliku da je središte seksualnog odnosa usmjereno samo na zadovoljavanje muške žudnje. To predstavlja itekako iskrivljenu sliku stvarnosti i onoga što su seks i ljubav. Seks bi trebalo posmatrati kao pozitivno iskustvo, bez stalnog utiska da je nešto “prljavo”. Bez informacija o kontracepcijskim sredstvima, seks će i dalje predstavljati veliku opasnost za žene budući da živimo u patrijarhalnom društvu u kojem se žena sama nosi s problemima neželjenih trudnoća i stigmama spolno prenosivih bolesti.

“Ali ja neću slaviti ta stanovišta svoje kulture koja su me povrijedila i to pod izgovorom da me štite.” (Anzaldua, 1987: 21-22)

Prva edukacija o seksualnosti koju sam dobila je bila na vjeronauci u srednjoj školi. Kao šesnaestogodišnjakinja, shvatila sam da stupanje u seksualne odnose prije braka predstavlja *blud*. Samozadovoljavanje predstavlja *blud*. Činiti blud je naravno, kako su mi rekli, grijeh. Profesor vjeronauke je rekao da muškarci koji se samozadovoljavaju kako ne bi imali seksualne odnose prije braka čine manji grijeh. Ženama se nije obraćao. Ja nisam smjela da pitam, bilo me stid, pa sam ostala uskraćena za informaciju šta je s djevojkama koje se samozadovoljavaju. Na kraju sam odlučila vjerovati da se obraćanje muškarcima odnosilo i na žene. Spominjem časove vjeronauke jer su mi predstavljali relevantan izvor i na osnovu njih sam učila o društvenim normama. Internet je, u to vrijeme, bio misterija a ukucavanje riječi “seks” na internetu i danas predstavlja veliki izazov.

Bosna i Hercegovina baštini tradicije i običaje i sa Istoka i Zapada. A rijetke i privilegirane su žene koje imaju mogućnost odbaciti običajno pravo. Ono što je običajno pravo za žene u BiH, onima na Bliskom Istoku je zakon. Veliki broj žena sa Bliskog Istoka, ako prekrši zakon, ide u zatvor i budu bičevane, a mi budemo okarakterisane kao sramota za društvo. Konteksti ove dvije kulture su mnogo različiti, ali usljed snaženja nacionalističkih politika širom svijeta, nije moguće ignorirati retradicionalizaciju uloge žena koju diktiraju najkozervativniji religijski

diskursi. Naravno, sve se to prelama preko slobode žena da samostalno odlučuju o vlastitim životima.

Spisateljica Mona Eltahawy u knjizi *Hidžabi i himeni* tvrdi da zakoni većine zemalja Bliskog Istoka zabranjuju stupanje u seksualne odnose prije braka:

“Moramo raskrsiti s riječju *blud*. U siromašnim zemljama regiona, prosječna starost prilikom stupanja u brak se polako diže jer sve manje ljudi može priuštiti dom ili bilo kakve bračne troškove. Kako sve više i više mladih ljudi odlaže stupanje u brak, zabrana vanbračnog seksa u muslimanskim zemljama bit će na iskušenju. Da li želimo društvo u kojem se ljubavnici vjenčaju samo da bi imali seks? Šta ako muškarac i žena koji čekaju na brak nemaju seksualnu hemiju? Ta pitanja se nameću u našim društvima, i jedino iskrena i otvorena diskusija i spremnost da se raskrsti s tradicijom, bilo to islam ili kršćanstvo, pomoći će nam da pronađemo odgovore.” (Eltahawy, 2016: 155)

Tajne i nasilja

Moje istraživanje seksualnosti je bilo tajnovito i sigurna sam da to važi za mnoge žene. Ženska seksualnost se uzima zdravo za gotovo, a opet kao nešto misteriozno, prljavo i bludno. To je strategija da žene ostanu tihe kada ne iskuse nikakvo seksualno zadovoljstvo, da ostanu tihe kada dožive seksualne traume, da fokus seksualnog zadovoljstva bude na zadovoljavanju potreba muškarca, da ostanemo udaljene od sebe, svog tijela i da samim tim nemamo kontrolu.

“Arapsko društvo još uvijek smatra kako tanka membrana koja pokriva otvor spoljnih genitalnih organa predstavlja najcjjenjeniji i najvažniji dio djevojačkog tijela, i mnogo važniji od njenih očiju, ruke ili noge. Arapska porodica ne pati toliko kad im kćerka izgubi oko kao kad izgubi nevinost. Ustvari, ako djevojka izgubi život, to bi se smatralo manje strašnim od gubljenja himena.” (El Saadawi, 1991: 26)

Jedan od rijetkih razgovora (ako ne i jedini) s mojom majkom o kontracepcijskim sredstvima (o seksu se ne sjećam da smo razgovarale) se sveo na to da je rekla da je najsigurnije kontracepcijsko sredstvo riječ “ne”. Pri tome je mislila da ću biti zaštićena apstinencijom i životom bez seksa. To je u suprotnosti s činjenicom da je, prema UN statistikama, svaka treća žena u toku života iskusila fizičko i/ili seksualno nasilje.

U mojoj religiji općeprihvaćena interpretacija i običajna praksa nude “rješenje” u zahtjevu ženama da ne izlažu svoja tijela pogledima muškaraca. Istovremeno se od muškaraca ne traži odgovornost. Ona se skoro uvijek stavlja na teret ženama pri čemu se zaboravlja da nisu samo muškarci seksualna bića. Ako nema drugih mehanizama kontrole, nikakva odjeća neće spriječiti seksualno nasilje.

“Selefistička ideologija u nekim muslimanskim zemljama ide u takve krajnosti da se ženama onemogućavaju osnovna prava, poput vožnje automobila, putovanja bez muške pratnje i općenito izlazak izvan kuće bez dozvole muškarca.” (Eltahawy, 2016: 51)

U svim oblicima nasilja suština je potreba za kontrolom žena i njihovih tijela. U patrijarhatu žene uče da se udaljavaju od svojih tijela, traže mane u njima, da ne budu zadovoljne onim što jesu, da ne budu sebi na prvom mjestu i da ne posjeduju sebe. Time se stvara društveno okruženje u kojem žene šute kada im se desi nešto loše. Također nas uče da skrivamo svoja tijela (u privatni prostor ili načinom oblačenja – kako bismo se zaštitile od nasilja). Na taj način se kreira društvo u kojem žene preuzimaju odgovornost za nasilje koje im se događa, što je pogrešno. Muška djeca se ne uče da ne budu nasilna, već se djevojčice uče da se moraju same štititi. Odgovornost se stavlja na djevojčice, djevojke i žene jer ih je društvo upozorilo da postoje nasilnici. Nije ni čudo što sam kao petnaestogodišnjakinja tokom ljetovanja u Turskoj s porodicom – kad sam obukla ljetnu kratku haljinu i osjetila mnogobrojne pohotne poglede starijih muškaraca – osjećala stid i krivicu. Ja sam bila ta koja je izazvala jer se nisam učinila nevidljivom odnosno nisam prevenirala dobacivanje na ulici. Ja sam bila “provokativno obučena” i trebam da snosim posljedice. Sigurna sam da bih slično iskusila i u nekim dijelovima BiH, samo nisam više eksperimentirala. Dosadašnja istraživanja pokazuju da u našem društvu vladaju dvostruki moralni standardi i stav da žena treba biti poslušna Bogu i muškarcu (Spahić Šiljak, 2007: 196-197) i da je ženama nametnut teret očuvanja moralnosti porodice i društva.

Jedna od mnogobrojnih narodnih poslovice, koja se stalno koristi u bh. društvu – “Ne laje pas, dok kuja ne mahne repom” – govori da je žena uvijek kriva za nasilje koje joj se desi što je itekako pogrešno jer kreira toleranciju na nasilje.

Jedno od pitanja je zašto nas, umjesto nasilja, vrijeđaju gola tijela? U drugom dijelu svijeta nas vrijeđaju pokrivena tijela. Šta je sa ženama koje žele pokriti svoja

tijela? Vrlo lična i individualna odluka žene da izgleda onako kako želi je jedno od najpolitiziranih pitanja. Uvijek se nađu vjerski poglavari, kao i ostali muškarci na pozicijama moći, koji sebi daju povlasticu i moć da politička pitanja vode preko žena i njihovih tijela. Metodi znaju biti drugačiji, ali je rezultat uvijek isti: muškarci odlučuju u ime žena o njihovim slobodama, životima, tjelesnoj autonomiji, kretanju, načinu oblačenja, obrazovanju i pravima na posjedovanje sebe! Odluka koja bi trebala biti individualna odluka, bez mješanja države ili vjerskih lidera, je dovela do toga da se žene moraju pravdati za sve što odluče raditi sa svojim životima ili tijelima. Đermana Šeta u knjizi objašnjava pojavu pokrivanja kod muslimanki danas u bh. društvu, ali i šire:

“Za sveobuhvatnije razumijevanje ovog fenomena unutar modernog društva potrebno je bilo raspraviti i poziciju kulturnog relativizma i to kako je pravo na odabir nošenja hidžaba univerzalno ljudsko pravo, jednako sa svim drugim ljudskim pravima u kojima se izbor i odluka pojedinca i pojedinke smatraju neprikosnovenim, i kako međunarodni instrumenti ljudskih prava štite i omogućavaju njihovu primjenu.” (Šeta, 2011: 12)

Odluka o pokrivanju ili nepokrivanju ženskog tijela mora biti lična i ne smije se koristiti kao metod preveniranja nasilja. Poštivanje slobode svake individue da bude ono što želi bi trebalo biti upotpunjeno time da niko nema prava omalovažavati i umanjivati vrijednost drugih i drugačijih, da se mora osigurati pravo na slobodu govora i slobodu donošenja odluke o svom tijelu. Pravo na izbor je najveći iskaz uživanja univerzalnih ljudskih prava svake građanke i građanina. Opseg ženske slobode nikad ne smije biti odluka političkih i religijskih lidera. Smatram, također, da ne možemo govoriti o slobodi odlučivanja sve dok postoje vanjski faktori koji “tjeraju” žene na donošenje neke odluke.

Uvijek sam se molila Bogu na neki svoj način, razgorarala sam s Njim kao sa utjehom. Kao mlađa, kada bih legla u krevet, On i ja bi imali sesiju. Zažmirila bih i prepustila bih mu sve svoje najveće strahove i grijehе koje sam krila od ljudi. Nagovarala sam ga da mi oprostí jer me On razumije i zna kako je moja ličnost satkana od istraživačkog duha i kako se ne želim uklopiti u sliku žene koju sam vidjela u vjerskim brošurama. Ne, ja ne mogu. Uvenula bih, utihnula... Ne želim biti nezamijećena, neviđena, ne želim biti samo osoba koja je bila na Zemlji, odglumila nametnutu ulogu i otišla. On koji je sve ovo stvorio... želim vidjeti,

želim učestvovati! Prepustila bih se Njemu i mogla sam da osjetim da neće biti strog prema meni jer je ušao u moje srce i osjetio iskrenost i ljubav... Tada bih osjetila toliku ljubav i podršku.

Nažalost udaljila sam se jer se previše ljudi umiješalo između nas. Gdje god da zagrebem, gdje god da spomenem da žene moraju imati pravo da odlučuju o sebi i svom tijelu i da se niko ne smije uplitati u slobodu odlučivanja, osuđena sam.

Ali, oslobodila sam se. Sada sam otpor svakoj mizoginoj tvrdnji. Gdje god moja duša ode, sigurna sam da neće ići zajedno s muškarcima koji mrze žene i koji su kreirali ovaj svijet po svojim mjerilima. A sve ostalo je nagrada.

Korištena literatura

1. El Saadawi, N., (1991) *The Hidden Face of Eve*, London: Zed Books
2. Eltahawy, M., (2016) *Hidžabi i himeni: Zašto je Bliskom Istoku potrebna seksualna revolucija*, Sarajevo: Buybook
3. Grupa autorica, (2016) *Alternativni CEDAW izvještaj: Izvještaj organizacija civilnog društva o primjeni zaključnih zapažanja i preporuka CEDAW komiteta za Bosnu i Hercegovinu 2013 – 2017*, Banja Luka: Helsinški parlament građana Banjaluka i Prava za sve, Sarajevo
4. Haredy, M., *Šerijat*, dostupno na dan 10.07.2017. <https://islamunur.wordpress.com/serijat/>
5. Memić, A., *Imam, hodža ili efendija?*, dostupno na dan 10.04.2017. <https://www.imam.ba/imam-hodza-ili-efendija/>
6. *Problem maloljetničkih brakova u BiH: Roditelji često sami navode djecu da sklapaju brakove*, dostupno na dan 10.04.2017. <http://www.faktor.ba/vijest/problem-maloljetnikih-brakova-u-bih-roditelji-esto-sami-navode-djecu-da-sklapaju-brakove-219812>
7. Šeta, Đ., (2011) *Zašto marama?* Sarajevo: Centar za napredne studije i Centar za interdisciplinarnu postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu
8. Spahić Šiljak, Z., (2007) *Žene, religija i politika. Analiza utjecaja interpretativnog naslijeđa judaizma, kršćanstva i islama na angažman žene u javnom životu o politici*, Sarajevo: MIC Zajedno, CIPS Univerziteta u Sarajevu i TPO Fondacija

DODATAK

BIOLOGIJA (NI)JE SUDBINA

Zilka Spahić Šiljak je profesorica rodnih studija, a oblasti kojima se bavi uključuju avangardne teme roda, religije, ljudskih prava, politike i izgradnje mira, sa višegodišnjim iskustvom djelovanja u vladinom i nevladinom sektoru i akademskoj zajednici. Programska je direktorica TPO Fodacije Sarajevo i predaje na nekoliko univerziteta u BiH i inozemstvu.

Kao istraživačica na post-doktorskom programu Harvard Univerziteta objavila je knjigu *Sjaj ljudskosti – životne priče mirotvorki iz Bosne i Hercegovine*, (TPO Foundation 2013 i Cambridge Scholars Publishing, 2014) Tokom angažmana na Religijskim i Rodnim studijama na Univerzitetu Sarajevo objavila je:

Propitivanje ženskih, feminističkih i muslimanskih identiteta. Post-socijalistički konteksti u Bosni i Hercegovini i na Kosovu, (CIPS Univerzitet u Sarajevu 2012), *Žene, religija i politika* (IMIC, TPO, CIPS, 2007 i engl. izdanje 2010). Istraživanje na kojem sada radi kao istraživačica na Stanford Univerzitetu fokusira se na intersekciju roda, liderstva i politike.

Biološke karakteristike uveliko određuju živote i sudbine većine ljudi budući da se stoljećima, u ime pseudonauke i pseudovjere, naučavalo i vjerovalo da su reproduktivne uloge i mišićna masa izvanjski pokazatelji psiholoških i intelektualnih razlika žena i muškaraca. To su, dakle, bili argumenti i pretpostavke kojima se pravdala tobožnja inferiornost jednih u odnosu na druge.

Patrijarhalna mašinerija je zamagljivala i iskrivljavala činjenice, učvršćujući seksizam i mizoginiju pomoću kojih se žena držala u servilnom položaju i strahu od promjene i emancipacije. Kada se tome dodaju religijski interpretativni narativi o tipičnoj ženskoj naravi (Spahić Šiljak i Anić, 2009) čije se ontološko utemeljenje pokušavalo opravdati pričama o stvaranju od krivog rebra što implicira podložnost, povodljivost, lakomislenost i nezrelost žene, onda je jasno zbog čega je muškarcu dat prerogativ da zastupa ženu u društvenom ugovoru i štiti je od “nepotrebnog” izlaganja u javnosti.

Muškost i ženskost, ali i seksualni identiteti su društveno oblikovani i proizvedeni (Denzin, 2000). Žene i muškarci usvajaju spolne i rodne uloge i uče prihvatiti ili ne prihvatiti biologiju kao (ne)promjenjivu datost. Oni koji pokušaju napraviti iskorak se suočavaju s argumentima da idu protiv svoje “prirode” i vlastitog poslanja – žene da budu rađateljice, a muškarci hranitelji i zaštitnici porodice. Iako su majčinstvo i rađanje iznimno važni, nemoguće je ženu reducirati samo na taj segment života. Baš kao i muškarac, žena je intelektualno biće i može se ostvariti u različitim poljima pod uvjetom da ima priliku razvijati svoje kapacitete.

Definiranje muškosti i ženskosti

Poststrukturalističko razumijevanje roda, ženskosti i muškosti kritički razmatra diskurse subjekta, epistemologije, znanja i moći. Rodni identiteti i značenja se konstantno grade kroz jezik i diskurse moći što znači da su promjenjivi i fluidni. Dvije su ključne stvari koje treba imati na umu kada se govori o rodu, muškosti i ženskosti: prvo da su diskursi moći i znanja međusobno povezani kako ističe Michel Foucault (Sheehan, 2005:142), a drugo da se svijet iznova konstruira kao tekst u jeziku i da je važno stalno raditi na dekonstrukciji univerzalno razumljivih koncepata koji su društveni konstrukti kako navodi Jacques Derrida (Brooks, 1997:49). Rod je jedan od društvenih konstrukata koji se poima kao univerzalna nepromjenjiva paradigma sa lingvističkim kategorijama koje se (ne) smiju dovoditi u pitanje. Međutim, ni žena ni muškarac nisu monolitna bića i ne mogu biti reprezentivi svih žena i muškaraca. Svako u svom mikro-svijetu kreira i iznova igra vlastitu ulogu koja mu je nametnuta ili ju je odabrao/la po cijenu bivanja na margini društva koje ne trpi ponašanje suprotno zadatoj društvenoj rodnoj normi.

U sociološkoj literaturi rod se definira kao društveni konstrukt, a spol kao biološka odrednica. (Wharton, 2005) Za neke, pak, teoretičarke poput Judith Butler i spol i rod su društveni konstrukti. Rod je performativan i “nije stabilna kategorija ili lokus agentnosti iz kojeg proizilaze različite radnje; već se rod... uspostavlja kroz stilizirano ponavljanje radnji.” (Butler, 1999:179). U tom ponavljanju radnji kao što su određeni kod oblačenja, ponašanja i drugo, događa se ono što je u čuvenom djelu *Drugi spol* Simone De Beauvoire (1974) nazvala postajanjem ženom ili, šire gledano, postajanjem muškarcem. Biološka žena i biološki muškarac robuju društvenoj ženi i društvenom muškarcu u čijem kalupu se oblikuju od samog rođenja. Postepeno se uče obrasci ponašanja i uloge namijenjene jednom ili drugom spolu. Žena se ne rađa pasivna, poslušna, slabašna, emotivna, niti sa prirodnim sklonostima za brigu o domaćinstvu i drugim ljudima kao što se ni muškarac ne rađa snažan, racionalan, aktivan i sposoban da bude zaštitnik. Socijalizacijom se normiraju društvena očekivanja i od jednih i od drugih a žene, posebno kroz majčinstvo, kako Nancy Chodorow naglašava (1995:202-2005) nesvjesno reproduciraju granice muškosti i ženskosti.

Taj društveni konstrukt se legitimira na različite načine. Kroz filozofiju i druge znanosti se zastupao stav o “prirodnim” i “urođenim” karakteristikama koje se pripisuju ženi ili muškarcu. Kada se tome doda tobožnja ontološka razina utemeljenja muškosti i ženskosti, s hijerarhijskom kosmologijom rodnih odnosa koja se sakralizira i idealizira kao jedina ispravna paradigma, onda je vrlo teško razgraditi jedan takav konstrukt. Cjelokupan sistem institucionalizirane religije, sa razvijenom teološkom argumentacijom koja je dijelom integrirana u lokalne običaje i prakse, proizvodio je kulturološke obrasce i običajne prakse koje predstavljaju moćan okvir rodne socijalizacije jer pored društvenih uključuje i metafizičke norme.

Zapadna religijska i filozofska misao je uspostavila niz binarnih oprečnosti kao što su: Bog/svijet, um/tijelo, razum/strast, nebesa/zemlja, sveto/profano, žensko/muško. (Erickson, 1993) U takvoj postavci svijeta vrijedi pravilo da je ono hijerarhijski niže zapravo žensko i feminino, stoga se često Božija Riječ koristi kao opravdanje za isključenja i reduciranja i njihovih uloga na porodicu, i eventualno doprinos kroz obrazovanje i socijalne programe. Drugi javni poslovi, posebice oni u sferi odlučivanja, su pripadali muškarcima koji u hijerarhijskom

poretku uživaju viši status u odnosu na žene. Imajući u vidu sve navedeno važno je kritički progovarati o odnosima patrijarhalne dominacije i moći koje svoj blagoslov nalaze i u religiji.

Kada se spolna razlika utemeljuje religijom kao ontološka muško-ženska datost, a pri tome se zanemaruje presudan utjecaj društvenog konteksta i kulture, onda proces dekonstrukcije ide mnogo teže. Znanstveni argumenti se teško probijaju kroz nataložene teološko-kulturološke narative i mitološke slike o poželjnoj muškosti i ženskosti i ulogama koje im se dodjeljuju.

Spolna razlika, ljudska razlika?

Biti žena ili muškarac je uvijek produkt kulture, religije i običajnih praksi preko kojih se posreduje ideal onoga što se definira kao muško ili žensko. Ideal muškosti se međutim nastojao saobraziti sa idealom ljudskosti, pa su osobine muškosti promovirane kao univerzalne norme ljudskosti. U analizi seksualnosti žene i muškarca je poznata Freudova tvrdnja prema kojoj je “libido u suštini konstantno i redovito muški, bez obzira da li se javlja u muškarcu ili ženi” jer je žena pasivna a muškarac aktivan. Čak i u religijskim tradicijama postoje tumačenja za žene koje dostignu zavidne duhovne stepene poput Rabije al-Adawije, da one više nisu žene već muškarci (Attar, 1966:40). Na taj način se primjerice željela odati počast ženama, ali je u suštini to degradacija ženskog spola kao onoga koji je manje vrijedan pri čemu postignuća tog spola ne zaslužuju biti imenovana ženskim.

Slično se u kršćanstvu, u poslanici Efežanima (4:13) kaže: “Do čovjeka savršena, do mjere uzrasta punine Kristove”, na temelju čega je duhovna punina tumačena u muškom rodu.

U jeziku je posebno vidljivo kako spolna razlika utječe na definiranje čovjeka, odnosno kako se pod pojmom čovjek misli na muškarca i kako je žena dodatak toj normi. Na Balkanu se recimo još uvijek za muškarca kaže da je čovjek. Vrlo često možemo čuti da se kaže: došli su neki ljudi i nekoliko žena. Također se kao uzrečica koristi sljedeće: čovječe Božiji ili ženo Božija, a ne muškarcu Božiji. Mnogo je primjera koji svjedoče maskulinizaciju ljudskosti.

Iskustva žene i njene potrebe nisu se uzimala u obzir u znanstvenim istraživanjima sve do sredine 20. st. Jedan od poznatijih primjera je propitivanje teorije moralnog

razvoja velikih psihologa Sigmunda Freuda i Lawrence Kohlberga.

U djelu *Drugačijim glasom (1982)*, Carol Gilligan je kritizirala Freudovu teoriju moralne inferiornosti žene u odnosu na muškarca, a onda je i dovela u pitanje teoriju moralnog razvoja Lawrencea Kohlberga koja je smatrana univerzalnom normom u psihologiji do tada. Kohlbergova teorija je pokazala da žene ne prolaze stepene moralnog razvoja na način kako to čine muškarci. Novim istraživanjem Gilligan je pokazala da je Kohlbergova metodologija bila manjkava jer se fokusirala samo na dječake bijele rase i povlaštenog statusa iz čega je zaključio kako je muška percepcija individualnih prava i pravila bila na višem stepenu razvoja nego li ženska koja je bila usmjerena više na brigu i njegovanje međuljudskih odnosa. Zbog toga su Gilligan i druge zagovornice teorije spolne razlike smatrale da žene i muškarci imaju različite moralne i psihološke tendencije i prioritete, što je rezultat socijalizacije i majčinstva. Za muškarce su, kako Gilligan navodi, prioriteti pravda, pravila i norme, dok su ženama prioriteti etika brige i uspostavljanje međuljudskih odnosa. (Gilligan 1982)

Problem je što se teorija spolnih razlika koristila da opravda inferiornu poziciju žene u odnosu na muškarca i što je determinirala ponašanje jednog i drugog spola. Spolne razlike su datost i, bez obzira na različite moralne i psihološke tendencije, ne mogu se koristiti za pravdanje diskriminacije i opresije nad ženama jer one nisu monolitna kategorija, kao ni muškarci. Neke žene su emotivnije od muškaraca, ali su neke i fizički snažnije od muškaraca. Neki muškarci su emotivniji od žena i koliko god hormonalne razlike utjecale na različit nivo emotivnosti i koliko god mišićna masa utjecala na fizičke kapacitete jednih i drugih, to ne smije biti izgovor da se ljudsko biće isključuje i reducira na biologiju, jer čovjek je mnogo više od biologije.

Simone de Beauvoire (1974) govori o tenziji i kontradiktornosti ljudskog i ženskog. Ljudsko bi trebalo biti ono što je univerzalno, a žensko i muško je konstruirano. Ako se žena usudi biti čovjek u punini te riječi, sustiže je društvena stigma i sankcija jer je iznevjerila ono žensko, odnosno očekivano žensko. Individualno žensko, koje bi žena trebala imati pravo da gradi, podređuje se mitskoj slici žene koja žene drži u ropstvu očekivanja prihvaćene femininosti.

Mitsko žensko opstoji na temelju ideje ženske ovisnosti o muškarcu, bilo da je riječ o materijalnom izdržavanju, zaštiti, izražavanju mišljenja ili donošenju

odluka. Kada se ženi ponudi drugačija paradigma života koja od nje zahtijeva više odgovornosti za sebe, ona to odbija jer je teško nakon određenog vremena preuzeti odgovornost za vlastiti život. Mnogo je lakše prepustiti se muškarcu i podilaziti patrijarhatu što je jedan od ključnih razloga zbog kojeg mnoge žene ne žele dovesti u pitanje vjerovanje da je biologija njihova sudbina. Stoga su upravo one u javnosti najžešće braniteljice patrijarhata.

Žene koje se usude napraviti iskorak, bivaju izložene sudu, kritizirane i neshvaćene u vlastitoj zajednici i porodici. Osim što često ne pronalaze razumijevanje muškaraca, ne podržava ih niti razumije veliki broj žena koje smatraju da nemaju pravo zauzimati javni prostor koji stoljećima “prirodno” pripada muškarcima. Većina žena zapravo ne želi preuzeti odgovornost ne samo za svoje mjesto već niti za mjesto drugih, posebno manjina i obespravljenih kojih ima i među ženama i muškarcima.

Zaključak

Da bi se izbjegla binarna oprečnost muško-žensko treba raditi na dekonstrukciji sakraliziranih slika muškarca i žene, a to nije moguće ako se feministički zahtjevi i borba odvoje od propitivanja odnosa moći u društvu, uključujući moć i monopol religija.

Biologija nažalost jeste sudbina najvećeg broja i žena i muškaraca zato što nema dovoljno svijesti, odvažnosti i na koncu brige za druge – za ranjive kategorije društva. Uljuljkani u svojim malim svjetovima, nezadovoljni onim što imaju, ali nedovoljno hrabri i iskreni da nešto promijene ili podrže promjenu koju drugi pokreću, velikom broju žena i muškarcima će još dugo biologija biti životna odrednica. Istinska ljudskost nadilazi rodne i druge identitete i ne robuje nikakvoj formi.

Korištena literatura:

1. Spahić Šiljak, Z. i Anić R., (2009), *I vjernice i građanke*, Sarajevo: TPO Fondacija
2. Denzin, N. K., (1993), *Sexuality and Gender. An Interactionist Poststructural Reading* in Paula England (ur.) *Theory on Gender, Feminism on Theory*, New York: Altine De Gruytor
3. Sheehan, M., (2005) *International Security: An Analytical Survey*, Boulder: Lynne Rienner
4. Brooks, A., (1997) *Postfeminisms: Feminism, Cultural Theory and Cultural Forms*, London: Routledge
5. Wharton, A. S., (2005) *The Sociology of Gender. An Introduction to Theory and Research*, Malden-Oxford-Carlton: Blackwall Publishing
6. Butler, J., (1999) *Gender Trouble*, London: Routledge
7. Chodorow, N., (1995) *Family Structure and Feminine Personality*, u: *Feminism and Philosophy*, N. Tuana, and R. Tong (ur.), Boulder, CO: Westview Press,
8. Erickson, V. L., (1993) *Where Silence Speaks: Feminism, Social Theory, and Religion*, Minneapolis: Fortress Press
9. Attar, Farid al-Din (1966) *Muslim Saints and Mystics*, Oxford: Oxford UP

IMIC

ZAJEDNO

Fondacija

www.tpo.ba

ekumenska inicijativa žena

